

ZGODOVINA

ZA

MEŠČANSKE ŠOLE.

I. DEL.

STARI IN SREDNJI VEK.

Druga, neizpremenjena izdaja.

Spisal Josip Brinar,
ravnatelj meščanske šole v Celju.

Cena Din 22.—.

Odobrena z odlokom Oddelka za prosveto in vero v Ljubljani
z dne 1. decembra 1922, št. 4648.

V Ljubljani 1927.

Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani.

Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani.

Vse pravice pridržane.

SLOVENSKI NARODNI MUZEJ
knjižnica
inv. št. 3437

KAZALO.

Stari vek.

	Stran
I. Naša domovina v prazgodovinski dobi	5
II. Najstarejši učeniki naših pradedov	7
III. Grki	10
1. Splošen pregled	10
2. Verstvo Grkov	12
3. Junaška ali herojska doba	14
4. Postavodajalec Likurg in Solon	16
5. Perzijske vojne	17
6. Periklej	17
7. Sokrat	18
8. Filip Macedonski in Demosten	19
IV. Aleksander Veliki	19
V. Rimljani	20
1. Splošen pregled	21
2. Ustanovitev Rima	23
3. Ljudovlada in stanovski boji	24
4. Kralj Pir	25
5. Ilirci	26
6. Hanibal	27
7. Julij Cezar	28
8. Rimsko cesarstvo in krščanstvo	29
9. Konstantin Veliki	31
10. Družabne uredbe in kultura pri Rimljanih	31
VI. Naša domovina v rimski dobi	33
VII. Kultura v starem veku	36
VIII. Na predelu starega in srednjega veka	39

Srednji vek.

A. Postanek slovanskih držav.

I. Stari Slovani — Sloveni	41
1. Pradomovina Slovanov	41
2. Življenje starih Slovanov	42
3. Preseljevanje Slovanov	45
4. Obri in Samo	47
5. Sloveni pod nemško oblastjo. Karel Veliki	48
6. Krščanstvo v Slovenih	49
7. Ciril in Metod	50
II. Hrvatska	51
1. Ljudevit Posavski	51
2. Postanek Hrvatske	53
3. Hrvatski kralji	54
4. Hrvatska izgubi samostojnost	56
5. Madžari	57

III. Srbija	58
1. Srbsko državno središče	58
2. Duklja ali Zeta	59
3. Srbija na višku moči	60
IV. Sosedje Srbije	64
1. Macedonija	64
2. Bolgarija	65
3. Bizantinci	66
4. Križarske vojne	68
5. Kulturne razmere po križarskih vojnah	71
V. Severni in vzhodni Slovani	75
1. Velikomoravska in Češka	75
2. Baltiško-polabski Slovani	77
3. Poljska	78
4. Rusija	79

B. Propadanje jugoslovanskih držav. — Turška sila.

I. Slovenci in Hrvati pod tujo oblastjo. — Čehi	80
1. Razkosavanje slovenskih pokrajin	80
2. Otokar Přemyslovič	81
3. Oblast Habsburžanov na Slovenskem	83
4. Ustoličevanje koroških vojvod	84
5. Celjski grofje	85
6. Hrvatska združena z Ogrsko	87
7. Kralj Matjaž	89
8. Luksemburžani na Češkem	90
9. Husiti. — Devica Orleanska	91
II. Doba turške sile	94
1. Prihod Turkov. — Zadnji vladarji Srbije	94
2. Bitka na Kosovem	96
3. Kraljevič Marko. — Despoti	97
4. Bosna	99
5. Dubrovnik	101
6. Turški napadi na slovenske pokrajine	102

C. Kultura v srednjem veku.

I. Kultura pri Slovencih in Hrvatih	104
1. Kmetje	104
2. Srednjeveška mesta	107
II. Družabne razmere in kultura v Srbiji	111
1. Državne in družabne uredbe	111
2. Vera in prosveta	112
III. Humanizem in renesansa	114
IV. Iznajdbe srednjega veka	115
V. Prekmorska odkritja	116
Časovni pregled	119

Stari vek.

I. Naša domovina v prazgodovinski dobi.

Podoba naše zemlje, kakor se nam kaže v gorovjih, rekah in dolinah, se tekom tisočletij ni mnogo izpremenila. Pač pa so ljudje v marsičem preobrazili vrhnje oblačilo zemlje, in mnogokaj se je izpremenilo tudi v načinu življenja ljudi samih, obračajočih prirodne moči v svojo korist.

Naši dedje so si še kresali ogenj, ker niso poznali vžigalic in tudi ne petroleja in električne luči; v Trst in Zagreb so jih prepeljavali konjiči, zakaj o brzi »železni kači« se jim ni niti sanjalo. Kjer so zdaj palače velikih mest, so bili takrat še vrtovi; kjer so zdaj tvornice z ogromnimi dimniki, so nekdam še kosili. Mnogo se je izpremenilo tekom enega stoletja, ko so bili naši dedje še deca. Kako pa je potem moralo biti na svetu pred več tisoč leti? Kdo nam to pove? Pojdimo v kak muzej, tam bomo videli starine: orožje, posode, orodje in dragotine, ki jih je tisočletja krila zemlja. Tu so nekateri spomeniki in ostanki iz pradedavnih časov, in iz teh izkopin moremo sklepati na omiko in življenje tedanjih ljudi. Iz teh starih časov nimamo nikakih pisanih sporočil; zategadelj imenujemo ta temni vek prazgodovinsko dobo.

Že v tej starodavni dobi so se naselili ljudje po naših krajih. Da so bili varnejši pred sovražnimi ljudmi in živalmi, so stanovali po skalnatih jamah (špiljah) ali pa v kolibah, postavljenih na kole sredi plitvih jezer in barij. Take stavbe na koleh (mostišča) so se nahajale tudi na Ljubljanskem barju. Iz lesenih koč, pokritih s slamo, trstjem ali s praprotjo, so hodili ljudje na suho po mostu, ki so ga mogli dvigati, ali pa so se vozili po čolnih (trupinah), izžganih ali iztesanih iz ogromnih debel. Oblačili so se v kože ubitih živali in tudi lišpali so se že v tistih časih z različnim nakitjem.

Mostiščarji so bili lovci in ribiči; lovili so medvede, volkove, konje, kozoroge, ture i. dr. Za puščice in kopja so jim služile priostrene kosti; iz kremenjaka pa so si napravljali nože, sekire, pile, žage itd. Zato tudi zovemo ta najstarejši vek **k a m e n o d o b o**.

Za ribarstvo so uporabljali mostiščarji mreže in trnke, izdelane iz jelenovega rogovja; na Ljubljanskem barju so lovili posebno some, ščuke in sulce.

Polagoma so se naučili izdelovati lončeno posodo in jeli so krotiti živali, kakor govedo, ovco, svinjo, konja, psa itd. Začeli so tudi sejati žito (pšenico, ječmen, proso); a razen tega so uživali povodni orešek, lesnike, črešnje, lešnike, borovnice i. dr. Pa tudi lan in konopljo so že poznali, izdelujoč iz njih platno.

Tekom časa so zapustili mostišča ter so se naselili na ugodnejših »gradiščih«. Sledovi teh utrjenih gradišč se nahajajo še zdaj na mnogih gričih in hribih naše domovine, n. pr. na **R e p e n t a b o r u** (na Primorskem), pri **V i r u** (blizu Stične), na **Libni** (pri Vidmu ob Savi) itd.¹

Močno se je človek povzdignil, ko je popustil svoje orodje iz kamena in roga ter jel topiti razne kovine. Najprej je uporabljal baker, a kmalu se je naučil, ga mešati s kositrom (cinom) in izdelovati bron. Ta doba se zato imenuje **b a k r e n a** ali **b r o n a s t a** doba. Da so se ljudje dvignili v omiki, nam tudi svedoči njih skrb za mrličce. Pepel sežganih mrličev so spravljali v lončene žare (urne), odičene z raznimi nakraski, a nad grobove so nasipali »gomile«.

Železo so začeli po naših krajih dobivati iz rude v tako zvani **h a l š t a t s k i** dobi; ta doba se namreč imenuje po avstrijskem mestu Hallstattu, kjer so odkrili nad tisoč prazgodovinskih grobov ter v njih našli obilo železnih sekir, nožev in sulic. Tudi v ljubljanskem muzeju je iz železne dobe bogata zbirka kovinskih reči, ki so jih največ našli v bližini Cerknice in v grobiščih pri Vačah (severno od Litije).

Mnogobrojne zgodovinske izkopine pa tudi svedočijo, da so bile naše dežele ponekod že več nego 1000 let pred Kr. tako gosto naseljene kot dandanašnji. Prvotni prebivalci v naših krajih so bili — tako poroča grški zgodovinar **H e r o d o t** —

¹ Zgledi iz domačih krajev!

Ilirci, h katerim prištevamo tudi Istrane, Liburnijane in Japode. Ilirci so stanovali po deželah, kjer smo dandaneš Slovenci, Hrvati in Srbi, in so imeli v oblasti istrsko-dalmatinsko morje, posebno potem, ko so sosedne **Tračane** odrinili na vzhod (preko Morave). Izmed ilirskih mest se posebno omenja mesto **Metullum**¹ v deželi Japodov, bivajočih ob gorenji Kolpi in na Krasu od Snežnika do reke Zrmanje.

Okrog 400. l. pred Kr. pa so se prerili iz Galije med ilirske narode **Kelti**, ki so se polagoma spojili s podvrženimi narodi v keltsko-ilirsko mešanico. Od teh narodov nahajamo **Tavriske** v današnji zapadni Sloveniji, **Latobike** ob Krki in Savi, **Skordiske** v današnjem Sremu in Pomoravju Srbije. Razen z živinorejo so se ti narodi izvečine pečali tudi že s poljedelstvom in rudarstvom, a tudi trgovskih zvez so si že poiskali s sosednimi narodi, osobito z deželami na Jutrovem (orientu); o teh zvezah nam tudi svedoči pripovedka o **Argonavti**h.

Grški kraljevič **Jazon** se je z nekaterimi drugimi junaki odpeljal z ladjo **Argo** v deželo Kolhido (na vzhodnem obrežju Črnega morja); tam so si z velikim trudom osvojili zlato runo (ovnovo kožo) ter zbežali z njo domov. Toda zašli so v Ister (Dunav) ter so plovili po njem navzgor do izliva Save in po Savi do vtoka Ljubljanice; na njenem obrežju so ustanovili mesto **Emono** (Ljubljano). Odtod so veslali dalje po jezeru (sedanje Barje) do Navporta (Vrhnika). Tu so naložili ladjo na valje in jo odtirali prek Krasa do Jadranskega morja, odkoder so odveslali domov na Grško.

II. Najstarejši učeniki naših pradedov: Egipčani, Feničani, Babilonci, Perzijci.

Naša domovina je v najstarejših časih daleč zaostajala za nekaterimi deželami na Jutrovem. Da se je od tistih dob marsikaj na boljše obrnilo, za to gre hvala tem narodom, ki so bili našim davnim prednikom v marsičem prvi učeniki.

Egipčani. Prvi izmed teh zgodovinskih jutrovih narodov so dosegli višjo stopnjo omike Egipčani, ki so bivali v severni

¹ Metullum je bilo baje blizu Loža na Notranjskem, drugi pa trde, da na šmihelskem »gradišču«, na severnovzhodnem vznožju Nanosa.

Afriki ob Nilu. Ta veletok poplavlja vsako leto bregove, in usedlo blato napravlja zemljo jako rodovitno. Zato so Egipčani pridelovali toliko žita in drugih poljskih pridelkov, da so jih prodajali v druge dežele. Kako bogati in spretni so bili Egipčani, nam še zdaj pričajo razne stavbe, kakor ogromni templji (pri vasi Karnak), s sfingami in obeliski ob dohodih, in še večje piramide (Keopsova 137 m visoka), v katerih so pokopavali svoje kralje. Egipčani so tudi že znali pisati; njih pisava, hieroglifi (sveta znamenja), so bile razne podobe ptic, rib, kač, dreves itd. Tako so n. pr. označili besedo »veter« z jadrom, »videti« z dvema očesoma. Pozneje so podobe skrčili, da so pomenile samo zloge ali celo glase. Šele l. 1822. se je Francozu Champollionu posrečilo, da je našel ključ za čitanje hieroglifov. Tudi neke vrste papir so že imeli Egipčani; delali so ga iz ličja rastline papirus, ki je rasla ob bregovih Nila. Zvesto so opazovali zvezde na nebu; tako so n. pr. natančno vedeli, kdaj je sirij (t. j. veliki pes, najsvetlejša stalnica) najbližje solncu. Zanje je bil ta dan v letu (pasji dan) zato posebno važen, ker se je takrat začela koristna poplava. Ko je povodenj ob Nilu uplahlila, so znali spretno na novo izmeriti zemljišča (geometrija). A tudi v zdravilstvu so bili veščaki; posebno za očesne bolezni, tako zvano »egiptsko bolezen«, so imeli že dobra zdravila.

Zgodovinski podatki o Egipčanih segajo v 5. tisočletje pr. Kr. Vladarji so se nazivali faraoni; imeli so veliko moč in častili so jih po božje. Najprej je bila Memfida glavno mesto, pozneje pa Tebe. Okoli 500. l. pr. Kr. so se mogočni Perzijci polastili razkosane in oslabele države, a egipčanska prosveta je še dolgo dobo živela na Jutrovem.

Feničani. Tudi Feničani, bivajoči ob morju, severnozahodno od Palestine, so bili evropskim narodom v marsičem prvi učitelji. Feničanski stavbeniki so sezidali v Jeruzalemu sloveči Salomonov tempelj. Feničani so bili prvi znameniti brodarji; vozili so se po morju, n. pr. na Špansko so hodili po srebrno rudo, iz drugih daljnih dežel (baje celo iz Kitajskega) pa so prinašali svilo, ki so jo barvali z rdečilom škarlaticarja. Feničani so pisali že s črkami, in iz njih pisave so nastale tudi naše pismenke.

Babilonci, znani tudi iz zgodovine Izraelcev, so bivali ob reki Evfrat. Ker pa ta reka ni s poplavami prinašala rodovitnosti kakor Nil, zato so delali Babilonci umetne prekope ter tako napajali polja. Babilonci so bili izurjeni graditelji, o čemer nam priča obilica razvalin, n. pr. Babilona, ki ga je obdajalo 70 km dolgo obzidje z 250 stolpi. Izvečine jasno nebo jih je vabilo, da so pridno opazovali zvezde. Razločevali so že zvezde premičnice od stalnic ter razdeljevali leto na 12 mesecev in 365 dni. Število 12, povzeto z neba (12 ozvezdij živalskega kroga in 12 obnovitev luninih izpremen), jim je tvorilo podlago za mere in uteži, ki so se deloma ohranile do naših dni, n. pr. tucat, seženj, palec i. dr. Tudi denar so že poznali Babilonci; poprej so namreč narodi tržili edinole z zamenjavanjem raznih izdelkov in pridelkov. — Najznamenitejši kralj babilonski je bil Nebukadnezar, ki je okoli 600. l. pr. Kr. porušil Salomonovo svetišče ter odvedel veliko Izraelcev v sužnost.

Perzijci, bivajoči na Iranskem višavju, so bili izpočetka položni Asircem in Medijcem. Lastno državo jim je ustanovil Kir (Cir), ki je razdejal tudi babilonsko kraljestvo ter osvobodil Izraelce sužnosti. Tudi lidijsko državo je Kir zavojeval, premagavši bogatega kralja Kreza.

Nekoč je prišel na Krezov dvor grški modrijan Solon. Ponašajoč se s svojim bogastvom, ga je vprašal Krez, kdo se mu zdi najsrečnejši človek na svetu. Solon imenuje Atenčana Tela, ki je padel v boju za domovino. Na ponovno vprašanje označi kot posebno srečna brata Kleobija in Bitona, ki sta samotež peljala svojo mater v tempelj in tam umrla. Ker se Krez čudi, zakaj njega ne prišteva srečnim, odgovori modrijan: »Nikogar ne moremo pred smrtjo srečnega imenovati!«

Ko je pozneje Kir premagal Kreza in so ga obsodili na grmado, se je nesrečni kralj spomnil modrega izreka in zaklical: »Solon, Solon, Solon!« Razloživši Kiru pomen teh besed, ga je perzijski kralj pomilostil, češ, da tudi njega utegne sreča zapustiti.

Najmogočnejši so postali Perzijci, ko jim je zavladal kralj Darij; ta je razdelil ogromno državo v satrapije (namestništva) in zvezal pokrajine s trdimi cestami, po katerih je že vozila pošta (na vsakih 25 km ena postaja).

Ko pa so se Perzijci zapletli v vojno z Grki, niso uspeli proti temu narodiču, ki je zavzel prvo mesto na svetovni pozornici.

III. Grki.

1. Splošen pregled.

Zemljepisno.

Že pripovedka o Argonavtih nam spričuje, da so najstarejši prebivalci naše domovine prihajali kolikor toliko tudi v dotiko s starimi Grki, stanujočimi v najjužnejših pokrajinah Balkanskega polotoka. Obali Grške so kaj členovite in že v najstarejših časih so dobivale ladje v mnogobrojnih zalivih Grécije varnega zavetja. Nad rodovitno celino, ki jo spajajo otočja z azijskim obrežjem, se razpenja izvečine jasno, milo nebo, ustvarjajoč najboljše prilike srečnemu, zadovoljnemu življenju.

Ob severni grški meji je bila najvažnejša pokrajina Macedonija, katere prebivalci so govorili grškemu najbolj podoben jezik. Na severozapadu Balkanskega polotoka se je razprostirala Ilirija, na severovzhodu pa Tracija.

Grecija sama se je delila na tri dele: severno, srednjo in južno Grecijo. Severna Grecija je obsegala pokrajini Tesalijo in Epir; na zapadu oklepa rodovitno tesalsko ravnino gorovje Pind, na vzhodu pa se dviga najvišji vrhunec Grške, Olimp (skoro 3000 m). Najznamenitejša mesta so bila: Larisa, Farzal in Dodona z najstarejšim preročiščem.

Srednja Grecija ali Helada (Helas) se je razprostirala do Korintskega zaliva. Od Pinda se je proti vzhodu razprostiralo gorovje Ela blizu do morja, tako da je ostal iz Tesalije v srednjo Grecijo le ozek prehod, zvan Termópile (t. j. gorka vrata), ki je zaradi naplav rek v poznejši dobi izgubil svoj značaj. Najvažnejše pokrajine v tem delu so bile: Dorida; Focija, kjer se je nahajalo na vznožju svete gore Parnasa slavno preročišče (orakelj) v Delfih; Beocija z imenitnimi mesti Tebe, Plateje in Heroneja ter s presihajočim (prim. Cerkniško jezero) Kopajskim jezerom; južnovzhodni polotok Atika, kjer so bile slavne Atene, z utrjenim gradom Akrópolo na skalnatem griču in s pristaniščem Pirejem, ki je bilo oddaljeno uro hoda od mesta.

V Južno Grecijo ali Peleponez se je prišlo po Korintski zemeljski ožini (Isthmus). Tu je bilo najbogatejše trgovsko mesto Korint. Sredi Peleponeza se razprostira Arkadsko višavje, ki ga zapira proti jugu gorovje

Tajget. Na zapadu je bila rodovitna pokrajina Elida s slovečim mestom Olimpijo, bolj proti jugu pa gorata Lakonija z glavnim mestom Sparto.

Venec otokov obdaja grški polotok od vseh treh strani. Na zahodu so Jonški otoki z znanim otočičem Itako, na jugu tvori pregrajo proti odprtemu Sredozemskemu morju obširna, raztegnjena Kreta, tik obrežja pa je znameniti otočič Salamina. Proti vzhodu pa tvori nebroj otokov tako rekoč nekaj most prek Egejskega morja do obale Male Azije: največji otok je Evbeja; za njim se vrste Kikladi (t. j. v krogu razpostavljeni otoki, krog svetega otoka Dela), med njimi posebno zaradi marmorja sloveči Paros in vinorodni Naksos; v bližini azijske obali so Sporadi (t. j. raztreseni otoki), izmed katerih sta posebno znamenita Samos in Rod.

Grki ali Heleni — kakor so se sami imenovali — so se delili v več plemen, ki so se po notranjih uredbah in šegah zelo razlikovala. Ko so se tekom drugega tisočletja pr. K. preselili iz Azije prek dolnjega Dunava, so se razcepili v več rodov: Severno Grecijo in večji del srednje Grecije so posedli Eolci, po Atiki, po otočjih Egejskega morja in po velikem delu maloazijske obale so se naselili Jonci, a Dorci so zasedli razen gorske deželice Doride tudi velik del Peloponeza.

Jonci so na obali Male Azije sčasoma ustanovili toliko kolonij (naselbin), da so naposled vse maloazijske Grke imenovali Jonce. Najznamenitejše mesto v teh naselbinah je bilo Milet, a v Grkom sosedni Traciji, ob vhodu v Črno morje, je vzcvetel slavni Bizancij (današnji Carigrad).

Površje Grecije je imelo v najstarejših časih drugačno lice kakor dandanes. Ne le gorovja, ampak tudi ravnine so bile zarastle z gozdovi in vmes so bili izvečine le pašniki; ko pa se je jelo prebivalstvo množiti, so se gozdovi umaknili kulturnim rastlinam: lovoriki, palmi, oljki i. dr.

Zgodovinsko. Grki so se že v najstarejši dobi odlikovali z vrlinami in kulturnimi pridobitvami; zlasti njihovim umetniškim umotvorom se divimo še dandanes. Najznamenitejše zgodovinske osebnosti grške in posebno pomembne dobe si bomo posamezne natančneje ogledali. Iz naslednjega pa posnamemo splošen zgodovinski pregled:

1. Doba herojev (junakov) sega od nastarejših časov, ki so izvečine še zaviti v temo in nezanesljivost pripovedk, pa do konca naseljevanja grških rodov (do približno l. 1000. pr. Kr.).

2. Doba aristokracije (plemstva), ki sega do začetka perzijskih vojn. (Od l. 1000.—500. pr. Kr.) V tem času si pridobi plemstvo velikih predpravic, a država Sparta si prilasti nad sosednimi rodovi hegemonijo (nadvlado), a poleg nje narašča že tudi polagoma moč Aten. Tekom te dobe se izvrši tudi večji del kolonizacije Grkov na obali Male Azije.

3. Doba moči in slave Grkov sega od začetka perzijskih vojn pa do utemeljitve nadvlade Macedonije. (Od l. 500.—338. pr. Kr.) V teh stoletjih si pribori veljavo in moč grško ljudstvo v širokih plasteh (demokracija). Atene pridobe hegemonijo nad sosednimi grškimi državicami ter vodijo slavno skupni odpor proti mogočnemu sosedu v Aziji, proti Perzijcem. Ko pa se zapleteta oba najmogočnejša tekmeča, Sparta in Atene, v bratomorne domače boje, začno propadati ne le Atene, ampak v vsej Grčiji gre polagoma navzdol. Tobe v Srednji Greciji sicer še zbera za kratko dobo grške moči, dokler jim vedno silnejši severni sosedje Macedonci ne zadajo smrtnega udarca (bitka pri Heroneji l. 338. pr. Kr.).

4. Propast Grecije, od bitke pri Heroneji do podjarmljenja Grkov po Rimljanih. (Od l. 338.—146. pr. Kr.) Posamezne grške državnice, neprestano se prepirajoče med seboj, pridejo pod nadvlado Macedonije. Toda moč grške kulture (prosvete) je močnejša nego državne tvorbe in sijaj vladajočih. V tej aleksandrijski (helenski) dobi se razširijo grška umetnost, znanost in druge kulturne pridobitve osobito po Jutrovem; a tudi zavojujoči Rimljani se nehote uklonijo višji grški prosveti, ki se je po njih v nekaterih panogah ohranila do naših dni.

2. Verstvo Grkov.

Grki so si predstavljali prirodne moči in človeške lastnosti kot božanska bitja, ki so imela vse dobre in slabe lastnosti človeške, toda vse v večji meri. O postanku bogov in sveta sploh so si Grki izmislili najbujnejše bajke, ki sta jih najprej napisala pesnika Homér in Heziod.

Božanska bitja so delili na oliimpijske (nebeške) bogove ter na zemeljske in podzemeljske bogove. Pred postankom sveta je bilo vse le neizmeren, temen prostor, *Ka os*, iz katerega se je pozneje izločila zemlja kot okrogla plošča, ki jo je ločilo nebo od *Tartara* (podzemeljskega sveta). Najvišji vladar *Uran*, boječ se za prestol, je pahnil svoje sinove, *Titan*e, v *Tartar*. Najmlajši izmed Titanov, *Kron* (t. j. čas), pa je umoril očeta *Ura*na ter se polastil vladarstva na nebu. Da bi tudi njega ne doletela slična usoda, je vsakega otroka takoj po rojstvu požrl. Ko se je *Kron*u porodil sinček *Zevs* (*Jupiter*¹), je mati dala grozovitemu očetu v plenice povit kamen, da ga je pogoltnil namesto otroka. Tako je rešila *Zevsu* življenje ter ga nato skrila na otoku *Kreti*. Ko je *Zevs* dorasel, je napadel krutega očeta *Kron*a ter ga prisilil, da je izbljuval vse svoje otroke. Ti so potem pahnili očeta v *Tartar* in *Zevs* je razdelil vladarstvo sveta s svojima bratoma: *Pozéjdonu* (*Neptunu*) je izročil oblast nad morjem, *Had* (*Pluton*) je kraljeval v podzemeljskem svetu, a sam si je obdržal vlado nad nebom in zemljo ter je stanoval z ostalimi nebeškimi bogovi na gori *Olimpu*.

Zevsova žena *Héra* je bila zaščitnica zakona; njegova hči *Pálda* *Aténa* (*Minérva*) je podeljevala modrost ter je ob svojem rojstvu skočila iz *Zevsove* glave, oborožena s šlemom, kopjem in ščitom; njegov sin *Apolon*, bog solnčne svetlobe, pa je navduševal pesnike in vodil devetero muz (modric). *Artemída* (*Diána*) je bila boginja lune in lova; šepavi *Hefájst* (*Vulkan*) je bil bog ognja in kovaštva, ter je *Zevsu* koval strele; *Afródi*ta (*Vénera*), boginja ljubezni in lepote, je vodila za roko svojega sinčka *Ero*ta, ki je z ostrimi puščicami ranjeval celo srca bogov; *Héstija* (*Vesta*), zaščitnica domačega ognjišča; *Hérmes* (*Merkur*), krilati sel *Zevsov*, je ščitil trgovce, potnike in tudi tatove; večnomlada *Héba* in točaj *Gániméd* sta bogovom stregla z ambrozijo in nektarjem. Mati zemlje *Demétra* (*Cérera*) je dajala rodovitnost, *Dioniz* pa je bil bog vina in veselje.

Duše umrlih je prepeljal preko reke *Stiks* brodnik *Háron* v *Elizij*, kjer so pile iz reke *Léte* in pozabile vse gorje sveta, ali pa so prišle v *Tártar*, kjer so jih čakale hude muke, kakor n. pr. *Tántala*, ki je stal v vodi pod sadnim drevesom, a vendar trpel večno žejo in glad, ali *Sizifa*, ki je moral valiti skalo na hrib; hudobneže so tudi preganjale kačjelase *Erinije* (*Fúrije*). Bogovi so javljali po svečenikih na nekaterih svetih krajih, n. pr. *Déli*, z oraklji svoje zapovedi in želje.

Dasi je bilo *Grško* razkosano na mnogo državic, je vendar vezala skupna vera, jezik in navade vse prebivalce v en narod. Posebno močna vez so jim bile narodne igre, ki so se vršile na zemeljski ožini ob *Korintu* in v *Olimpiji* na *Peleponezu*. Vsako četrto leto so se zbirali grški možje in mladeniči v *Olimpiji* na tekmovanje, in zmagovalce v borbi in tekanju, metanju in dirki, v petju in kiparstvu je doletela največja čast.

¹ Imena v oklepajih pomenjajo bogove Rimljanov, ki so imeli Grkom slično verstvo.

3. Junaška ali herojska doba.

Heraklej. Narodne pripovedke pripovedujejo o silnih junakih, ki so živeli nekdam na Grškem; najslavnejši med njimi je bil pač H é r a k l e j (Hérkul). Ko je še ležal v zibeli, v bronastem ščitu svojega očeta Zevsa, je zadavil dve veliki kači. Obrnivši svoj korak prvič v svet, je srečal na razpotju dve ženi: prva žena, zloba, ga je vabila na široko, zložno pot; druga, čednost, pa mu je prigovarjala, naj krene za njo po slabi, trnjevi poti, ki pa vodi do večne slave. Heraklej si je izbral pot čednosti.

Izmed njegovih slavnih činov so znana osobito ta-le: Zadavil je n e m e j s k e g a l e v a in si ogrnil njegovo neranljivo kožo. Hlev kralja A v g i j a, ki je imel v njem 3000 glav živine in ki ga že več let niso izkidali, je očistil na ta način, da je napeljal dve reki skozi staje. Dolgo je iskal zlata jabolka h e s p e r i d s k a, hodil je v to svrho po Iliriji, Italiji i. dr.; spotoma je ustrelil jastreba, ki je kljuval jetra P r o m é t e j u, priklenjenemu ob pečino na Kavkazu, a jabolka mu je naposled prinesel titan Atlas, kateremu je moral med tem držati nebesni svod. Navsezadnje pa je šel celo v podzemeljski svet, kjer je zvezal troglavega psa C e r b e r a in ga privlekel na zemljo.

Na stara leta je Heraklej krenil s pota kreposti, a kazen mu je bila precej za petami: njegova lastna žena mu je zastrupila obleko, da je trpel silne bolečine. Heraklej se je zato sam sežgal na grmadi, a bogovi so ga sprejeli v Olimp, in narod ga je odslej spoštoval kot polboga.

Tezej. Pretresljive dogodke nam pripoveduje pravljica o T e z e j u. Že kot mladenič je pobil štiri razbojnike, ki so počenjali silne grozovitosti s potniki; posebno P r o k r u s t jih je grozno mučil: velike ljudi je dajal v kratke postelje, male pa v dolge, in v prekratkih posteljah je odsekaval ljudem ude, v predolgih pa jih je natezaval. Še bolj pa se je proslavil Tezej, ko je rešil Atene sramotne dani. Atenci so namreč morali vsako deveto leto pošiljati kralju M i n u na otoku Kreti po sedem mladeničev in sedem deklic, da jih je žrtvoval v l a b i r i n t u M i n o t á v r u (t. j. Minovemu biku), ki je bil pol bik, pol človek. Tezej se je odpravil na to pošast. Pred odhodom se je še dogovoril s svojim očetom E g é j e m, da razobesi ob povratku na ladji belo jadro, ako odoli pošasti. Tezej je res ubil Minotavra in je tudi srečno našel izhod iz labirinta, ker mu je bila dala kraljeva hči A r i j á d n a klobčič, ki ga je odvijal po zverženih

hodnikih labirinta. Tezej se ukrca na brod in vzame tudi Arijadno s seboj; spotoma pa mu jo je ugrabil bog Dioniz. To ga je tako užalostilo, da je pozabil zamenjati jadra. Oče ga je že nestrpnopričakoval na visokem bregu. Ko ugleda na ladji črna jadra, si misli, da mu je sin že mrtev. Ves obupan se strmoglavil žalostni oče v morje, ki so ga odslej nazivali Egejsko morje.

Trojanska vojna. Razen pripovedk o poedinih junakih pa so Grki pripovedovali tudi o velikih činih, tičočih se vsega naroda; posebno znana je pripovedka o trojanski vojni. Na severnozpadni obali Male Azije je bilo glasovito in bogato mesto Troja (Ilion), ki mu je vladal kralj Prijam. Nekoč je poslal stari kralj Prijam sina Párisa z nekim naročilom h kralju Meneláju v Sparto; tu je ugrabil Páris lepo Menelajevo ženo Héleno. Da bi osvetili to predrznost, so se zbrali vsi grški junaki pod vodstvom Menelajevega brata, kralja Agamémnona. Deset let so oblegali močno utrjeno Trojo. Najsilnejši junak grški je bil v teh bojih Ahil, a najsilnejši Trojanec je bil Prijamov sin Héktor; le-ta je v boju usmrtil Patrokla, najboljšega prijatelja Ahilovega. Razjarjen kot lev je Ahil poiskal v boju Hektorja, ga podil trikrat okoli mestnega obzidja in ga naposled premagal in umoril. Silnega Ahila je pozneje usmrtil Paris, ki je ustrelil junaku puščico v peto, ker je bil samo na tem mestu ranljiv. Zvití Odiséj, kralj z otoka Itake, si je naposled izmislil prevaro, s katero so se polastili Grki mesta. Najboljši junaki so se namreč skrili v trebuhu velikanskega lesenega konja, a drugi Grki so navidezno odjadrali. Po nasvetu nekega zvijačnega Grka, ki je bil nalašč zaostal pred mestom, so podrli Trojanci del mestnega obzidja, zvlekli konja v mesto in priredili veliko slovesnost. Ponoči so zlezli grški junaki iz lesenega konja in zažgali mesto. Medtem so se vrnile grške ladje, in pričelo se je strahovito klanje; vse mesto je bilo kmalu strašno pogorišče in grobišče.

Ko se je vračal Odisej izpred Troje domov, so ga doletevale strašne nesreče. Deset let je blodil po morju, preden se je vrnil na otok Itako. Doma so medtem snubci nadlegovali zvesto mu ženo Penélopo, a Odisej jih je o svojem povratku s sinom Telemakom pobil vse do zadnjega. — Trojansko vojno je opisal pesnik Homér v junaški pesnitvi »Ilijádi«, blodnje Odisejeve pa je naslikal v »Odiséji«.

4. Postavodajalca Likurg in Solon.

Mestu Sparti je dal baje modri Likurg (okoli 820. pr. Kr.) stroge postave, po katerih so postali Spartanci najhrabrejši narod svoje dobe. Vsako razkošje, še celo potovanje v inozemstvo, je bilo prepovedano. Uvedel je železen denar, ki je imel veljavo le v Sparti in ga je bilo težko pošiljati drugam. Obedovali so Spartanci skupno; posebno priljubljena jim je bila črna juha iz svinjine, krvi, octa in soli. Slabotne otroke so koj po rojstvu prepuščali smrti na gori Tajget, ostale dečke pa so od sedmega leta dalje vzgojevali v javnih vzgojevališčih. Vsa odgoja je bila urejena tako, da so dečki dorastli v utrjene, hrabre vojake, saj polja so jim itak obdelovali heloti (sužniki). Pogosto so se morali dečki kopati, hodili so bos, spali na trstju, a vsako leto so jih bičali pred žrtvenikom boginje Artemide. Učili so jih osobito tudi stare ljudi spoštovati in slušati ter kratko in jedrnato odgovarjati. Ko so vprašali spartanskega mladeniča, česa se uči, je odgovoril: »Najprej poslušati in potem zapovedovati!« Drugi pa je dejal: »V Atenah se uče govoriti, v Sparti pa se učimo delati!« Likurgu, so Spartanci prisegli, da bodo živeli po teh postavah, dokler se on ne vrne. Nato je Likurg odpotoval v tujino, a se ni povrnil nikdar več.

Modri Solon (okoli 600. pr. Kr.) pa je uredil zakone Atenem. Sinovi svobodnih državljanov so ostali do 14. leta doma in nato so prišli v »gimnazije«, kjer so jim urili telesne in duševne moči in jim vzbujali čut za lepoto. Učili so se domoljubnih pesmi, jih prednašali na pamet in se vadili v govorništvo. S priostrenim črtalnikom so se vadili pisati na tablice, prevlečene z voskom. Od 18. do 20. leta so služili kot vojaki v obmejnih trdnjavah in nato so postali meščani in člani narodne skupščine. Vsakdo se je moral priučiti kakemu rokodelstvu in izpolnjevati svoje dolžnosti, če ne, je izgubil državljanske pravice. Po premoženju je porazdelil vse meščane v štiri razrede; na čelu državi je bilo devet arhóntov iz prvega razreda, ki jih je volila narodna skupščina vsako leto na novo. V narodni skupščini se je glasovalo z dviganjem rok ali z oddajanjem belih ali črnih kamenčkov. Najvišja nadzorna sodna oblast je bil areopag, ki je imel svoje seje ponoči. Areopag je silo ostro kaznoval zlobneže in zločince; nekega dečka so dali

sodniki usmrtiti, ker je bil mladim prepelicam iztaknil oči, češ, od takega okrutneža ni pričakovati ničesar dobrega.

5. Perzijske vojne.

Perzijski državi, ki se je razprostirala od Iranske planote do obal Sredozemskega morja, so bili podložni tudi maloazijski Grki. Ker so jih Perzijci kruto zatirali, so se jim Grki uprli, in pri tem uporuh so jih podpirali tudi rojaki v Evropi. Kralj D a r i j je upor udušil, a Grškemu je prisegel krvavo maščevanje. »Gospod, spominjaj se Atencev!« mu je moral baje zaklicati suženi vsak dan pri kosilu. In res je poslal ogromno vojsko na Grke; toda Atenci so jo potolkli (490. pr. Kr.) na M á r a t o n s k e m polju pod vodstvom hrabrega Miltiada. Darijev sin Kserks je zbral še večjo vojsko ter udaril po kopnem in črez Helespont in z velikim ladjevjem na Grško. V soteski pri T e r m o p i l a h pa mu je spartanski kralj L e o n i d a s 300 junaki zastavil pot v Helado. Kserks ga je pozval, naj mu izroči orožje. »Pridi si sam ponje!« so mu odgovorili Spartanci. »Naše puščice bodo solnce zatemnile!« se je bahal Kserks. »Tem bolje; bojevali se bomo v senci!« so ga zavrnilo junaki. Šele ko je padlo že na tisoče Perzijcev in ko je izdajalec E f i j á l t pokazal sovražnikom pot črez gore, da so prišli Grkom za hrbet, šele takrat so bili Perzijci kos malemu krdelu, in Spartanci so padli vsi do zadnjega. Pozneje so postavili padlim junakom na tem mestu spomenik z napisom: »Popotnik, povej Lakedemoncem, da tukaj mrtvi ležimo, kakor velel je domovine ukaz.« Atenci so medtem zbežali na ladje, za »leseno obzidje«, in so pod poveljstvom T e m i s t o k l e j a užugali perzijsko brodovje pri otoku S á l a m i n i (480. pr. Kr.). Kserks je nato odšel z delom svoje vojske v Azijo; drugi del vojske pa je prezimil na Grškem, a združeni Grki so prihodnjo pomlad pri P l a t e j a h porazili tudi to armado. Te in še druge zmagoslavne vojne so privedle Grško na najvišjo stopnjo slave, moči in blagostanja.

6. Periklej.

Ko je vladal Atenam modri P é r i k l e j (467. do 429.), je napočila Grkom zlata doba. Periklej je bil izvrsten govornik in pravičen vladar, ki je skrbel osobito za preprosto ljudstvo in pospeševal javne zgradbe in umetnosti. O njegovem času so

sezidali prekrasne templje, gledališča, gimnazije in druga javna poslopja, ki jih še dandanes v razvalinah občuduje ves svet. Najkrasnejše stavbe so se nahajale na gradu *Akrópolis*¹, kamor so držala prekrasna, templju podobna vrata *Propiléje*. V *Pártenonu*, svetišču boginje Atene, je bil čudovit kip zaščitnice atenske iz slonove kosti in zlata. Izvršil ga je sloviti kipar *Fidija*, ki je Grkom ustvaril tudi najslavnejšo umetnino, 14 m visok kip *Zevsov* v *Olimpiji*; »ako ga je človek pogledal, je pozabil na vse svoje gorje«.

Za gledališča so pisali pretresljive žaloigre osobito pesniki *Eshil*, *Sofoklej* in *Evripid*. V tej dobi je živel tudi filozof (modroslovec) *Táles*, ki je prvi izračunil nastopsolnčnega mrka, in *Pitágora*, ki je, živeč v južni Italiji, že veroval na neumrljivost duše.

7. Sókrat.

Po smrti *Periklejevi* je šlo v Atenah vse rakovo pot; zakaž med razuzdanim ljudstvom se je čim dalje bolj širilo razkošje in mehkužnost. Proti tem navadam je odločno nastopal modrijan *Sókrat*, čigar glavni nauk je bil, da »kdor malo potrebuje, ta je Bogu najbližji«. Tudi sam je živel sila skromno, jedel in pil je le toliko, da se je preživljal, a učil je kar na prostem, šetajoč po trgu in delavnicah, odet v preprosto haljo. Ko je delfijsko-preročišče izreklo, da je *Sokrat* prvi modrec grški, je ta izrek zabrahlil, češ, »samo zato sem modrejši od drugih, ker se zavedam, da ničesar ne vem!« Ker je odkrito grajal vse krivice in zmote, so ga sovražniki obdolžili, da razširja pogubno novo vero in kviri mladino. Ko je bil obsojen na smrt, so ga njegovi prijatelji hoteli rešiti iz ječe; a *Sokrat* jih je ukoril, češ, vsakdo mora biti pokoren državi. Ko so ga milovali, ker bo moral nedolžen umreti, jih je poučil: »Mar želite, da bi kot krivec umrl?« Mirno se je do zadnjega razgovarjal z učenci; ko je pa izpil strup-trobelikovca, jih je le še naprosil, naj darujejo bogu *Esklapu* petelina, zakaj rešil ga je težke bolezni (t. j. življenja — l. 399.).

A *Sokratovi* lepi nauki in prizadevanja drugih plemenitih mož so ostali brezuspešni; ljudje so se rajši vdajali zapeljivim besedam zvijačnih sofistov (laži-učenjakov, ki so se v do-

¹ Prim. Aškerčeve pesmi »Akropolis in piramide«.

kazovanjih posluževali prevar in zvijač) in demagogov (zapeljivcev ljudstva). Ko so se Atene naposled še zapletle v peleponeški vojni (imenovana po polotoku Peleponezu) v krvave boje s Spartanci, je docela obledela nekdanja moč in slava grška.

8. Filip Macedonski in Demosten.

Ker je Grško vsled domačih bojev bolj in bolj slabelo, je porabil sosedni macedonski kralj Filip II. priliko in je nakanil, polastiti se razdvojenih držav z mečem in zlatom. »Ni ga obzidja, da ga ne bi preskočil z zlatom otovorjen osel,« je dejal, cikajoč na podkupljivost grško. Proti Filipu II. je na Grškem najbolj deloval Demósten, ki se je spričo svoje vztrajnosti izuril v najboljšega govornika. Da bi se privadil gladkemu izgovarjanju, je jemal kamenčke v usta; ker je govoreč pridvihal ramo, si je obešal pri govorniških vajah oster meč nad pleča, a da bi si okrepil slaboten glas, je hojeval na morsko obalo, da bi prekričal hrup in šum valov. Z veliko ognjevitostjo je grmel Demosten proti Filipu II. in svaril rojake pred pretečo nevarnostjo. Toda vse zaman! Filip je vdrl v Helado in je pobil Grke pri Heronéji (338. pr. K.). V tej bitki se je posebno izkazal 18 letni Filipov sin Aleksander, a zmagó so najbolj povzročili v tesno falango sklopljeni macedonski suličarji.

IV. Aleksander Veliki.

Filipov sin Aleksander, ki se je odlikoval v bitki heronejski, se je porodil leta 356. pr. Kr. Njegov učitelj je bil slavni modrijan Aristótel. Najrajši je poslušal pripovedovati o slavnih starih junakih; dostikrat je položil zvečer Homerja pod zglavje, da ga je čital, ako se je zbudil zjutraj zarana. Ko je čul o neprestanih zmagah očetovih, je nekoč vzkliknil: »Oče mi ničesar ne prepusti, da si osvojim sam!« Še kot mladenič je tako spretno ukrotil divjega konja Bucéfalá, da je dejal Filip II. ves vzhičen: »Poišči si, sinko, drugo kraljestvo, Macedonija je zate mnogo premajhna!«

Ko je bil 20 let star, je zasedel l. 336. pr. Kr. po očetovi smrti prestol. Utrdivši si gospostvo na Grškem, je udaril (l. 334.) Aleksander z majhno, a dobro izvežbano vojsko čez Helespont na Perzijce. Pri rečici Graniku je trčil ob protivnike ter

jih docela porazil. Ko so mu svetovali, naj se nikar ne sprine s sovražnikom na tem mestu, je dejal: »Helespont bi se sramoval, če bi se ustrašil te-le rečice!« Na grobiščih stare Troje pa je vzdihnil na gomili Ahilovi: »Srečen si, Ahil, ki si za življenja imel zvestega prijatelja, a po smrti si našel pesnika, ki je opeval tvoja junaštva!« V mestu Gordiju je z mečem presekal »gordijski voz«; orakelj je namreč prerokoval, da bo Aziji zagospodoval tisti, ki razvozla ta umetno zavozlan voz. Perzijce je nato še potolkel pri Isu, kjer je tudi ujel kraljevo obitelj, osvojil je mesto Tir, prekoračil Palestino ter ustanovil v Egiptu mesto Aleksandrijo. Zadnjo perzijsko vojsko je premagal pri Gavgaméli, vzhodno od Tigrida, ter si tako osvojil vse ogromno perzijsko kraljestvo.

Po tej odločilni bitki so dobili Darija v roke — umirajočega; neki satrap (kraljevi namestnik) ga je bil zabodel. Nesrečnemu kralju je še v poslednjih trenutkih postregel macedonski vojak s svežo vodo. »Brate, najbolj me boli, da ti ne morem poplačati tvoje dobrote; ali Aleksander te bo nagradil; po tebi mu sežem v desnico.« Ko je došel Aleksander na lice mesta, je ginjen pregrnil svoj plašč čez mrliča; morilca pa je dal križati.

Aleksander je hotel zavladati vsej Aziji; zato je udaril s svojo vojsko tudi v Indijo. Toda tu mu ni bila sreča mila. Vrnil se je na zapad ter izbral Babilon za prestolnico svoji ogromni državi. Ko se je Aleksander vračal iz Indije, je zabredla njegova vojska v puščavo, kjer je trpela hudo žejo. Neki vojak je prinesel Aleksandru šlem, poln kalne vode; toda kralj je izlil vodo po pesku, rekoč: »Za mene preveč, za vse premalo!« Kmalu nato (323. pr. Kr.) je potrkala smrt na njegova vrata. Vojskovodje, zbrani ob njegovi postelji, so ga povprašali, kdo mu bo naslednik na prestolu. »Najvrednejši!« je odgovoril Aleksander. In ker se je vsak izmed njegovih vojskovodij smatral za najsposobnejšega, je nastala po Aleksandrovi smrti dolgotrajna domača vojna, ki se je završila s tem, da je razpadlo mogočno kraljestvo na tri države: Macedonijo z Grecijo, Sirijo in Egipt.

Aleksandrijska kultura.

Doba Aleksandra Velikega ni le v zavojevalnem oziru znamenita, ampak storilo se je takrat tudi mnogokaj za redno upravo države in za pravično sodstvo. V novo pridobljene dežele je prodrla grška kultura, ki se je po vplivu prosvete ostalih

orientalskih narodov razvila v novo kulturo, v tako zvano helenistično ali aleksandrijsko (imenovana po svojem središču Aleksandriji).

V tej dobi so nastale prekrasne stavbe, pri katerih se je največ uporabljal korintski slog. V kiparstvu je posebno zaslovela Laokoontova skupina in pa Rodski kolos (velikan), 34 m visok kip boga solca na otoku Rodu. V slikarstvu je prišel v navado mozaik, t. j. slike, sestavljene iz raznobarnih kamenčkov. V Aleksandriji so Ptolemejeviči (nasledniki Aleksandrovega namestnika v Egiptu) ustanovili velikansko knjižnico; tu so se zbirali slavni učenjaki, goječ matematiko, astronomijo in tudi že naravoznanske vednosti.

Vsa ta znamenita dediščina Aleksandrova pa je prišla polagoma v oblast Rimljanov, ki so po zatonu grško-macedonskega sijaja nastopili na zgodovinskem pozorišču.

V. Rimljani.

1. Splošen pregled.

Izmed kulturnih narodov starega veka so bili naši najbližji učeniški Rimljani, ki so ob času Kristusovega rojstva zagospodovali tudi po naših pokrajinah. Da so bili Rimljani nekdaž tudi pri nas gospodarji, pričajo še dandanes nekatera imena, kakor Rimske Toplice (ob Savinji), Rimska cesta v Ljubljani, kakor tudi neštnevilne izkopine iz rimskih časov. Tudi jezik Rimljanov, latinščina, se je ohranila v cerkvenih obredih do naših dni.

Ozemlje. Prava domovina Rimljanov je polotok Italija, ki ga oklepajo na severu Alpe, na ostalih straneh pa ga obdajajo Jadransko in Jonsko, Tirensko in Ligursko morje. Južno od Alp je Padova nižina (Lombardija), a po pravem polotoku se vzdolž razprostirajo Apenini. Morska obala ni posebno členovita; le polotok Garganus štrli na vzhodu kot »ostroga« v morje, a na jugu cepi Tarentski zaliv celino na dva večja polotoka, Apulijo in Kalabrijo. Na zapadu spremlja glavno gorovje gričevnat svet, Subapenin imenovan.

Na ozkem polotoku se niso mogla razviti večja porečja; reke so sploh malovodnate, a poleti se nekatere struge celo posuše. Znamenitejše reke so: Tibera in Volturen ob zapadni obali in rečica Rubikon, ki se izteka v Jadransko

morje. Ob Tiberi se razprostira rimska Kampanija, ki je bila nekdanj rodovitnejša, a je zdaj precej pusta in nezdrava ravnina; južnejše ob Volturnu je neapolska Kampanija, ki se radi milega podnebja in rodovitnosti imenuje »vrt Italije«.

V severni Italiji so bile pokrajine: Ligurija z mestom Genovo, Tostranska Galija (Gallia cisalpina) z mestom Verono, in Venecija z naselbino Hadrijo, ki je dala ime Jadranskemu morju. V srednji Italiji so se razprostirale pokrajine: Etrurija, Lacija z najstarejšim seliščem Alba Longa in z glavnim mestom Rimom (Roma), čigar ostanki svetišč, slavolokov, gledišč, vodovodov itd. še danes pričajo o nekdanji veličini, ter Kampanija, z bogatim mestom Kapuo in Neapoljem v bližini ognjenika Vezuvija. V južni Italiji so bile zlasti ob morski obali mnoge grške naselbine; izmed teh je posebno Sibarida znana po razkošnosti in mehkužnosti svojih prebivalcev. Najpomembnejše trgovsko mesto je bilo Tarent, a najboljše pristanišče je bilo v Brindiziju.

Največji otok Sicilijo, »žitnico Italije«, loči 3 km široka Mesinska morska ožina od celine. Na otoku je ognjenik Etna (3300 m), kjer je po mnenju starih imel bog Hefajst svojo kovačnico.

Italija, ki je precej rodovitnejša od Grške, je tekom stoletij večkrat menjala svojo rastlinsko obleko: v prazgodovinski dobi so se razprostirali po njej obširni gozdovi, v dobi rimskih kraljev in ljudovlade je postala poljedelska in vinorodna dežela, a naposled ob času cesarjev se je izpremenila tako rekoč v vrt. Najpomembnejše za izpremembo rastlinstva so bile naselbine Grkov, ki so južno Italijo in Sicilijo preobrazili v rodna polja in cvetoče vrtove, kjer so nasadili oljko, smokvo, mirto, lavor, cipreso i. dr. Rimljani pa so pozneje presadili iz Azije razno sadno drevje, kakor češnje, marelice, breskve in kostanj.

V sredini polotoka so bivali v najstarejši dobi Italci, ki so bili nekoliko sorodni Grkom ter se delili v več plemen, izmed katerih so bili najimenitnejši Latinci in Sabinci. Severno od Italcev so bivali Etruščani, v nižavju ob Padu pa so se naselili Galci in Kelti.

Zgodovinski pregled. Najstarejša doba rimske države je zavita v mistično (tajinstveno) meglo; o teh časih nam največ

pripovedujejo le narodne pripovedke. To je doba kraljev (od l. 753.—510. pr. Kr.), ki nam tudi pripoveduje o ustanovitvi »večnega« mesta Rima.

Druga doba, v kateri se je rimska republika (ljudo-vlada) povzpela do velike moči, je trajala skoraj pet stoletij (od l. 510. pr. Kr. do cesarja Avgusta). V prvih stoletjih republikanske dobe (t. j. do začetka punskih vojn, l. 264. pr. Kr.) se je oblast Rimljanov razširila čez vso Italijo. V notranjih državnih uredbah je prevladovala aristokracija (plemstvo) ter so se vršili ljuti boji stanov za njih pravice.

Po punskih vojnah, ki so zlomile moč z Rimljani tekmujoči državi Kartagincev (Puncev) v severni Afriki, se je rimska oblast razširila čez vse Sredozemsko morje in dežele ob njegovi obali. Ob koncu republikanske vladavine so se vnele v notranjosti rimske države krvave državljanske vojne, ki so naposled povzročile propast republike.

Doba rimskega cesarstva (od l. 30. pr. Kr. do l. 476. po Kr.) je v svojem začetku prinesla Rimljanom »zlate čase«, v katerih ni le zavladalo blagostanje, ampak so se tudi gojile znanosti in umetnosti. V poznejši dobi cesarstva se je pa razširila razkošnost in z njo združena mehkužnost, cesarji so si prilastili absolutno vlado (ne ozirajočo se na zahteve ljudstva), država se je razdelila in naposled je zahodno rimsko cesarstvo ob pričetku preseljevanja narodov popolnoma propadlo.

2. Ustanovitev Rima.

O ustanovitvi mesta Rima pripoveduje pripovedka takole:

Kralja Numitorja, vladajočega v starem mestu Albi Longi, je njegov mlajši brat Amulij pahnil s prestola. Da si zagotovi prestol, je dal Numitorjevega sina umoriti, njegova hči, Reja Silvija, je pa morala postati vestalka (svečenica boginje Veste). Ko je dobila dvojčka, so mater živo pokopali, njena sinova pa vrgli v Tiberu. Narasla reka je zanesla nečke z otrokoma na suho pod obrežno smokvo. Tu je volkulja dojila zavrženca, dokler ju ni našel neki pastir, ki je vzel dvojčka, Romula in Rema, pod svojo streho. Ko sta se nekoč sprla z Numitorjevimi pastirji, je spoznal pregnani kralj svoja vnuka. Romul in Rem sta zbrala svoje privržence, ubila Amulija in posadila spet svojega deda na prestol. Ob kraju svoje rešitve, na Palatinskem griču, sta si nato jela zidati mesto (753. pr. Kr.). Vnel se je pa med njima prepir, po kom ga naj nazoveta. Sklenila sta, da povprašata bogove. Remu se je prikazalo šest jastreb, Romul pa jih je ugledal dvanajst. To so avgurji tolmačili za

ugodnejše znamenje, in mesto je dobilo po Romulu ime Roma (Rim). Ker se je Rem posmehoval nizkemu obzidju mesta, je to Romula tako razkačilo, da je ubil brata. Romul je proglašil Rim za zavetišče vsem preganjanim. Ker pa je novi naselbini primanjkovalo žen, so ugrabili na neki slavnosti sosednim Sabincem dekleta. Zaradi tega bi bilo skoraj prišlo do krvavega boja, a ugrabljene Sabinke so posredovale, in Sabinci so se naposled naselili na dveh gričih poleg Palatina.

Sčasoma se je razširil Rim čez sedmero gričev.

Meščane rimske so delili v odlične patricije in preproste plebejce; mestu sta vladala kralj in senát, ki je bil sestavljen iz 300 patricijev. Romula je nasledovalo še šest kraljev, ki so mesto povečali, olupšali in mu pridobili dosti novega ozemlja. Zadnji kralj, Tarkvinij Superb, je bil silo ohol in grozovit vladar. Rimljani so se zaradi tega pod vodstvom Junija Bruta uprli, pregnali trinoga in za vedno odpravili kraljestvo (510. pr. Kr.). Namesto kralja sta odslej vladala dva konzula, ki so ju volili vsako leto nanovò.

3. Ljudovlada in stanovski boji.

Konzul Brut je razkril zaroto rimskih mladeničev, ki so hoteli odstavljenega kralja Tarkvinija iznova posaditi na prestol. Strogi Brut je dal vse zarotnike umoriti, dasi sta bila med njimi tudi dva njegova sinova. »Kot oče bi ju rad rešil, a kot konzul jima ne smem prizanesti!« je dejal pravični Brut.

Ko je pregnani Tarkvinij podkuril etruščanskega kralja Porzeno, da je udaril na Rim, je odbijal junaški Horácij Kokles tako dolgo sovražnike, da so Rimljani podrli most čez Tiberu. Mucij Scévola (Levoroki) se je nato priplazil v Porzenov tabor, hoteč umoriti kralja, ki je oblegal Rim. Toda pomotoma je umoril sijajno oblečenega pisarja kraljevega. Porzena je pozval Mucija predse in mu je zagrozil z najhujšimi mukami, ako ne pove, kaj snujejo v Rimu proti njemu. A neustrašeni mladenič je vtaknil desnico v ogenj, da mu je izogljenele, v znamenje, da se ne boji nobene muke. Kralju pa je dejal: »Če ti je življenja mar, pojdi odtod! Na stošinc mladeničev je priseglo, da te umoré. Mene je šele prvega zadela vrsta.« In res; kralj Porzena je sklenil z Rimljani mir in opustil obleganje.

Ker so patriciji čimdalje bolj zatirali plebejce, so jim plebejci odrekli pokorščino ter so se preselili na bližnjo Sveto goro. Le iztežka jih je Menénij Agrípa pregovoril — pripovedoval jim je priliko o človeških udih, ki so se uprli želodcu — da so se spet vrnili v Rim. Plebejci so si smeli odslej voliti tribúne, ki so ščitili njih pravice. Tribuni so bili neodvisni od

konzulov ter so smeli s svojim ugovorom (v e t o) ovreči celo sklepe senata. — Ko je nekoč zavladała v Rimu huda lakota, je hotel patricij K o r i o l á n porabiti priliko, da bi oropal plebejce pridobljenih pravic. Ker so ga pa tribuni obtožili na narodni skupščini, je zbežal Koriolan k sosednim V o l š č a n o m, ki jih je pregovoril, da so pridrevili z vojsko pred Rim. Šele Koriolanova mati je pregovorila sina, da je odvrnil Volščane izpred Rima. »Mati, mati, rešila si Rim, ali izgubila si sina!« je vzkliknil Koriolan, in razjarjeni Volščani so ga nato baje kamenovali, ker jih je pustil na cedilu. — Šele po dolgih bojih so si priborili plebejci iste pravice, kakor so jih imeli patriciji (okoli 300. pr. Kr.).

Ob času velike sile je izročil senat vrhovno oblast d i k t á t o r j u. Kot diktator se je posebno proslavil K a m í l; izvojeval je več slavnih zmag, a naposled so ga po krivem osumili in pregnali iz Rima. Prav tačas pa je prihrul B r e n z galskimi četami v Italijo, premagal Rimljane ob A l i j i, dotoku Tibere, porušil in zažgal Rim ter oblegal K a p i t ó l.

Neke temne noči bi se bilo Galcem skoraj posrečilo, da bi se bili splazili na Kapitol; toda jele so gagate gosi ter so jim izjalovile naklep. Končno pa je Bren opustil obleganje, ko so mu Rimljani plačali 1000 funtov zlata. Ker so se Rimljani pritoževali, je vrgel Bren še svoj meč na tehtnico, rekoč: »Vae victis!« (Gorje premaganim!) Odhajajoče Galce pa je baje porazil pregnani Kamil, ki je tudi Rim nanovo sezidal in si spričo tega pridobil priimek »Drugi utemeljitelj Rima«.

4. Kralj Pir.

Rimljani so si sčasoma osvojili vso Italijo. Ko so udarili tudi na močni T a r é n t, je poklicalo to mesto na pomoč P i r a, kralja epirskega. Pir je premagal Rimljane, posebno ker jih je oplašil s svojimi sloni; vzlic temu pa se je čudil silni hrabrosti Rimljanov ter je vzkliknil: »S takimi vojaki bi si upal podjarmiti ves svet!« Nato je hotel Pir skleniti mir, in skoraj bi se bil senat že vdal njegoví želji; vstal pa je v seji slepi A p i j K l a v d i j in je rekel: »Žal mi je, da nisem tudi gluhi, da ne bi čul tolike sramote za Rim!« Rimskega odposlanca F a b r i c i j a je hotel Pir najprej z zlatom pridobiti, a pozneje s slonom ostrašiti, toda poštenjak je dejal: »Kakor me nisi podmitil z zlatom, tako me ne ostrašiš s slonom!« Ko se je Pirov zdravnik pismeno ponudil, da za dobro nagrado umori svojega gospoda, je poslal Fabricij to pismo kralju. Presenečen je vzkliknil Pir: »Prej zaide solnce s

svoje drage nego Fabricij s pota poštenosti in čednosti!« Sicer je kralj še enkrat premagal Rimljane, a izgubil je v bitki toliko vojakov, da je dejal: »Ako še enkrat tako zmagamo, smo izgubljeni.« Po petletnem bojevanju se je moral Pir umakniti (l. 275. pr. Kr.) domov v Epir, a Rimljani so podjarmili Tarent.

5. Ilirci.

Že zarana so prišli v Evropo Ilirci, ki so jim potomci današnji Albanci (Arnavti ali Škipetari). Prebivali so po severozapadni obali Balkanskega polotoka, po današnjem južno-zapadnem Hrvatskem, Istri, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Črni gori in Albanskem. Razdeljeni so bili na več plemen. Ob Jadranskem morju so bila najmočnejša plemena: na jugu od Neretve Ardjejeci, od te reke do Krke Dalmati (ovčarji), a tem na severu Liburnijani in Istrani. Ob Savi in Dravi pa so prebivali Japodi in Skordiski pomešani s keltskimi plemeni.

Ilirci so bili lepe postave, ponosnega duha in v boju neustrašljivi. Ko so prišli nekoč ilirski poslanci k Aleksandru Velikemu, da mu ponudijo svoje prijateljstvo in zvezo, se je kralj silo začudil orjakom in jih vprašal, koga se na svetu najbolj boje. A Ilirci mu odgovore: »Ničesar, razen da ne bi padlo nebo na nas; ali drago nam je vendar prijateljstvo takšnega junaka, kakršen si ti.« Na ilirsko ozemlje so že zarana prišli Grki in osnovali na morski obali in na sosednih otokih svoje kolonije (naselbine).

V 3. stoletju pr. Kr. je osnovalo ilirsko pleme Ardjejevcev primorsko državo, odkoder so odslej kot zloglasni gusarji (pomorski razbojniki) pogostoma vznemirjali tuje ladje in grške naselbine. Posebno za vladanja kraljice Tevte so postali Ilirci tako predrzni na morju, da so se mnoge grške naselbine zatele pod okrilje Rimljanov ter jih prosile pomoči, Rimljani so poslali nato kraljici Tevti dva poslanca, zahtevajoč, naj Ilirci opuste ropanje po Jadranskem in Jonskem morju. Ker Tevta ni ustregla zahtevi Rimljanov, so ji napovedali vojno (229. pr. Kr.). V tej vojni ni bila Tevta Rimljanom kos ne na morju ne na kopnem, posebno ker so jo zapustila nekatera ilirska plemena in so se ji izneverili njeni zavezniki. Tevta je morala skleniti mir ter odstopiti Rimljanom kos svoje zemlje in obljubiti, da bosta v bodoče plovili le dve ilirski ladji od domače obali proti jugu.

S tem mirom se je odprla Rimljanom pot na Balkanski polotok. Grki, hvaležni, da so jih osvobodili ilirskih gusarjev, so

sprejeli Rimljane v svojo narodno zvezo ter so jim dovolili, da so smeli prihajati na istemske igre ob Korintu.

6. Hanibal.

V severni Afriki nasproti Siciliji je bila znamenita feničanska naselbina *Kartagina*. Kartażani ali Punci (punsko-feničansko) so imeli tudi v oblasti južno Hispanijo, Sicilijo in več drugih otokov. Med obema oblastmi željnima tekmece — med Punci in Rimljani — je izbruhnila dolgotrajna punska vojna (264. do 146. pr. Kr.). V prvi dobi so Kartażani izgubili Sicilijo, Sardinijo in Korziko, a bojna sreča se je preokrenila, ko je stopil na čelo kartażanski vojski znameniti vojskovodja *Hanibal*.

Že kot dečko je moral Hanibal priseči svojemu očetu, da bo sovražil Rimljane do smrti. Živeč neprestano v vojaškem taborišču, se je izuril v izvrstnega vojaka, ki je vztrajno prenašal vse težave vojaškega življenja. L. 218. je zbral precejšnjo armado pešcev in konjikov, vzel tudi nekaj slonov s seboj ter nenadoma udaril čez Pireneje in južno Galijo. Odtod je prepeljal svojo vojsko, s konji in sloni vred, čez Alpe ter se pojavil v severnoitalski nižini. Porazivši rimske legije, je krenil Hanibal proti jugu polotoka. Rimljani so odstavili dosedanjega svojega vojskovodjo, previdnega *Fabija Kunktatorja* (Obotavljavca), ter so se z novo armado postavili pri *Kanah* drznim Kartażanom po robu. Toda tudi to pot je ostal Hanibal zmagovalec, ki je bojda tri korce zlatih prstanov, pobranih z rok padlih vitezov, poslal domov kot bojni plen.

Toda sčasoma se je bojna sreča preokrenila. Rimljani so celo začeli napadati nekatera sovražna mesta, tako n. pr. mesto *Sirakuze* na Siciliji. Skoro tri leta so se meščani hrabro branili, in med njimi živeči učenjak *Arhimed* je s svojimi umetnimi bojnimi stroji povzročil Rimljanom mnogo izgub. Ko so naposled užugali Sirakužane, je vdrl rimski vojak tudi v sobo, kjer je slavni matematik baš črtal geometrične like na peščena tla. »Ne dotikaj se mi krogov!« je sicer vzrožil učenjak, a neuki vojak mu je razklal glavo.

Da bi odvrnil Rimljane od obleganja važnega mesta *Kapue*, je udaril Hanibal naravnost proti Rimu, hoteč sovražnike oplášiti. Res je silen strah prevzel Rimljane, ki so vzkli-

kali: »Hannibal ante portas!« (Hanibal pred vratil) Toda tudi ta poteza ni več pomagala: Kapua se je morala vdati Rimljanom, a Kartażani so prihajali od dne do dne v večje stiske. Ko so naposled Rimljani zgrabili sovražnika celo na njegovih domačih tleh v Afriki, je moral prihiteti Hanibal z ostanki svoje vojske domovini na pomoč. A slavni Scipion ga je tudi tu docela potolkel ter si tako pridobil častni naslov Afrikanec. Naposled je moral bežati Hanibal tudi iz Kartagine, a da ga ne dobé v roke Rimljani, ki jih je res do smrti sovražil, je izpil strup, ki ga je imel skritega v votlem prstanu.

Pa tudi Kartagino samo so naposled Rimljani popolnoma uničili; mesto so požgali, prebivalce pomorili ter celo pogorišče preorali, da se ne bi poznalo, kje se je nekdanj šopiril nevaren tekmeč. Rimska oblast pa se je odslej razprostirala po vseh važnejših naselbinah ob Sredozemskem morju.

7. Julij Cezar.

Julija Cézarja je prištevati najslavnejšim Rimljanom; nanj spominjajo še dandanašnji »Julijske Alpe«, ime »cesar«, mesec »julij« in »julijanski koledar«. Njegova mati je z modrim vzgajanjem razvila njegove duševne darove. Z ljudomilo zgovornostjo, radodarnostjo in prijaznostjo si je Cezar brzo pridobil srca Rimljanov. Spričo svoje darežljivosti je sicer zabredel v dolgove, a ljudska naklonjenost ga je dvigala više in više. Ko je potoval na Špansko, da prevzame vladarsko namestništvo, je prenočil nekoč v bornem mestecu in je dejal: »Rajši bi bil v tem gnezdu prvi, ko v Rimu drugi!«

Bogat in proslavljen se je vrnil s Španskega v Rim ter je osnoval s Pompéjem in bogatim Krasom prvi triumvirat (trozvezo) ter je zavladal z njima rimski državi. Zavezniki so si razdelili oblast nad prostrano državo: Cezar je dobil namestništvo v cisalpinski (tostranski) Galiji in z njo tudi upravo večjega dela današnjih slovenskih pokrajin. Navali Japodov proti mestoma Tergeste (Trst) in Aquileja (Oglej) kakor tudi hrepenenje, da spozna te kraje in narode, ga je privedlo (57. pr. Kr.) v naše kraje; del Alp se od takrat imenuje po njem: »Julijske Alpe«. ¹

¹ Prim. italijansko označbo teh pokrajin: »Venezia Giulia«!

Ker je zaveznik Pompej ruval v Rimu proti njemu, je krenil Cezar s svojo vojsko na jug; ko je prekoračil rečico Rubikon, je izpregovoril znamenite besede: »Kocka je padla!« Pompej je zbežal na Grško, a Cezar je udaril za njim ter ga premagal pri Farzálu v Tesaliji. Nato je podjarmil tudi Malo Azijo, in sicer tako brzo, da je sporočil o svoji zmagi v Rim: »Veni, vidi, vicil!« (Prišel sem, videl in zmagal.) Ker je tudi zaveznik Kras padel v boju s Parti, je odslej vladal Cezar sam; nadel si je naslov »imperator« (vladar) in je dal kovati novce s svojo sliko.

To pa ni bilo nekaterim republikancem pogodu in so se zarotili proti njemu. Ko je 15. marca leta 44. pr. Kr. prišel Cezar v senat, so planili zarotniki nanj z bodali. Ugledavši med zarotniki tudi svojega ljubljenca Bruta, je vzkliknil: »Kaj tudi ti, moj sin!« Iz 23 ran krvaveč se je zgrudil mrtev pod kipom Pompejevim.

8. Rimsko cesarstvo in krščanstvo.

Po Cezarjevi smrti je sklenil njegov pranečak Oktávijan z Antónijem in Lépidom drugi triumvirat ter je premagal zarotnike in pristaše ljudovlade pri Filipih v Macedoniji. Ko se je bil Oktavijan iznebil obeh svojih sovladarjev, je postal samovladar, četudi je še obdržal republikanske urade, ter se je ponosno nazval »Imperator Caesar Augustus«¹. Iz naslova Cezar se je razvilo tudi slovensko ime »cesar«. Za vladanja cesarja Avgusta je napočila umetnosti in znanosti »zlata doba«. Na cesarskem dvoru je živel veliko pesnikov, zgodovino-piscev in učenjakov. Po zgledu Avgustovem so tudi drugi bogataši podpirali umetnike; zlasti se je odlikoval po darežljivosti Mecéna, in po njem še dandanes imenujemo velikodušne pospeševalce znanstva in umetnosti mecene.

Za vladanja cesarja Avgusta se je rodil Odrešenik Jezus Kristus v mestecu Betlehemu v Palestini; ta dežela je imela takrat sicer še svoje vladarje, a se je že morala pokoriti mogočni rimski državi. S preznamenitim dogodkom Zveličarjevega rojstva se prične krščansko časoštetje. Ob času,

¹ Augustus, t. j. Vzvišeni; mesec »avgust« še spominja nanj.

ko je Jezus Kristus s svojim trpljenjem in s smrtjo na križu odrešil grešno človeštvo (leta 33.), je vladal v Rimu cesar Tibérij in v njegovem imenu je Sveto deželo upravljal Poncij Pilat. Po Kristusovi smrti je sv. Peter ljudstvu oznanjeval sveto vero. Kakor sv. Peter so tudi drugi apostoli jeli učiti Kristusove nauke; razšli so se po svetu ter so po raznih krajih ustanovili krščanske srenje. Nasledniki apostolov so bili škofje, a njim so v pastirski službi pomagali duhovniki. In kakor je bil sv. Peter glava apostolom, tako so tudi njegovi nasledniki ali papeži postali vrhovni poglavarji vesoljne krščansko-katoliške Cerkve.

Najčistejša ljubezen je vezala ude cerkvenih srenj in ni ga bilo lepšega življenja nego v prvih krščanskih občinah. Moč sv. evangelija je v ljudeh obudila čisto novo življenje; živeli so zmerno, a v potrebah so radi pomagali drug drugemu; bogataš ni preziral siromaka, ampak kar je kdo imel, je bila lastnina vseh; mnogi so porazdelili vse premoženje med ubožce; po stanovih ni bilo razločka med njimi, zakaj v vsakem, bodisi sužnik ali imeniten gospod, so častili podobo božjo. Posebno lepo je krščanstvo delovalo na rodbinske razmere; žena ni bila več sužnica možu, ampak postala mu je zvesta enakovredna družica.

Krščanska vera se je hitro razširjala, in kmalu ga ni bilo kotiča v rimskem cesarstvu, kamor bi ne bila zasijala luč večne resnice. Toda večina rimskih cesarjev, ki so jih poganski podložniki po božje častili, je bila sovražna kristjanom, ki so se zaradi tega ponekod zbirali v podzemskih k a t a k o m b a h k verskim opravilom. Prvi je začel kristjane hudo preganjati cesar N e r o n l. 64.; za njegovega vladarstva sta bila tudi umorjena apostola Peter in Pavel. Toda vsa preganjanja — štejemo jih navadno deset — so kristjani prestali stanovitno, sledeč zgledu svojega Odrešenika.

Nekateri rimski cesarji pa so bili tudi do kristjanov pravičnejši, kakor n. pr. cesar T i t , kateremu je bil »dan izgubljen, ako ni nikomur nič dobrega storil«. Za njegove vladé je ognjenik Vezuv zasul mesta H e r k u l a n e , P o m p e j e in S t a b i j e (l. 79.). Pod njegovim poveljstvom so Rimljani porazili uporne Jude in razdejali J e r u z a l e m . Popolno svobodo pa je dobilo krščanstvo v rimski državi šele za vlade cesarja K o n s t a n t i n a .

9. Konstantin Veliki.

Cesar Konstantin je bil prvi rimski vladar, ki je očitno in izdatno podpiral krščanstvo. Tudi svoje sinove je dal vzgojiti po Kristusovih naukih, a sam se je dal krstiti šele na smrtni postelji. Konstantin je bil razsipen vladar, ki je hotel živeti v sijaju; dal je celo dvorišče svojega gradu posipati z zlatim peškom. Tudi po svojem značaju se ni odlikoval; zakaj iz nezaupnosti je dal pomoriti nekaj svojih sorodnikov. Vendar pa si je pridobil pridevek »Veliki«, ker je umel sprijazniti dve največji sili, ki sta takrat pretresali v svoji borbi ves kulturni svet, namreč cesarsko samodržstvo in krščanstvo.

Konstantin je staro mesto Bizanc ob vratih na Jutrovo toliko razširil in prezidal, da ga je lahko proglasil za svojo novo prestolnico. Bizanc (Carigrad ali Konstantinopol¹), ki se po važnosti lege more primerjati z Aleksandrijo, je bilo l. 330. blagoslovljeno, in cesar ga je okrasil z mnogobrojnimi kipi, palačami in cerkvami, dodelivši mu poseben upravni senat.

Vso ogromno rimsko državo je Konstantin razdelil v štiri prefekture: Orient (Azija, Egípet in Tracija), Ilirija (Balkanski polotok), Italija (s Podonavjem in Afriko), Galija (zahodne dežele rimske).

Po smrti Konstantinovi so se pričeli notranji boji z namenom cepljenja državne oblasti, dokler ni l. 395. cesar Teodozij razdelil obširne države v dve polovici. Dočim je zapadnorimska država z Rimom vred kmalu nato propadla, se je vzhodnorimsko cesarstvo še krepko držalo nad 1000 let (do prihoda Turkov). Po glavnem mestu so imenovali državo bizantinsko, po grškem jeziku in kulturi, ki sta prevladovala v njej, pa grško; obsegala je razven Balkanskega polotoka tudi Orient (Egípet in Sirijo s Palestino).

10. Družabne uredbe in kultura pri Rimljanih.

Dočim so bili prebivalci Grecije bolj lahkoživi in vešele nravi, so se Rimljani odlikovali po svoji resnosti in nekako kmetiški konservativnosti. O izdajstvu domovine, ki se je v Grkih večkrat pripetila, ni v rimski zgodovini skoraj niti sledu. Kot pravi junaki so znali Rimljani ne le zapovedovati, marveč

¹ Polis = mesto.

tudi slušati in se pokoriti, ter so tako polagali trden temelj mogočni državi. Slaba stran njih rešnega značaja pa je bila, da niso kazali posebnega daru za poezijo in druge umetnosti; zato so na tem polju ostali odvisni največ od svojih učiteljev Grkov. Od teh so tudi povzeli božanstva, mere in uteži, uvedbo domačih živali, povrtnih rastlin i. dr.

Najvažnejša panoga gospodarstva je bilo Rimljanu kmetijstvo, s katerim so se bavili tudi svobodni državljani, dočim so rokodelstva in težaška dela povsem prepuščali sužnikom. Posebno čislane čednosti so jim bile skromnost (n. pr. Cincinat, ki so ga od pluga pozvali za diktatorja) in pravicoljubnost (prim. Fabricij, ki se ni dal od Pira ne podkupiti ne oplašiti). Za javno državno življenje so se usposabljali mladeniči, ki so s 15. ali 16. letom dobili svojo togo, prisostvujoč razpravam na forumu in sodiščih.

Upravo svoje države so Rimljani opirali na mesta, katerim so bile tudi vse kmetije v njih okrožju podrejene. Mesta so delili v dve skupini: a) mesta z rimskim pravom, t. j. njih prebivalci so imeli vse pravice in dolžnosti Rimljanov, in b) meščanske kolonije in municipiji, ki so jih upravljali posebni uradniki (prefekti) in ki so morali dajati gotove davščine in vojaštvo.

Vojaška enota je bila legija, ki je praviloma štela 4200 pešcev in 300 konjkov. Pešci so bili razvrščeni v tri zaporedne vrste, in sicer so nameščali v tretjo vrsto najstarejše vojake. Vsaka vrsta je bila razdeljena v deset skupin, tako da je bila razvrstitev podobna nekako šahovski deski ter je hrabrost posameznikov prišla do večje veljave kot pri falangi (prim. Filip Macedonski!). Na obeh krilih je bilo razvrščeno konjenišvo, in ker so k meščanskemu jedru dodajali tudi še zavezniške čete, je štela cela armada, obsegajoča dve legiji, približno 20.000 mož. — Nekdanjo sulico so izvečine nadomestili s kratkim kopjem, ki je moglo prodreti ščit in oklep, a za borbo v bližini jim je služil kratek meč.

Državo so delili v province, ki jim je stal na čelu vladarski namestnik (pretor) z dodeljenim uradništvom (legati, kvestorji i. dr.). Od dohodkov iz provinc se je preživljal Rim kakor kakšen graščak na stroške svojih podložnikov. Pretorji so navijali davščine, kar se da; zakaj od teh dohodkov so morali tudi skrbeti za svoje udobno življenje. Ker so včasih le po eno leto opravljali službo vladarskega namestnika, so se hoteli tem hitreje okoristiti ter so izžemali prebivalstvo do skrajnosti. Razen tega so province izsesavali tudi še najemniki davkov, ki

so davščine kar v večkratnih zneskih izterjevali, in pa rimski trgovci, ki so si z oderušskimi kupčijami množili premoženje.

Nerazdeljena zemlja, ki ni bila oddana v zakup, je prišla največ v roke članom najvišjega rimskega uradništva (nobilitete), ki so na teh latifundijah (obširnih zemljiščih) gojili oljko in vinski trs ter velike črede živine; za delo so uporabljali sužnje, ki so jih dobivali iz inozemstva. Ker so iz latifundij pošiljali v Rim kar cela ladjevja žita, je veliko svobodnih kmetij propadlo; (prim. današnja ameriška konkurenca); a ker brezposelni niso dobili na veleposestvih dela, kjer so imeli cenene sužnje, so vsi ti propadli kmetje drevili v Rim ter množili nezadovoljni proletarijat.

Namesto nekdanje rimske preprostosti in poštenosti sta se spričo takih družabnih odnošajev v poznejših stoletjih zasejali grabežljivost in razkošnost, ki jima niti posebni zakoni zoper luksus niso bili kos. Podkupljivost uradnikov in kupčevanje z glasovi ob volitvah je postalo sčasoma že čisto običajno. Čim ubožnejše in brezpravnejše pa je postajalo ljudstvo, tem bolj je tudi ginevala požrtvovalnost in ljubezen do domovine. Proletarci so zahtevali predvsem po ceni kruha in sijajnih zabav (panem et circenses); najrajši so se naslajali v amfiteatrih ob borbi gladiatorjev in mesarjenju zveri.

Kakor v umetnosti sploh so se tudi v literaturi naslanjali Rimljani na grške vzore. Kot pisatelj veseloiger za preprosti narod je posebno zaslovel Plautus, za višje sloje pa Terencij. Kot lirika sta znana Ovid in Horac, v epiki pa se odlikuje Vergil. Pripravljajoč se v prvi vrsti za državne službe, so Rimljani gojili zlasti govorništvo (Ciceron), pravoznanstvo in zgodovinarstvo (Livij). Stavbarstva so se učili najprej od Etruščanov, od katerih so povzeli umetnost mogočnih obokov, od Grkov pa so posneli največ način zgradbe templjev (panteon). Svoja udobna bivališča (s kopelnicami itd.) so krasili z mozaiki, a najznamenitejše slike za okras stavb so pobrali v grških mestih.

VI. Naša domovina v rimski dobi.

Že l. 183. pr. Kr. so ustanovili Rimljani mesto Akvilejo (Oglej), ki je bilo odslej »ključ Italije«. Iz Ogleja so napadli in podvrgli Japode, Istrane in Karne; l. 128. pr. Kr. so že pod-

jarmili Vipavsko dolino in sosedni Kras, a l. 33. pr. Kr. so bili že gospodarji vsej Iliriji.

Ko so se po Cezarjevi smrti vzdignili po Alpah bivajoči narodi zoper rimsko oblast, je pripeljal sam Oktavijan Avgust rimske legije po cesti, ki je držala skozi gozdove ob kranjskem Snežniku, in je oblegel mesto Metullum. To mesto je branilo proti Rimljanom 3000 junakov, ki so dolgo odbijali vse navale; a končno so hrabri branitelji podlegli rimski premoči. Japodi so mesto sami užgali in umrli s svojci v ognju.

Oktavijan je nato podjarmil ob Krki bivajoče Latobike in se polastil pokrajin do izliva Kolpe, kjer so ustanovili Rimljani mesto Siscia (Sisak). Ko so se pozneje pod vodstvom Batona še enkrat uprli narodi po današnjih slovenskih in hrvatskih deželah, je poslal cesar Oktavijan Avgust svoja pastorka Tiberija in Druza zoper upornike. Rimljani so z grozovito silo zatrli upor¹ in razširili svojo oblast do Dunava, ki je postal mejna reka rimskega cesarstva (l. 14. po Kr.).

Podjarmljene pokrajine so razdelili Rimljani v več provinc: Norik je obsegal gorate alpske dežele do Dunava; Panonija se je razprostirala po vzhodni Štajerski, čez Prekmurje do Dunava ter v Podravju in Posavju; Dalmacija pa je segala od Raše (v Istri) ob obali Jadranskega morja do Albanškega gorovja in odtod do reke Kolubare in Rudnik planine (v Srbiji). Vzhodno od Kolubare do Timoka se je razprostirala Gornja Mezija. V zasedenih deželah so sicer Rimljani že našli obilo selišč, ustanovljenih od ilirskih in keltskih rodov, toda za svoje vojaške posadke so si utrdili v teh krajih mogočne tabore (castra), iz katerih so se polagoma razvila važna mesta. Izmed rimskih selišč so posebno znana: Emona (Ljubljana), Celeia (Celje), Petovio (Hajdina pri Ptuj), Virunum (na Gosposvetskem polju), Nevidunum (Drnovo pri Krškem): Aqua Viva (Varaždin), Mursa (Osijek), Siscia (Sisak), Sirmium (Mitrovica), Singidunum (Beograd), Tarsatica (Reka), Trogir, Salonae (Solin), Scardona (Skradin v Dalmaciji), Doclea (Duklja v Črni gori).

Vojaki v teh utrjenih seliščih so bili glavni romanizatorji podjarmljenih dežel, tako da se je domači jezik brzo umikal

¹ Prim. A. Aškerčevo balado »Ilirska tragedija«!

latinščini, posebno v mestih, izmed katerih so se kot kolonije odlikovale s posebnim sijajem: Salonae z amfiteatrom in vodovodom, Siscia s kovnico denarja in Sirmij s cesarsko palačo in tvornico orožja. Živahno trgovino so izvrstno podpirale po vojaki zgrajene ceste, ki so bile tako trdne, da še dandanes njih sledove najdemo po naših krajih (ajdovske ceste). Posebno važne ceste so bile: Iz Ljubljane čez Vrhniko v Italijo; čez Trojane in Celje v Ptuj; čez Trebnje in Drnovo pri Krškem v Sisak in Sirmij; iz Italije prek Trsata in Salone v Skadar; od Varaždina po Podravini do Osijeka in Sirmija in odtod preko Save v Beograd, odkoder je držala cesta v Carigrad.

Izvrstne ceste so Rimljanom vrlo služile v obrambo države, a po njih se je tudi razširjala omika v najoddaljenejše kraje in se je prevažalo razno blago: sol, vino, med, vosek, kožuovina, jantar, zlato, baker, orožje, lončena posoda itd. Rimljani so tudi že plovili po večjih rekah, osuševali so barja, kopali prekope, pokončavali razne zveri, zasajali vinsko trto in žgali opeko. Vobče je vzcvetelo za rimske uprave v naših deželah toliko blagostanje, kakor se ni o njem čulo nikdar prej in malokdaj pozneje.

Tudi duševna izobrazba je bila na visoki stopnji; zakaj naše province so dale rimski državi znamenite cesarje, kakor Klavdija II., Avrelijana, Proba in Dioklecijana. Poslednji je zgradil v bližini mesta Salone palačo, v kateri je mirno živel, ko se je odrekel prestolu. Tedanji prebivalci so se še osobito odlikovali kot obrtniki, med katerimi je bilo tudi umetnikov, zlasti kiparjev, ki so delali v fruškogorskih kamnolomih za Dioklecijanovo palačo.

Že v 1. stoletju po Kr. se je razširila v naših pokrajinah vsaj deloma tudi krščanska vera navzlic hudemu preganjanju kristjanov. Posebnih zaslug za krščanstvo sta si pridobila prvi oglejski škof sv. Mohor in njegov diakon sv. Fortunat. Toda poganstvo se je le počasi umikalo krščanski veri; brez števila mučencev je žrtvovalo življenje za Zveličarja, med drugimi tudi celjski škof Maksimilijan in ptujski škof Viktorin. Pokristjanjevanje pa se je docela ustavilo ob času preseljevanja narodov, ki je zadalo smrtni udarec mogočni rimski državi in ki loči kot temen oblak stari vek od srednjega veka.

VII. Kultura v starem veku.

Vera. Človek je že v najstarejši dobi opazil, da so mu nekatere prirodne moči koristne, druge pa škodljive. Spoznal je, da sta mu nevihta in blišk na kvar, a uvidel je tudi, koliko blagodati mu pošilja solnce. To je bil vzrok, da so nekateri narodi jeli s o l n c e posebno častiti, a razen solnca tudi druga nebesna telesa in razne prirodne moči.

Ker si človek prirodnih moči ni mogel drugače jasno predstavljati, jim je dal človeško podobo. Poosebljujoč prirodo si je ustvaril obilico božanstvenih bitij: postal je p o g a n.

Bogove so častili na posebnih, posvečenih krajih, kakor ob vrelcih, na holmih, v logih, ali pa so jim postavljali svetišča — templje. Da bi si pridobili naklonjenost bogov, so jim duhovniki (žreci) žrtvovali krvave in nekrvave daritve po določenih obredih. Krvave žrtve so bili spočetka ljudje, posebno vojni ujetniki in sužnji, pozneje tudi goveda, ovce, koze, golobi, ki so jih sežigali na žrtveniku. Za nekatere daritve jim je služilo vino, sadje, kruh, pecivo in kadilo.

Posebno ob molitvah so pogani kaj radi žrtvovali. Med molitvijo so razprostirali odprte roke nakvišku ter jih niso sklepali kakor dandanašnji kristjani, ki s sklenjenimi rokami kažejo vdanost v božjo voljo.

Državne uredbe. V najstarejši dobi so se preživljali ljudje z l o v o m in r i b i š t v o m. Zaradi tega so se sinovi kmalu ločili od roditeljev, ker bi bilo obširni rodbini lovišče premajhno.

Ko so se naposled rodovi tako razmnožili, da ni mogel lov dajati vsem dovolj hrane, so krotili in gojili koristne živali, kakor govedo, konje, ovce, koze in svinje. Kadar jim je zmanjkalo paše, so zapustili dotedanje bivališče ter šli iskat novih pašnikov. To je bila doba nestalnega p a s t i r č e v a n j a.

Nadaljnja stopnja v razvoju je bilo p o l j e d e l s t v o. Pašniki namreč niso več zadoščali mnogobrojnim čredam; človek je zato začel saditi in sejati rastline, osobito žito. Dotlej je stanoval v šatorih, a ker ga je sedaj setev in žetev priklenila na domačo grudo, si je postavil iz lesa in kamenja trdne hiše.

Čim bolj so se pa ljudje pečali s poljedelstvom, tem več orodja so potrebovali. Ker si posameznik ni mogel sam izvrše-

vati vsega orodja, so se poprijeli le nekateri tega posla, in postali so rokodelci.

Država se je izcimila iz rodbinske uredbe, kjer je bil gospodar tudi vladar. Ko se je pozneje več rodbin strnilo v celoto, je bil najstarejši gospodar zaeno glavav vsej skupini. Iz te navade se je sčasoma razvilo kraljestvo. Kralji močočnih rodov so pogostoma izvajali svoj rod od bogov in podložniki so jih zaradi tega tudi po božje častili. Oblast kraljeva je bila navadno trojna: vojvodstvo v boju, pravica najvišje sodbe in opravilo daritve kot prvi duhovnik.

Toda plemenitniki, živeči na kraljevem dvoru, so si prilaščevali vedno večjih pravic. Ponekod so si naposled priborili vso oblast, kakor n. pr. v Sparti, ter so ustanovili plemeniško državo (aristokracijo). Ako pa se je ljudstvo samo polastilo kraljevih pravic, so izpremenili monarhijo v ljudovlado (republiko), kakor v Atenah in v Rimu.

Včasih se je posrečilo častihlepnim možem, da so se siloma povzpeli na kraljevski prestol ter so vladali kruto kot trinogi (tirani). V Rimu se je naposled zgodilo, da so po večstoletni ljudovladi zasedli prestol cesarji.

Ljudski zbori so že v starem veku odločno vplivali na vladne uredbe; brez narodne volje se niso sklepale postave. Tako se je že v starem veku ustvarila podlaga ustavnim (konstitucionalnim) državam, kakršne so dandanes vse evropske države.

Obrt in trgovstvo. V nekaterih obrtih so se odlikovali narodi že v starem veku ter so izumili marsikaj koristnega. Egipčani so že izdelovali platno, Asirci in Babilonci pa so pripravljali dragocene preproge. Od Egipčanov smo se naučili, kako se izdeluje steklo in žge lončena posoda. Vrče in žare (vaze) pa so še posebno lepo preslikavali Grki. Rudarstvo je dajalo zlato, srebro, železo, cin in svinec. Iz zlahtnih kovin so narejali spočetka podobe malikov in okraske, a pozneje tudi denar; iz drugih kovin pa so izdelovali posode, orodja in posebno orožje. (Bakrena, bronasta in železna doba.) Kot izvrstni ladjedelci so sloveli zlasti Feničani; ladjam so dajali obliko ribjega trupla, a kot plavute so jim služila vesla.

Trgovina se je širila odkraja le z menjavanjem stvari; šele Feničani so uvedli denar, spoznavši ga pri Babiloncih. A denar

so nekaj časa le tehtali, ne pa šteli; toda ni čuda, saj so nekateri narodi, n. pr. Spartanci, imeli denar iz železa. Celo uredba naše pošte sega v to davno preteklost; po perzijskem kraljestvu so bile trdno zidane ceste, kjer je bilo vsakih 25 km postajališče za pošto, a Rimljani so uvedli celo vsakih 10 km poštnih postaje.

Umetnost in znanstvo. Med umetnostmi se je najprej razvilo stavbarstvo. Hiše so zidali iz kamena ali opeke in njih strehe so bile spočetka ravne. V stavbarstvu so se posebno odlikovali Grki, ki so zlasti templje okraševali z umetnimi kipi in reliefi. A tudi Rimljani so izvrševali znamenite stavbe, n. pr. cesarske palače, templje, cirkuse in kopaljišča; zidali so tudi trpežne ceste, tlakovane z različnimi kamni, cestne mostove (viadukte) in vodovodne oboke (akvedukte).

Grki so visoko cenili pesništvo ter so hodili v gledališča poslušat žaloigre. Ker so bila gledališča (amfitèatri) namenjena za zabavo vsemu ljudstvu, so jih zidali zelo obsežna in brez strehe, da je moglo vanje tisoče in tisoče ljudi. Rimljanom je gledališke igre nadomeščal cirkus, kjer, so se vršile dirke, boji posebno izurjenih borcev-sužnikov (gladiatorjev) in živalske borbe, katerim so posiroveli gledavci v poznejših časih — za preganjanja kristjanov — metali celo človeške žrtve.

A tudi naše znanosti imajo izvir v davni preteklosti. Že Egipčani so se pečali z zvezdoznanstvom in geometrijo. Od Babiloncev smo povzeli razdelitev kroga na 360 stopinj in uporabo mer. Egipčani so že delili leto na $365\frac{1}{4}$ dni, a Babilonci so razdelili po 12 ozvezdijh živalskega kroga leto na dvanajst mesecev ter so računali teden po sedem dni. Imena mesecev smo ohranili do današnjih dni, vendar pa so Rimljani pričenjali leto z marcem, ki so ga imenovali po vojnem bogu Martu. Julij Cezar je odredil, da se šteje vsako četrto leto s 366 dnevi kot prestopno leto; šele leta 1582. je papež Gregorij XIII. popravil ta koledar tako, da tekom vsakih 400 let odpadejo trije prestopni dnevi. (Prim. časotetje katoških in pravoslavnih kristjanov!)

Tudi pisava je bila že znana starim narodom. Egipčani so pisali v hieroglifih, a razen tega tudi v črkah na papirusu. Nekateri drugi narodi na Jutrovem so se posluževali klinopisa, a v mestu Pergamu v Mali Aziji so naposled izumili poseben način strojitve kož, in odslej so pisali iz večine na pergament.

Pravosodje. V najstarejših časih so bili kralji tudi najvišji sodniki. V Sparti in v Atenah sta bila starešinstvo in areopag najvišji sodišči. Že v Atenah se je mogel obtoženec pritožiti proti razsodbi arhontov na porotno sodišče. Posebno natanko pa se je razvilo pravosodje pri Rimljanih, od katerih se še dandanašnji učimo prava. Rimljani so nalagali obsojencem denarne globe ali so jih tudi obsojali v pregnanstvo in na smrt. Kdor je drugega večkrat iz škodoželjnosti in po krivici obdolžil, so mu vtisnili pečat ovaduha (denuncianta).

Vojevanje. Že najstarejši narodi so imeli dvoje vrst vojnikov: pešce in borilce na bojnih vozeh. Oboroženi so bili z lokom in puščico, s sulicami, kopji in meči; v obrambo pa so jim služili oklep, šlem in ščit. Vojna dolžnost ni bila v vseh državah obča in tudi ni trajala povsod enako dolgo; v Atenah so hodili v boj le imovitejši meščani, Špartanci pa so bili vsi vojaki-pešci od 20. leta pa do smrti.

Rimljani so morali služiti v vojski od 17. do 47. leta; izvzeti so bili le slabotneži, bolniki in ubožci, zakaj vojaki so se morali sami oskrbovati z orožjem in s hrano. Spričo tega so bili rimljanski konjiki samo bogataši ter so nosili s škrlatom obrobljeno obleko, a na prstu zlat prstan. Iz teh odličnih konjikov se je razvilo poznejše viteštvo.

VIII. Na predelu starega in srednjega veka.

Ko je v prvih stoletjih po Kristusovem rojstvu zavladala pri Rimljanih velika razkošnost, so bili kakor gospodar, ki se samo razveseljuje in zapravlja, naposled pa mu pride posestvo na boben in kmetijo kupijo skromni sosedje.

Tudi Rimljani so imeli sosedje, ki niso bili gospodje, a so bili silni borci: nemške ali germanske narode in tam na vzhodu Slovane in druge narode. Ta ljudstva so začela siliti na rimsko zemljo. Dandanašnji se selijo le poedine rodbine ali po kakih sto ljudi v Ameriko in drugam. Takrat pa so se selili celi narodi, po več desettisoč skupaj, in sicer tudi z ženami in otroki, s konji in vozovi. To vrvenje se je pričelo v Evropi v 4. stoletju po Kr. in se imenuje preseljevanje narodov.

Najprej so krenile divje čete Hunov leta 375. z bregov reke Volge proti zapadu. Ob Dnjepru so naleteli na Vzhodne

Gote ter jih premagali; Zahodni Goti, prebivajoč ob desnem bregu Dnjepra, pa so se umaknili proti Balkanskemu polotoku. Rimljani se niso mogli dolgo upirati Gotom; njih moč je še posebno opešala, ko so (l. 395.) razdelili ogromno državo v zapadnorimsko in vzhodnorimsko (bizantinsko) cesarstvo. Pod svojim hrabrim kraljem Alarikom so poplavili Goti Macedonijo in Grško, a naposled so vdrli Zahodni Goti celo v Italijo ter zasedli Rim. Odtod je krenil Alarik v južno Italijo, kjer pa je nenadoma umrl. Zahodni Goti so ga pokopali na dnu reke Buzenta, a nato so se njih krdela obrnila v Galijo (sedanje Francosko), kjer so se za dalj časa naselila. Izpodrinili so jih šele germanski Franki, ki so pozneje prodrli preko Rena v Galijo, se ondukaj trajno naselili ter od rimskih domačinov sprejeli latinski jezik. Iz zmesi germanskih Frankov in polatinjenih Keltov je vzniknil francoški narod. Huni so se vnovič pojavili pod svojim kraljem Atilo (l. 444.—453.).

Huni so bili finskega plemena. Hranili so se s koreninami, zelenjavo in sirovim mesom, ki so ga jezdeč omehčavali pod sedlom. Jahači pa so bili izvrstni; saj so bili skoraj noč in dan na konjih. Brez ognjišča in dvorišča so se podili sem ter tja s svojimi vozovi, na katerih so bivale žene in otroci. Vrhunec moči so dosegli Huni, ko jim je zavladal Atila. Le-ta je bil majhen in čokat, grd kakor vsi Huni, a stanoval je v palači, zgrajeni iz lepo obsekanega lesa. Sam sebe je nazival »šibo božjo«.

Atila je bil tako mogočen, da mu je celo vzhodnorimski cesar v Carigradu plačeval letni davek. Zavedajoč se svoje moči, je krenil iz svojega navadnega taborišča (med Tiso in Dunavom) ter udaril z veliko vojsko v Galijo (sedanje Francosko). Toda Rimljani s svojimi zavezniki so ga porazili (l. 451.) na Katalonskem polju (ob reki Marni, vzhodno Pariza). Da bi osvetil ta poraz, je udaril koj drugo leto v Italijo. Spotoma je razrušil mesti Ptuj in Celje.¹ Po dolgem obleganju je razdejal tudi Akvilejo (Oglej). Iz Ogleja je mnogo ljudi zbežalo na bližnje otoke (lagune), in iz teh naselbin so pozneje zrastle sloveče Benetke.

Od Ogleja je drevil Atila naravnost proti Rimu. Toda svarične besede papeža Leona I., ki je prišel divjakom s procesijo naproti, so Atilo genile tako, da se je vrnil na Ogrsko, kjer je kmalu nato umrl. Po Atilovi smrti so se podjarmljeni narodi

¹ Prim. A. Aškerčevo romanco »Atila in slovenska kraljica«

kmalu otresli Hunov, ki so se umikali proti vzhodu ter se polagoma razpršili.

Že drugo leto izza smrti Atilove je pridrevilo v Rim germansko pleme *Vandalov* (l. 455.); oplenili so vse mesto in uničili nebroj umetniških dragocenosti. (Prim. izraz »vandalizem«.)

Po neprestanih navalih barbarskih narodov je bila zapadnorimska država povsem oslabela. Preostala ji je naposled samo še Italija, a po izgubljenih pokrajinah so se največ naselila germanska plemena. L. 476. pa je pridrl čez Norik germanski vodja *Odoakar* ter premagal zadnjega zapadnorimskega cesarja *Romula Avgustula* in se nazval kraljem Italije.

Po razrušitvi zapadnorimske države se je povsem preobrazila zahodna Evropa; zato tudi navadno s tem dogodkom *zaključujemo zgodovino starega veka.*

Srednji vek.

A. Postanek slovanskih držav.

I. Stari Slovani — Sloveni.

1. Pradomovina Slovanov.

V Evropi se je omika najprej razvila na ugodnih, milih obalah Sredozemskega morja: pri Grkih in Rimljanih. Ti so prihajali zadnja stoletja večkrat v dotiko — četudi največ z mečem v roki — z različnimi germanskimi sosedi; zato tudi tedanji pisatelji večkrat omenjajo germanske rodove, a o mirnejših, bolj na vzhodu stanujočih Slovanih je le malo glasu.

Rimski zgodovinar *Tacit* le mimogrede omenja Slovane (*Venede*) kot hrabre sosede *Germanom* v zaledju. Tudi *Grke* so ločila *skitska* in *sarmatska* plemena od prvotne domovine Slovanov, ki je bila onstran grebena *Karpatov*, med *Črnim morjem* in *Baltskim morjem*, nekako po današnjih zapadnoruskih in poljskih pokrajinah. *Sicer* so pa tudi že *Grki* več stoletij pred *Kr.* spoznavali Slovane, potujoč in trgujoč (največ z *jantarjem*) po njih deželah.

2. Življenje starih Slovanov.

Slovani so sicer živeli v ogromnem številu, toda imeli še niso prave državne uredbe. Živeli so namreč v z a d r u g a h, kakršne so se do današnjega dne ohranile ponekod pri Srbohrvatih. V zadruzi so živeli vsi sorodniki skupaj, in zato je štela zadruza včasih celo po več sto ljudi. Zadrružniki so imeli skupno premoženje, a udje so se imenovali po prvem gospodarju; če je bilo temu n. pr. ime Peter, so se zvali njegovi nasledniki Petroviči. Zadržna imena je ohranilo še celo nekaj krajev, kakor Dragotinci (v Slov. goricah), Ivanovci, Vinkovci (na Hrvatskem), Martjanci, Stanjevci (v Prekmurju). Glavarja zadruge so imenovali s t a r e š i n o, ki so mu ponekod tudi rekali vladika ali gazda. V začetku je bil najstarejši član obenem tudi starešina, pozneje pa so zadržniki izvolili tistega, ki se jim je zdel najsposobnejši. Starešina je shranjeval zadržne svetinje, vodil gospodarstvo, daroval bogovom in razsojeval prepire. Rajne starešine so visoko častili, a ponekod so jih celo oboževali kot hišne varuhe.

Kadar se je zadruza zelo pomnožila, je ustanovilo nekaj članov novo zadruzo. Stara zadruza je ostala z novimi vedno v prijateljstvu in zvezi; tako zvezo zadrug so zvali ž u p o. Starešine vseh zadrug iste župe so si volili župana; člani te odlične rodbine so se pozneje imenovali p l e m i č i ali zlahtniki, v drugih krajih pa so jih nazivali boljare, vlasteline, pane ali zemane. Župljani, združeni v pleme, so imeli svoj utrjen župni grad, kamor so se zatekali o vojnem času in v katerem so shranjevali dragocenosti.

Ako so se plemena preselila v druge kraje, so dala vodam in goram ista imena, kakršna so bila navadna v prejšnji domovini. Zato naletimo v slovanskih deželah tako pogosto na imena Bistrica, Krka, Holm (Hum), Poljane in dr. Ker so Slovani izpredvideli, da posamezne župe ne morejo biti kos silnemu sovražniku, so se plemena združila v n a r o d, ki si je za čas vojne izvolil v e l i k e g a k n e z a. Vsak narod je imel utrjeno mesto, ki se je zvalo Višegrad ali Velegrad. V Višegradu je bival veliki knez in v njem so zborovale narodne skupščine.

Spočetka so volili velikega kneza župani. Pozneje pa se je ukoreninila navada, da je nasledoval umrlega kneza najstarejši mož iz vladarske rodovine. Ker je pa tako s t a r o s t n o (se-

nioratsko) n a s l e d s t v o čestokrat povzročalo krute boje, so uvedli nekateri narodi prvorodstveno nasledstvo, t. j. po umrlem knezu je sledil na prestolu najstarejši sin ali njegov najbližnji sorodnik.

Stari Slovani so bili vsi enakopravni ter niso imeli sužnikov kakor Grki, Rimljani in Germani. V zadrugah so imeli le nesvobodne hlapce, ki so si pa mogli kupiti svobodo ter so se odslej zvali o g n j i š č a n i.

Svojih ž e n Slovani niso smatrali kot sužnice, zakaj tudi žene so mogle postati starešine in nekatere so povzdignili celo na knežji prestol, n. pr. Libušo v Čehih, Vando v Poljakih i. dr.

Kdor je v Slovanih kršil z a k o n (pravdo), je razžalil same bogove. Zaradi tega so tudi često prepuščali bogovom, da naj sodijo hudodelnika, ki se je moral očistiti v ognju ali v vodi (b o ž j a s o d b a).

Splošen slovanski običaj je bila k r v n a o s v e t a, ki se je ohranila pri nekaterih slovanskih plemenih do današnjega dne.

Vera in bogočastje.¹ Stari Slovani so bili pogani in so verovali v množino božjih bitij, dobrih in slabih; dobra so zvali b o g o v e, slaba pa b e s e. Kar je dobrega na svetu, so jim naklanjali bogovi, vse slabo pa je prihajalo od besov. Po mislih starih Slovanov so živeli njih bogovi v zadrugi kot ljudje. Gospodar in oče vseh bogov je bil S v a r o g, stvarnik nebes in zemlje, svetlobe in toplote, kot P e r u n tudi povzročitelj bliska in groma. Svarogov najstarejši sin je bil D a ž b o g (solnce), mlajša sinova pa O g e n j in M e s e c, a hčeri Z o r a in D a n i c a. Od ostalih bogov je bil V e l e s bog čred, V e s n a boginja pomladi, Ž i v a in L a d a boginji rodovitnosti, T r i g l a v bog zemlje, morja in zraka, M o r a n a boginja zime in smrti, K u r e n t bog razuzdanosti.

Niže vrste boginje so bile r o j e n i c e, določajoče usodo novorojenčkom, in v i l e, ki so stanovale po gozdih in vodah. Manj mogočna bitja so še bila: škrat, čatež, povodni mož, divji mož, vehtra-baba, mora i. dr.

Že poganski Slovani so verovali, da je človeška duša neumrjoča, a menili so, da leta tako dolgo po drevju, dokler ne pokopljejo ali ne sežgo mrliča.

¹ Prim. J. Stare, Verstvo starih Slovanov. (Čit. I. — t. j. Čitanka za meščanske šole, I. del.)

Pravičniki pridejo po smrti v lep kraj, ki se mu pravi *n a v*, hudobneži pa v temen prostor, v tako zvano *č r n o n o č*. Mrliče so nekateri pokopavali, drugi pa sežigali, a na grob so nasipali velike gomile.

Spočetka so starešine in župani darovali bogovom v svetih gajih in na holmcih; sčasoma pa so tudi Slovani dobili duhovnike in so gradili bogovom posebna svetišča.

Najiminitnejši *p r a z n i k i* so se strinjali z izpremembami v prirodi. *R a d o g o s t a* so častili v jeseni, darujoč mu vina in medu; podzemeljske in vodne bogove so slavili o *b o ž i č u*, ko so bili najkrajši dnevi (kračuni); pred pustom so praznovali *K u r e n t o v* god; ko je skopnel sneg, so sežgali podobo boginje *M o r a n e*, proslavljajoč *V e s n o*; a poletí so obhajali god *S o l n c a* in *O g n j a*, zažigajoč njima na čast kresove.

Kultura. Že v starodavnih časih so se stari Slovani pečali s *p o l j e d e l s t v o m* ter so redili živino in gojili čebele. Poznali so že davno plug ter sejali pšenico, rž, oves, ječmen in proso. Žito so mleli v žrnvah, iz moke pa so znali peči kruh. Razen tega so tudi pridelovali bob, grah, lečo, repo, čebulo in česen ter sadili jabolane, hruške in slive.

Slovani so se tudi kaj pridno bavili z različnimi *o b r t i*; osobito slovanski tkalci in kožarji so sloveli daleč naokrog. Potomci so izvrševali samo iste obrtovine kot njih pradedje; zato so bili v eni zadrugi samo lončarji, v drugi kovači ali rešetarji itd.

T r g o v s t v o se je spočetka vršilo v Slovanih z zamenjavanjem. Ker niso poznali denarja, so plačevali tuje blago z domačimi pridelki, s platnom i. dr. Sčasoma so se naselili krog župnih gradov trgovci in obrtniki. Ob večjih vodah so Slovani tesali ladje ter so že zgodaj zasloveli kot izurjeni brodarji.

Slovani so bili dobrovoljnega in iskrenega srca, a najbolj so se odlikovali po svoji *g o s t o l j u b n o s t i*. Posebno so ljubili *p e t j e*, spremljajoč svoje milotožne pesmi z brenkanjem na tamburici.

Sicer so bili Slovani *m i r o l j u b e n* narod, a če je bilo treba, so se tudi hrabro postavili v bran. V boju so rabili puščice, meče, sulice, bate in ščite. Kaj radi so izvabili sovražnika v soteske, gozdove ali močvirnate kraje, kjer so ga lažje uničili.

3. Preseljevanje Slovanov.

Velika slovanska družina se je polagoma razcepila v mnogo plemen, ki so zapuščala drugo za drugim pokrajino med Vislo, zap. Dvino in Dnjeprom ter se pomikala proti zapadu in jugu, proti Baltiškemu morju in Labi ter napram Jadranskemu in Egejskemu morju. Ob dolnjem toku Dunava (v današnji Vojvodini in na Rumunskem) se l. 535. prvič imenujejo. V treh velikih tokih se razlijó slovanski rodovi po novih pokrajinah: na severu ob Baltiškem morju in Labi, na vzhodu po sedanji Ruski in na jugu po Balkanskem polotoku in vzhodnih Alpah.

a) **Séverni Slovani.** Najdalje na zapad so prodrli **P o l a b s k i S l o v a n i** (Bodrici, Ljutici in Polabski Srbi), ki so se več stoletij srdito bojevali s sosednimi Nemci. Njih najznamenitejše mesto je bilo Arkona na otoku Rujanu (Rügen), a do današnjega dne so se ohranili edino še Lužiški Srbi.

Ob porečju Visle in Odre, med Baltiškim morjem in Karpati so se razprostrli **P o l j a k i**, deleči se še na več posameznih plemen.

Č e h o s l o v a k i so se naselili v Češki kotlini, v Pomoravju in v zapadnih Karpatih, razpadajoč v razna plemena: **Č e h i** so posedli »Bojohoemum«; **M o r a v c i** so prodrli ob Moravi in Vagu do Dunava, sosedujoč z našimi pradedi slovenskimi; a **S l o v a k i** so se ustalili na grebenih in južnih obronkih zahodnih Karpatov.

b) **Vzhodni Slovani.** Tudi na severovzhod, med razne finske rodove so se širili Slovani iz svoje pradomovine. Posedši vso obširno Sarmatsko nižino in deleč se na več plemen (na jugu so se imenovali **A n t i**), so naposled sprejeli skupno ime **R u s i**.

c) **Sloveni (Jugoslovani).** Slovanska plemena, ki so krenila na Balkanski polotok in v Alpe, se še takrat niso delila po narečjih v **S r b e**, **H r v a t e** in **S l o v e n c e**, ampak vsi ti južni Slovani so imeli skupno ime **S l o v e n i**. Dočim so Slovenci že v 6. stoletju polagoma zasedali severne dele Balkanskega polotoka, napadajoč preko Dunava dotedanje gospodarje, **B i z a n t i n c e**, so prišli mongolski **B o l g a r i** šele prihodnje stoletje (l. 679.) od bregov Volge na svojih konjičih med Slovence, stanujoče med Dunavom in Balkanom. A Bolgari so kmalu

opustili svoje mongolske običaje in so se povsem poslovanili, ohranivši samo svoje nekdanje ime.

Severne panoge Slovenov so prišle v neprijeten stik z mongolskimi O b r i (Avari), ki so prihruli kot nekdanj Huni na Ogrsko nižino. Zarabili so tudi obdonavske Slovence in hodili plenit k sosedom. Prav tako ropoželjni so bili njih zavezniki Longobardi, ki pa so se pod vodstvom kralja A l b o i n a izselili iz Panonije (l. 568.) v severno Italijo (Lombardija). Zapuščeno ozemlje so zasedli Slovenci, odrivajoč tudi druge germanske rodove proti zapadu: posedli so vse Podravje do izvira v Pustriški dolini, ob Muri so prodrli do Solnograškega, iz Pasavja pa so prestopili na Primorsko ter se ustavili deloma celo v Furlaniji in Italiji.

Nova domovina Slovenov na Balkanskem polotoku in v Alpah ni imela zemljepisno ugodne l e g e, ki bi dajala potrebnih pogojev, da si ustanove naši pradedi enotno skupno državo. Balkanski polotok ni proti severu tako izrazito zavarovan, kakor n. pr. Italija z ograjo Alp ali Španska s pirenejskim zidom; ravnine ob robu polotoka so na zunanjo stran odprte, kakor naše Posavje in Podunavje, dalje na vzhodu Pomoravje in Tracija, a na jugu Macedonija. Tudi gorstva križajo in delé polotok v raznih smereh: Balkan v obloku na vzhod; Kras (Dinarsko gorstvo) proti jugovzhodu, strmo padajoč proti Jadranskemu morju; Albansko-grško gorstvo ovira prestop dalje proti jugu; Rodopska skupina v sredini pa tvori zopet več gorskih kotlin, slabo zvezanih med sabo. Vsled te površinske razkositosti so že v rimski dobi živeli tedanji narodi (ilirski in traški) v razcepljenosti, in slično se je godilo tudi Slovenom, samo da je pri njih še bolj pospeševala razcepljenost stara slovanska n e s l o ž n o s t, o kateri pravi (okoli l. 600.) že grški cesar Mavricij: »Vsak slovanski rod ima svojega glavarja, ki se med seboj prepirajo, a skupnega vladarja nad seboj ne priznavajo.«

Okrog l. 900. so se nahajale nastopne državice med Slovenci:

R a š k a, t. j. prvotna Srbija, ki je obsegala gorski svet ob Limu, Tari, Ibru in Moravici.

D u k l j a (tudi Dioklitija, Žeta imenovana), obsezajoč Skadarsko kotlino in Črno goro, je stoletje pozneje prevzela vodstvo Srbov.

T r a v u n j a (Trebinje) ob obali od Kotora do Dubrovnika.
Z a h u m l j e, od Neretve do Dubrovnika, poznejša Hercegovina.

Ozemlje Neretljanov, zavetišče drznih gusarjev, bivajočih med Neretvo in Cetino.

B o s n a v porečju gornjega teka Bosne.

D a l m a t i n s k a (primorska) **H r v a t s k a** od Cetine do Raše (v Istri) in do Vrbaša.

P a n o n s k a (posavska) **H r v a t s k a** od Drave preko Save do Une s središčem v Sisku.

K a r a n t a n i j a s središčem v današnji Koroški, a obsegajoč najbrž tudi Slovence po jugozapadnem Štajerskem in gorenjski Kranjski (Krajini), t. j. približno nekdanji rimski Norik.

4. Obri in Samo.

Ko so odšli Longobardi v Italijo, so si osvojili njih bivališča, t. j. večji del sedanje Ogrske, zlasti nekdanjo rimsko pokrajino Panonijo, obenem z Obri tudi naši pradedje; zvali so se tačas kakor vsi drugi Jugoslovani — **S l o v e n i**. Divjemu konjiškemu narodu obrskemu so se umikali v bolj gorate zapadne kraje.

Koncem 6. stoletja (l. 592.) so ustavili sosednji Bavarci na Toblaškem polju (na Tirolskem) prodiranje Slovencev, ki so nato poklicali na pomoč **O b r e** (Avare). Odslej so bili Slovenci odvisni od Obrov, nomadskih divjakov, ki so se kaj radi bojevali in grozovito plenili in pustošili. Slovenci so težko prenašali obrski jarem; obdelovati so morali svojim tlačiteljem polja, jim pomagati v vojnah, a razen tega so jim morali plačevati dan (tribut). Po telesu in načinu življenja so bili Obri podobni Hunom; svoj plen so spravljali v utrjenih taborih na ogrski planjavi. Na žalostno obrsko gospostvo še zdaj spominjajo pripovedke o psoglavcih ali pesjanih¹.

Strašne sile obrske je Slovenci rešil **S a m o**. Ta je zapadnim Slovanom ustanovil prvo veliko državo, ki se je razprostirala od onstran Krkonošev pa do Jadranskega morja ter je torej obsegala Polabske Srbe, Čehe, Moravane in velik del Slovencev. (Približno od 620. do 650. l.) Samo pa ni užugal le Obrov, ampak premagal je pri Wogatisburgu (pri sed. Do-

¹ Prim. Jurčičevo pripovedko »Deklica in psoglavci« (čit. I.)

mažlicah na zapadnem Češkem) tudi frankovskega kralja D a - g o b e r t a , ki je v zvezi z Longobardi in Alemani napadel slovenske pokrajine. Po smrti Samovi¹ so se ločili Čehi od Slovencev in so osnovali svojo državo. Toda tudi Sloveni so se bili od Sama navzeli vladarske modrosti in narodnega ponosa; pokorili so se domačim vojvodom korotanskim in so ohranili svobodo skoro poldrugih sto let. Najbrž so že tačas umeščali slovenske vojvode po starodavnem običaju na Gosposvetskem polju na Koroškem.

Ko so l. 748. Obri zopet z veliko silo napadli Slovence, se je obrnil v stiski korotanski vojvoda B o r u t za pomoč do B a v a r c e v , zaveznikov mogočno naraščajoče frankovske države. Bavarski vojvoda Tasilo II. je ustregel Slovenom in res tudi odolel Obrom, a prisilil je tudi Boruta, da ga je priznal za vrhovnega gospodarja ter mu izročil za talca sina Gorozda in nečaka Hotimira (Kajtimara). Tako so dobili Bavarci nadvlado nad Korotanom, in naši predniki so prišli pod nemško oblast.

5. Sloveni pod nemško oblastjo.

Karel Veliki. Mnogokaj se je izpremenilo v naših pokrajinah kakor tudi po vsej srednji Evropi, ko je zasedel prestol frankovskih kraljev K a r e l V e l i k i . Slavni francoski kralj si je najprej podjarmil L o n g o b a r d e ter si tako prilastil Italijo. Kmalu nato je odstavil upornega bavarskega vojvodo Tasila in je priklopil B a v a r s k o svoji državi. Za Bavarci so prišli naši predniki na vrsto. Oglejski patrijarh je namreč naprosil Karla, naj podjarmi tudi S l o v e n e , da jih bo lažje pokristjaniti. In res je poslal Karel l. 788. proti njim svojega sina Pipina; le-ta je podjarmil Slovence po Istri in Liburniji.

Z veliko večjo težavo pa je premagal Karel naposled tudi O b r e , ki so hudo nadlegovali frankovsko državo z roparskimi pohodi. V krvavih bojih je razdril velikanske tabore med Dunavom in Tiso, kamor so bili nanesli Obri vse svoje neizmerne zaklade, naplenjene po zapadni Evropi v teku dveh stoletij. Frankom so se morali pokoriti tudi Č e h i na Moravskem in Češkem in plačevati kot dan nekaj srebra in 120 volov vsako

¹ Prim. S. Jenkovo pesem »Samo« in J. Grudnov sestavek »Kralj Samo« (Cit. I.).

leto. Skoraj vso dobo svojega vladanja se je bojeval Karel s Sasi, stanujočimi med Renom in Labo. Sasi so bili še pogani in so se pod vodstvom Vidukindovim vztrajno branili krščanske vere in frankovske nadvlade. Potoke krvi je pretil Karel, preden je iztrebil starogermansko vero ter uklonil svobodne Sase svoji vladi. Kot vnetega razširjevalca krščanske vere ga je papež o božiču l. 800. v Rimu slovesno venčal za »r i m s k e g a c e s a r j a«.

Karel je razdelil svojo ogromno državo — in tudi slovensko zemljo — v krožne grofije (gaue) ter je postavil vsaki na čelo uradnika-grofa, ki ni bil le kraljev namestnik in vojaški poveljnik, ampak tudi sodnik. Večje od navadnih grofij so bile krajinske grofije, ki jih je Karel Veliki utemeljil za brambo državne meje. Vlado v slovenskem Korotanu je poveril grofu furlanskemu. Bavarski krajinski grof pa je vladal Vzhodno krajino, v kateri so takisto stanovali večinoma Sloveni in ki se je raztezala severno in vzhodno od Korotana tja do Dunava (čez današnjo Dolenjo Avstrijo in zapadno Ogrsko).

Karel Veliki je tudi kaj modro skrbel za blaginjo svojih podanikov. Posebno vnet je bil za šole; še v svoji moški dobi se je učil pisati, kar je bilo v tistih časih nekaj posebnega. Rad je prihajal v šole ter grajal slabe in hvalil pridne učence. Poljedelstvo je pospeševal posebno s tem, da je na svojih posestvih uredil vzorne kmetije in dajal podložnikom navodila, kako je upravljati razna kmetijska dela. Slovenci in Hrvatje so ohranili spomin na tega vladarja v besedi »kralj«, ki je nastala iz lastnega imena Karel.

Po Karlovi smrti (l. 814.) so se njegovi vnuki dolgo let prepirali za obširno dediščino. Po krvavih bojih so naposled l. 843. v miru Verdunskem razdelili ogromno državo, iz katere sta se pozneje razvili francosko in nemško kraljestvo.

6. Krščanstvo v Slovenih.

Ko so Slovence podjarmili Bavarci in potem Franki, se je krščanstvo hitreje širilo po slovenski zemlji. Sicer so že nasledniki sv. Mohorja in Fortunata razširjali po naših krajih sveto vero; a krščanstvo se je ohranilo samo v krajih ob morju in okrog Ogleja. Docela se je utrdilo krščanstvo v Slovenih šele takrat, ko so jih podjarmili Bavarci. Borutova talca, Gorazda in Hotimira, je Tasilo dal vzgojiti v krščanski veri. Ko sta postala vojvodi na domačih tleh, sta

se oba goreče trudila, da bi zasejala med svoj narod seme krščanstva. Pri tem so jima pomagali bavarski duhovniki, posebno s v. *M o d e s t*, ki je ustanovil več cerkvá v Korotanu, tako tudi cerkev *G o s p e s v e t e* blizu Krnskega gradu. Toda bavarski misijonarji niso imeli posebnega uspeha; Sloveni namreč niso razumeli njihovega jezika; mrzelo jim je pa tudi, da so jim Nemci naložili takoj desetino.

Po Hotimirovi smrti je njegov sin *V l a d u h* (*Valhun*, *Volkun*) hotel z orožjem prisiliti poganske rojake, da bi sprejeli krščansko vero. Toda le-ti so se uprli ter dvakrat zapodili *Vladuha* iz dežele. Z bavarsko pomočjo je naposled *Vladuh* premagal nasprotnike (l. 772.) ter jih prisilil, da so se dali krstiti.¹

Za *Karla Velikega* je slovenski grof *I n g o* pomagal iztrebiti še zadnje sledove malikovalstva. *Karel Veliki* je tudi določil reko *Dravo* kot mejo med solnograškim nadškofijstvom in okrožjem oglejskega patrijarha; ta meja je ostala, dokler niso l. 1461. ustanovili ljubljanske škofije.

7. *Ciril in Metod.*

Planínskím Slovenom so sicer *Bavarci* in *Franki* prinesli krščanstvo, a vzeli so jim tudi njih samostalnost. Da bi tudi njegove dežele ne zadela enaka usoda, je *moravski knez R a s t i s l a v* sklenil, odpraviti iz svoje države nemške propovednike. Zato je naprosil grškega cesarja *Mihaela III.*, naj mu pošlje krščanskih učencikov, ki bodo večí slovenskega jezika. Cesar je uslišal njegovo prošnjo ter mu poslal brata *Círila* in *M e t o d a*.²

Le-ta sta bila doma iz *Soluna*, kjer je takrat poleg *Grkov* živeló mnogo *Slovenov*. Roditelji so ju lepo odgojili; posebno mlajši *Konstantín* ali *Ciril*, kakor se je zval pozneje, je bil tako učen, da so ga sploh imenovali *Modrijana*. Brata sta se bila baš vrnila z misijonskega pota pri *Kazarjih*, ko sta izvedela za *Rastislavovo* prošnjo. Še istega leta (863.) sta se odpravila na *Moravsko*. Tu sta uvedla v službo božjo slovenski jezik; prevdela sta tudi sv. pismo, in *Ciril* je bil v ta namen izumil novo

¹ Prim. *Prešernov* »Krst pri Savici« in »Uvod h Krstu pri Savici«. (Čit. I.)

² Prim. *Fr. Kos*, *Slovenska blagovestníka Ciril in Metod.* (Čit. I.)

pisavo (glagolico). Toda Nemcem delovanje novih blagovestnikov ni bilo pogodu; zakaj dobro so vedeli, da bodo Slovane teže podjarmljali, če jih bodo vodili domači dušni pastirji. A ker Cirilu in Metodu drugače niso mogli do živega, so ju zatožili rimskemu papežu, češ, da učita krivo vero.

Papež se je hotel sam prepričati, kaj da je na tem očitaniu resničnega, in je pozval Cirila in Metoda, naj prideta v Rim. Pokorna višjemu povelju, sta se odpravila pobožna brata na pot. Med potjo sta tudi na slovenskem Štajerskem in Hrvatskem učila krščansko vero. V Rimu sta sijajno ovrгла vsa obrekovanja. Toda mlajši brat se ni več vrnil iz Rima, kjer je umrl l. 869., potem ko je vstopil v samostan in zamenjal ime Konstantin z imenom Ciril.

Metoda pa je papež povzdignil v škofa. Ker je takrat besnel po Moravskem boj med Rastislavom in Nemci, se Metod ni vrnil na Velehrad, ampak je ostal v Panoniji, kjer ga je prijazno sprejel tamošnji slovenski knez K o c e l j. Pa tudi tu je bil slovanski blagovestnik nemškimi škofom trn v peti, in dolžili so ga, da jim krati pravice. Zdaj je goreči mož, ki je medtem postal nadškof, sam šel na Nemško, da bi se opravičil; toda njegovi sovražniki so ga vrgli v ječo, v kateri so ga imeli blizu tri leta zaprtega. Pregarjani in obrekovani blagovestnik je šel nato drugič v Rim, kjer je iznova dokazal svojo nedolžnost. Papež je odobril vse njegovo delovanje, ga potrdil za moravskega nadškofa in dovolil, da se tudi v prihodnje služba božja opravlja v slovenskem jeziku.

Ko je sv. Metod umrl na Velehradu l. 885., je nitranski škof V i h i n g napel vse sile, da je odpravil slovensko bogoslužje. Izgnal je tudi Metodove učence, ki so šli na Hrvatsko, Srbsko in Bolgarsko; tu so tako iskreno delovali, da so kmalu popolnoma iztrebili ostanke poganstva.

II. Hrvatska.

1. Ljudevit Posavski.

Karel Veliki je pustil Slovenom še domače kneze, četudi jih niso smeli samostojno voliti, nego so morali prositi cesarja, da jih potrdi. Ti domači vojvode so vladali Slovene še po starih, narodnih zakonih, »v domačih šegah utrjenih«. Toda to ni

trajalo dolgo; že prvi Karlov naslednik (Ludovik Pobožni) je vzel Slovenom domače vladarje ter jih nadomestil s frankovskimi grofi.

Hrvatj so ob času frankovske nadvlade imeli dve državici: dalmatinsko Hrvatsko, ki ji je vladal vojvoda Borna, in posavsko Hrvatsko ob Dravi in v Posavju, z glavnim mestom Siskom. Na čelu posavskim Slovenom je stal v tej dobi vojvoda Ljudevit Posavski (810.—823.).¹ Z mržnjo v srcu prenašajoč krivice, ki so jih prizadevali oholi Franki njegovim rojakom, se je zato naposled uprl (819.) furlanskemu mejnemu grofu Kadolaju, ki je bil zaeno upravitelj osvojenih dežel južno od Drave. Ljudevit ni le potolkel Kadolajeve vojske, ampak premagal je tudi drugo frankovsko armado ter je nazadnje porazil tudi še dalmatinskega kneza Borno, ki je prišel Frankom do Kolpe na pomoč. Velika slava njegovih zmag je dovedla Ljudevitu novih zaveznikov: pridružili so se mu Slovenci po današnjih slovenskih deželah do Soče, kakor tudi Srbi v Podonavju do Timoka. Ljudevit Posavski je torej prvi slovenski (jugoslovanski) vojvoda, ki je zbral krog svojega prestola plemena Srbov, Hrvatov in Slovencev od Triglava do Timoka.

Da uklonijo »velikega upornika«, so Franki še tekom treh prihodnjih let pošiljali nove armade nad Slovence, a vse zaman. Šele ko je že deseta silna frankovska vojska udarila iz Italije proti Sisku, je hrabri Ljudevit uvidel, da ne bo več kos mnogoštevilnemu sovražniku. Umaknil se je zato k prijateljskim srbskim plemenom in odtod končno v Dalmacijo, kjer ga je pa kmalu nato ugrabila prezgodnja smrt.

Ljudevitova smrt je bila osobito za slovenske dežele bridek udarec. Franki so se nad uporniki krvavo osvetili: veliko upornih velikašev so pomorili in izgnali, njih posestva pa so razdelili frankovskim grofom. Tudi v Karantaciji niso pustili Slovincem več domačih vladarjev, in ko je umrl še zadnji slovenski vojvoda Etgar, so izgubili Slovenci svojo samostojnost do svojega vstajenja po svetovni vojni, to je za celih enajst stoletij.

¹ Prim. J. Gruden, Ljudevit Posavski. (Čit. I.)

A tudi posavski ali panonski Sloveni (Hrvati) so prišli zopet za kratko dobo pod vrhovno nadoblast frankovsko. Edino plemena v dolnji Panoniji (v današnji zapadni Ogrski) so še ohranila svojo samostojnost pod vojvodo *Pribino* (umrl 861.), ki je sezidal ob Blatnem jezeru novo, utrjeno prestolnico, *Blatograd* imenovano. Njegov sin *Kocelj* (umrl 876.) se je posebno proslavil kot razširjevalec krščanstva, podpirajoč Metodove učence v njih prosvetnem delu.

2. Postanek Hrvatske.

Izpod vrhovne oblasti frankovske se je najprej oprostila dalmatinska Hrvatska. Knez *Trpimir* (845.—864.) je sicer še po imenu priznaval Franke kot svoje gospodarje, a nazival je že sebe samozavestno »pomoću božjom knez Hrvata«. To je v zgodovini prvič (l. 852.), da se Hrvatska nekako uradno imenuje s tem imenom, zakaj dotlej so se jugoslovanska plemena označevala s skupnim imenom Sloveni. *Trpimir* je stoloval v primorskem *Klisu*, kjer se je po frankovskem vzoru obdal na sijajnem dvoru z raznimi dostojanstveniki (župani, komorniki, duhovniki).

Protí koncu vladanja kneza *Trpimira* je zadel Hrvate in Srbe izredno važen dogodek: razkol med vzhodno in zapadno cerkvijo. Ta razkol je tako rekoč napravil iz enega naroda dva, in namesto ene zgodovine je preživljalo isto ljudstvo dve povestnici. Vzroki temu razdoru so bolj kulturni in politični nego verski. Nastal je zato, ker se je papež *Nikolaj I.* zavzel za carigrajskega patrijarha *Ignacija*; tega je namreč iz osebne mržnje spodrinil *Barda*, odgojitelj bizantinskega cesarja *Mihaela III.*,¹ ter je na njegovo mesto postavil učeneša *Fotija*, ki je v kratkem času prejel vse duhovniške redove ter postal patrijarh (l. 863.).

Posebno znamenit je knez *Branimir* (879.—892.), pravi začetnik politične neodvisnosti hrvatske. Hrvati so že v tej dobi obvladali severno Jadransko morje, napadajoč s svojimi okretnimi ladjicami sosedne Benečane. V verskem oziru so se sicer podredili rimski stolici, a po zaslugi Metodovih učencev so se iz večine oprijeli slovanskega bogo-

¹ Prim. istočasnost z delovanjem sv. Cirila in Metoda!

služja. To je bilo tudi v kulturnem oziru jako važno, ker so se Hrvati odslej čutili bolj kot narodna enota ter se uspešneje branili latinizacije.

Nekatera dalmatinska mesta (Trogir, Split, Zadar) in otoki (Cres) so bili takrat še v bizantinski oblasti, a v verskih stvareh podrejeni carigrajskemu patrijarhu. Ker so imeli ti meščani tudi izven obzidja na hrvatskem ozemlju svoja posestva, zato je »zaradi ljubega miru«¹ zaukazal bizantinski cesar Vasilij, da morajo hrvatskim knezom plačevati 720 zlatnikov letnega davka (za takrat velika vsota) ter še povrh dajati vina in drugih pridelkov. Tudi Benečani so plačevali davek Hrvatski potem, ko so jih Neretljani na morju (blizu današnje Makarske) užugali (okoli l. 890.).

Premoč Hrvatov na Jadranskem morju je trajala do l. 1000., ko je odplul beneški dože Peter II. Orseolo z velikim brodovjem v hrvatske vode, kjer so ga slovesno sprejeli otoki Osor, Rab in Krk. Ne daleč od Zadra se je hrvatsko in benečansko brodovje spopadlo ter so Hrvatje podlegli. Zaradi tega so se dožu svečano poklonila tudi mesta Zadar, Trogir, Split in Dubrovnik. Hrvatski kralj se je moral odreči »običajnemu davku«, ki so ga dotlej plačevali Benečani, in njih dože se je ponosno nazval »dux Dalmatiae«¹ (knez Dalmacije). Hrvati so s tem za nekaj časa izgubili prevlado na vzhodni obali Jadranskega morja, in odslej se je vršila za Dalmacijo dolgotrajna borba z Benečani.

3. Hrvatski kralji.

Tomislav. V svoji moči in slavi se je Hrvatska posebno povzdignila, ko ji je zavladal Tomislav (okoli 910.—930.).¹ Ta vladar ni le uspešno odbijal napadov Madžarov, ki so jeli od severne strani siliti v hrvatske dežele, ampak združil je celo v svoji oblasti tudi panonsko Hrvatsko (Posavje in Podravje) in priklopil del Bosne potem, ko je premagal Bolgare. Saj je pa imel za tiste čase silno armado; štela je 100.000 pešcev, 60.000 konjenikov ter 80 velikih in stotino manjših brodov. Vočigled tej moči si je Tomislav izbral primeren vladarski

¹ Prim. Tomislav. (čit. I.)

naslov ter se l. 925. oklical za kralja Hrvatov. Postal je torej prvi hrvatski kralj.

Ko je carigrabski patrijarh prepustil cerkveno nadoblast nad nekaterimi dalmatinskimi mesti (prim. pod Branimirom) rimskemu papežu, je tudi posvetno oblast izročil bizantinski cesar hrvatskemu kralju Tomislavu, ki ga je podpiral v bojih proti Bolgarom. Romanski škofje pa so hoteli ob tej priliki izpodriniti slovanski obredni jezik z latinščino in zato se je začela z narodnimi hrvatskimi duhovniki dolgotrajna borba za slovansko bogoslužje.

Štefan Držislav. Po Tomislavovi smrti je vladal Hrvatski njegov sin Kresimir in po njem še več Kresimirovičev, izmed katerih je posebno omeniti Štefana Držislava (969.—995.). V bojih z macedonskimi Slovani si je iskal zaveznikov v Bizantincih, ki ga niso le podpirali, marveč mu tudi poslali kraljeve insignije (krono, žezlo, plašč in zlato jabolko), s katerimi je bil slovesno kronan — prvi izmed hrvatskih vladarjev — za kralja Hrvatske in Dalmacije.

Za njegovih naslednikov je s podvojeno močjo izbruhnili prepir glede slovanskega bogoslužja. Nastali sta dve stranki: hrvatska, ki ji je pripadalo vse nižje duhovništvo, skoro vse ljudstvo in nižje plemstvo; latinsko stranko pa so razen romanskih meščanov podpirali visoki cerkveni dostojanstveniki in visoko plemstvo. Vprašanje slovanske službe božje, duhovniške ženitbe, nošenje brade i. dr. se je razpravljalo s tako strastjo, da so nižje narodno glagolaško duhovništvo celo v Rimu očrnili kot krivoverce. Ker so tudi hrvatski vladarji po večini podpirali latince, so naposled slovansko službo božjo tako zatrli, da se je ohranila (do današnjih dni) samo še v poedinih krajih.

Zvonimir. Ko so cerkveni in posvetni velikaši izvolili dotedanega državnega upravitelja Dimitrija Zvonimira (1076.—1089.) za hrvatskega kralja, je moral pri svojem kronanju v baziliki sv. Petra v Solinu (danes Gradina) priseči, da bo zvest podanik in vazal papežu. S tem se je postavil Zvonimir čisto na stran papeža, katerega je tudi podpiral v mnogih njegovih bojih, osobito proti Bizantincem in Benečanom.

Dolgotrajno bojevanje po tujih deželah pa je zbudilo v hrvatskem narodu nejevoljo proti Zvonimiru. Tudi jim ni ugajalo,

da je izbiral svoje svetovalce in odličnjake med dalmatinskimi Romani ter da je na županska mesta postavljaj tuje grofe (po frankovskem vzoru); vrhu tega je še njegova žena Jelena, rojena Madžarka, pripeljala na dvor krdelo tujcev-sorojakov.

Ko je Zvonimir sklical narodno skupščino na Kninsko polje, zahtevajoč novih vojakov za nove boje, se je ljudstvo ogorčeno uprlo ter kralja kar na licu mesta posekalo.

4. Hrvatska izgubi samostojnost.

Ladislav in Peter. Ker Zvonimir po svoji nenadni smrti ni zapustil otrok, so nastale na Hrvatskem velike zmede in prepiri. Kraljica-vdova Jelena je po vsem hotela spraviti na prestol svojega brata, ogrskega kralja **Ladislava**. Domača domoljubna stranka pa si je izvolila za vladarja **Petra II.**, ki je stoloval v Kninu.

Koloman. Ko je kmalu nato Ladislav umrl, je pridrl njegov naslednik, kralj **Koloman**, preko Drave; v gorovju Gvozd sta se spoprijeli obe vojski, Hrvati so bili poraženi in tudi Peter sam je mrtev obležal. V spomin na zadnjega narodnega kralja Hrvatske se še dandanes imenuje ta kraj **Petrova gora**. Madžari so pa drli še naprej do Jadranskega morja, kjer so zavzeli ob obali ležeči Biograd. Koloman se je medtem obrnil preko Karpatov proti Rusom, ki so ga pod Przemyslom popolnoma potolkli. Zaradi tega se je dvignilo tudi hrvatsko plemstvo ter zapodilo Madžare iz dežele. Ko se je pa Kolomanova vojska novič pojavila ob bregovih Drave, je sklenilo 12 hrvatskih velikašev, predstavnikov dvanajstih plemen, z Madžari prostovoljni dogovor, ki je določal: Hrvatje izberejo Kolomana¹ in njegov rod za hrvatskega kralja; ta pa se zaveže, da se bodo ogrski kralji dajali posebej venčati kot hrvatski vladarji ter da bodo čuvali pravice hrvatskih velikašev in sklicevali za hrvatske zadeve poseben sabor.

Po izvršeni pogodbi (»Pacta conventa« l. 1102.) so v Biogradu (ob Jadranskem morju, pri Zadru, Zara Vecchia) Kolomana slovesno venčali za kralja Hrvatske, ki je s tem izgubila

¹ Čarodejna knjiga »Kolomanov žegen« je ohranila v tajinstveni megli ime tega znamenitega kralja.

samostojnost ter se celih 800 let naslanjala na tujega sosedo. Šele svetovna vojna je oprostila Hrvatse iz objema tujčevih rok ter jih pripeljala nazaj v krog ostalih bratov Jugoslovanov.

5. Madžari.

Življenje Madžarov. Madžari ali Ogrs, s katerimi je usoda zvezala Hrvatse za toliko stoletij, so nasledniki in sorodniki Hunov in Obrov. Pridrli so iz Azije, se mudili nekaj časa po ruski stepi ob Dnjepru in se naposled naselili na Ogrskem.

Madžari so bili nizkega stasa in oblega obraza, z glave pa so jim visele dolge kite. Prišedši v Evropo so bili še divji; jedli so sirovo meso in pili kri. Posebno radi so hodili na lov, ribarili in pitomili konje in govedo. V boju so sloveli kot posebno dobri strelci s puščicami.

Vojne. Madžari so bili huda šiba vsem sosednjim narodom; uničili so mogočno Velikomoravsko državo in opustošili Vzhodno krajino, ki jo je bil ustanovil Karel Veliki. Odsihdob se jim ni upal nihče več postaviti po robu, dokler jih ni nemški kralj Oton s pomočjo Čehov porazil na Leškem polju na Bavarskem (l. 955.), kamor so pridreveli, ponašajoč se, »da bodo njih konji popili vse reke in jezera ter s kopiti porušili vsa mesta«. Odslej niso več nadlegovali svojih sosedov in so se privadili mirnemu, stalnemu življenju.

Štefan Sveti. Poljedelstva in obrti so se Madžari naučili od Slovanov, od katerih so sploh sprejeli svojo umiko, kar še dandanes priča obilica slovanskih izrazov v madžarščini. A tudi luč krščanske vere je prisijala Madžarom od Slovanov: praški škof sv. Vojteh je prišel sam na dvor glavarja Geje, iz rodu Arpadov, ter je krstil njegovega sina na ime sv. Štefana.

Za svojega vladanja je Štefan popolnoma utrdil krščanstvo v Madžarih. Ustanovil je več vladikovin, ki jih je podredil višji vladikovini ostrogonski. Papež mu je za te zasluge podelil častni naslov apostolskega kralja ter mu poslal zlato krono, s katero so ga venčali l. 1000.

Štefan je tudi v upravnem oziru uredil državo povsem na novo: po slovanskem zgledu je razdelil deželo v županije (komitate), ki so jim načelovali veliki župani.

III. Srbija.

1. Srbsko državno središče.

Naselitev Srbov. Slovansko pleme, ki je dobilo pozneje ime Srbi, se je stalno naselilo na Balkanskem polotoku v prvi polovici 7. veka, prišedši z ostalimi plemeni Slovanov iz Ogrske izpod obsrkega jarma. V goratem, razkosanem ozemlju ni nastala takoj velika, enotna država, ampak ondotni Sloveni so bili porazdeljeni na več plemen, ki se še tudi niso nazivala s skupnim imenom Srbi, ampak so se različno imenovala, kakor: Neretljani, Zahumci, Trebinjani, Timočani, Moravci itd. Ime »Srbini« se pojavi šele v 9. veku med Strumo in Vardarjem, ter nahajamo tudi že mesto »Srbija« (današnji Selfidže). Grki so v 7. in 8. veku nazivali srbske in hrvatske dežele s skupnim imenom »Slovinija«.

Ko so Srbi posedli pokrajine na Balkanskem polotoku, so si vzeli v last ozemlje, do katerega so imeli Bizantinci pravice. Bizantinski cesarji so si zaradi tega tudi dalje časa lastili nekako vrhovno gospostvo nad balkanskimi Sloveni, kar je pa ostalo le bolj po imenu. V tem večji meri pa je grška prosveta vplivala po duhovnikih, trgovcih in drugih činiteljih na tamošnja slovenska plemena. Dočim so Sloveni po današnjih deželah Hrvatov in Slovencev dolgo ostali pod vodstvom in vplivom Frankov, je za srbska plemena prevzel to vlogo mogočni Bizantinec.

Raška. Ko so se mogočnejši sosedje zapletli v medsebojne boje, na severu Franki z Bolgari, in na iztoku Bizantinci z Arabci, takrat se je v začetku 9. veka v gorski pokrajini med Ibrom in Limom lepo mirno zasnova prva samostojna srbska država Raška. Vladarji so ji bili veliki župani; izmed teh je prišel do posebne veljave Vlastimir. Njegov sin Mutimir (863.—891.) je posebno še zato pomenljiv, ker se je za njegove vlade močno utrdila krščanska vera med Srbi. Za razširjanje krščanstva se je posebno trudil bizantinski cesar Vasilij I., ki je prišel do velike veljave, porazivši sovražne Arabce, ki so kot gusarji vznemirjali Sredozemsko in tudi Jadransko morje.

Seveda, še večjih zaslug so si pridobili Metodovi učenci, ki so z največjim uspehom v domačem jeziku širili Kristusovo vero in slovansko pismenost med Srbi.

Ko so po Mutimirovi smrti njegovi trije sinovi začeli domače prepire, so se brž vtaknili vmes bližnji sosedje, posebno Bolgari. Mogočni bolgarski car Simeon je celo odvedel srbskega župana Časlava v vojno ujetništvo. Toda Časlavu se je posrečilo, da je ubežal, in s pomočjo Bizantincev je spet osvobodil srbsko državo. Za njegove vlade (931.—960.) se je ozemlje znatno razširilo, zakaj proti severozapadu je pridobil Bosno, v Primorju pa so priznali Časlavovo vrhovno oblast tudi ostali knezi slovanskih plemen (Duklja, Trebinje, Zahumlje in Neretljansko).

Po smrti Časlavovi ni bilo čvrste roke, ki bi srbsko državo obdržala na tedanjem višku. Ker so pridobljene pokrajine druga za drugo odpadle, je bilo mogočnim Bizantincem docela lahko, da so tudi nad Raško uveljavili vrhovno svojo oblast. Raški župan je zbežal v Primorje (v Trebinje), ki je postalo za srbski narod poslej to, kar je bilo Polimje (Raška) skoraj 200 let (800.—1000.). Na obali Jadranskega morja je bilo odslej zavetišče srbski kulturi in politični samostojnosti.

2. Duklja ali Zeta.

Štefan Vojislav. Sin trebinjskega kneza, Štefan Vojislav (1034.—1050.) je razširil svojo oblast tudi na Zeto ali Dukljo (romanska Ducea). Ker je v notranjih homatijah na Balkanskem polotoku podpiral sovražnike Bizantincev, so le-ti poslali nadenj močno vojsko. A Vojislav je zvalil Bizantince v gorske soteske severno od Skadarskega jezera (kakor pozneje večkrat Črnogorci Turke) ter je njih armado nele premagal, ampak tudi uničil.

Tako se je popolnoma otresel bizantinske nadoblasti, a tudi sosednji knezi v Zahumlju, Bosni in Raški so se vdali njegovemu vodstvu.

Prvi srbski kralj, Vojislavov sin Mihajlo (1051.—1081.) je spočetka vladal v sporazumu z Bizantinci. Ko so se pa macedonski Srbi hoteli osamosvojiti, so naprosili Mihajla, naj jim pošlje sina Bodina za vojskovodjo, ki so ga v Prizrenu celo oklicali za carja. Po prvih uspehih pa so ga naposled Bizantinci odločilno premagali. Upor je bil udušen in Bodina so odvedli v Antijohijo v ujetništvo.

A Mihajlo ni le razširil meje svoje države na škodo Bizantincem, ampak hotel je tudi dati svojemu vladarstvu zunanji sijaj.

Obrnil se je zato na tedanjega papeža Gregorja VII. (po zgledu hrvaškega kralja Zvonimira), naj ga prizna za kralja. Hoteč dobiti v Srbih protiutež proti razkolnemu Carigradu, je papež rade volje ustregel Mihajlovi prošnji ter mu poslal (1077.) kraljevi naslov in krono. S tem naslovom pa je Srbija pridobila tudi popolno politično samostojnost.

Duklja izgubi vodstvo Srbije. Mihajlov sin Bodin (1081.—1101.), ki je s pomočjo Benečanov zbežal iz ujetništva v Antiohiji (v Siriji), je priklopil svoji državi še Bosno, tako da je dospela Duklja na višek moči. Za njegove vlade so vojaki prve križarske vojne prehajali tudi čez srbsko ozemlje: ena armada je korakala prek Beograda na Carigrad, druge čete pa so krenile čez Dalmacijo, Zeto in Bitolj na Solun. Bodin je križarje ob prestolnici Skadru prijateljsko sprejel, četudi so se po srbskem ozemlju vršile mnoge praske s križarji, ki so ponekod nasilno, da celo roparsko nastopali.

Po Bodinovi smrti so se spet vneli bratovski boji za nasledstvo; v teh zmedah se je večina srbskih pokrajin spet odvrnila od zetskega vodstva; začela se je dolgotrajna borba za prvenstvo med Zeto in Raško, iz katere je zopet stara Srbija (Raška) odnesla prapor zmage.

3. Srbija na višku moči.

Nemanja. Povsem nova doba se začne za Srbijo, ko ji je zavladal slavni Štefan Nemanja (1168.—1196.), začetnik dinastije Nemanjićev. Spočetka je bil Štefan samo veliki župan v Raški, a ko je po daljših bojih premagal svoje tri starejše brate, se je proglasil za vladarja vseh Srbov.

V bojih med Bizantinci in Benečani je Nemanja izprva podpiral Benečane; ko pa ga je bizantinski cesar premagal in odvedel s seboj v Carigrad, kjer so vsi občudovali lepo stasito postavo močnega srbskega kneza, se je Nemanja povsem vdal Bizantincem. Vendar pa se je še nadalje trudil, da bi povzdignil moč Srbije. V Primorju se je polastil Duklje s Skadrom in Kotorom (vred) toda Dubrovnik, ki ga je tudi hotel podvreči svoji oblasti, mu je trdno kljuboval ter si ohranil še nadalje svojo samostojnost.

Ko se je v tisti dobi valila čez Balkanski polotok velika križarska vojska nemškega cesarja Friderika Barbarose (Rdeče-

bradca), hoteč osvoboditi kristjane v Palestini, jo je Nemanja v Nišu slovesno sprejel, ponudivši svojo pomoč proti Bizantincem, s katerimi so se križarji precej pisano gledali. Po sklenjenem dogovoru so se križarji pričeli bojevati proti Grkom ob Marici, dočim si je Nemanja prisvojil macedonsko ozemlje s Skopljem in Prizrenom. Ko pa je Friderik Barbarosa dospel s svojimi četami v Malo Azijo, je kar nenadoma sklenil z Grki mir, najbrž, da zavaruje hrbet svoji vojski. Ker so tako Srbi ostali na cedilu, so jih Bizantinci blizu Niša zgrabili z veliko premočjo ter jih premagali (l. 1190.). Srbija je sicer tudi po tem porazu ostala samostojna država, morala pa je Bizantincem vrniti novo osvojenе srbske pokrajine.

Štefan Nemanja pa je tudi v notranjih razmerah Srbije marsikaj preokrenil, osobito v verskem oziru. Takrat se je po bolgarskem in srbskem ozemlju zelo razširila verska sekta bogomilov, ki pa jo je Nemanja z vso silo zatrl. Bogomili so se deloma vdali, deloma pa zbežali preko meje, največ v Bosno, kjer so ti heretiki med plemstvom in duhovščino kot »babuni« še dolgo imeli svoje zavetišče.

Kriva vera bogomilska se je iz Azije razširila med balkanske narode. Na Bolgarskem je novo vero organizoval duhovnik Bogomil, po katerem je tudi dobila svoje ime. Bogomilstvo je učilo, da vladata svet dve sili: dobra in slaba. Dobra sila ali Bog je ustvaril človeško dušo in ves nevidni svet; zli duh, hudič pa vlada človeško telo in ves viden svet. Zametavali so ves Stari zakon sv. pisma ter priznavali samo štiri evangelije in še nekatere dele Novega zakona. Isto tako so zavrgli duhovnike, cerkve, obrede in vse molitve razen očenaša. Bogomili so zanikali posvetno in duhovsko oblast; smatrajoč ubojstvo za največji greh, so bili tudi veliki protivniki vsakemu vojskovanju. Vendar pa so bili v svojem življenju jako iskreni in mirni ter so si izbirali lepa pristna slovanska imena.

Štefan Nemanja je zato s tako neizprosno nastopil proti bogomilom, ker je bil uverjen, da nova vera ne škoduje le ugledu oblasti, marveč da bi tudi porušila temelje državi. Sicer pa je bil Nemanja globoko veren ter je ustanovil mnogo cerkv in samostanov, n. pr. znamenito Studenico.

Nemanja je tako povzdignil državo, da velja za ustanovitelja Srbije. Na stara leta pa se je prostovoljno odrekel vladarstvu ter je odšel na Sveto goro, kjer je živel do smrti v samostanu Hilandarju, skupno s sinom Rastkom.

Sv. Sava. Nemanja je imel tri sinove; najmlajši **Rastko** je bil posebno mirne nravi ter se je posvetil duhovniškemu stanu. Že iz mladega je slišal toliko mikavnega o Sveti gori (Atos), kjer so živele cele kolonije menihov, da ni mogel cdoleti iskreni želji; pobegnil je skrivaj na Atos ter se pomenišil, sprejevši ime **Sava**. Kmalu za njim je vstopil v samostan na Sveti gori tudi njegov oče Štefan Nemanja, ki se je prostovoljno odpovedal prestolu ter si nadel meniško ime Simeon. V mirnem zatišju sta s sinom Rastkom ustanovila nov samostan **Hilandar**, ki se je ohranil do današnjega dne.

Sava pa je imel vedno pred očmi blaginjo svoje domovine: hotel je doseči, da postane Srbija v verskem oziru samostojna ter da ovenča kraljeva krona glavo njegovega starejšega brata **Štefana** (1196.—1228.), ki je po očetovi smrti zasedel srbski prestol. V to svrhu se je Sava vrnil s Svete gore v svojo domovino ter je dosegel, da ga je carigrajski patrijarh (takrat stolujoč v Niceji v Mali Aziji), ki se je smatral za vrhovnega poglavarja pravoslavne cerkve, povzdignil in posvetil za **prvega srbskega nadškofa** (arhiepiskopa). Sedež nadškofije si je izbral v **Žiči** (ob Ibru) ter je kot samostojen cerkveni poglavar nameščal in poučeval duhovnike, navajajoč jih, da so prevajali cerkvene knjige v srbsko-slovenski jezik.

Ker je bila Srbija takrat samo velika županija, sta se z bratom Štefanom obrnila do papeža, naj prizna državi kraljevski naslov. Papež je prošnji ustregel ter poslal kot zunanji znak krono, s katero je bil Štefan **Prvovenčani** (l. 1217.) kronan za srbskega kralja.

Sava je v verskem in prosvetnem oziru toliko storil za svoje srbske brate, da so ga proglasili za svetnika, ki ga še dandanes visoko časte.¹

Dušan Silni. Sinovi Štefana Prvovenčanega so povzdignili moč in povečali razsežnost Srbije (nad severno Macedonijo in Albanijo) tako, da je postala najimenitnejša država na Balkanskem polotoku. A vrhunec svoje slave je dosegla Srbija za vlade carja **Dušana Silnega** (1331.—1355.). Njegova mladost je bila dokaj žalostna; zakaj s svojim napol' oslepljenim očetom je moral živeti v Carigradu v prognanstvu. Toda jedva 22 let star

¹ Prim. red sv. Save.

je že zasedel srbski prestol ter se oženil z Jeleno, sestro bolgarskega vladarja, s katerim je poslej živel v dobrem sosedstvu. Zato pa je razširjeval meje svojega kraljestva na jug, osvojivši si celo Macedonijo (razen Soluna) in Albanijo ter posedši tudi severno Grško (Tesalijo in Epir), a proti severu je iztrgal Ogrom Mačvo. V osvojenih pokrajinah je postavljaj srbske velikaše za svoje namestnike (despote). Kot cilj si je menda pač zastavil, da zavojuje vso Grčijo ter zagospoduje v Carigradu. Ker je po tedanjem naziranju samo patrijarh mogel venčati vladarje, zato je proglasil srbski sabor nadškofa Janičija (Joanikija) za srbskega patrijarha (s sedežem v Peči). Ta je potem (leta 1346.) v Skoplju slovesno venčal Dušana za carja Srbov in Grkov. Carski dvor je po bizantinskem vzorcu obdal z velikim sijajem; bogati državni viri pa so mu omogočali, da je vzdrževal močno armado, sestavljeno največ iz najemniških čet.

Cel Dušanov pojav je izzival občudovanje; bil je lepe in močne rasti. Vzgoja v Carigradu je razvila njegove že po naravi odlične darove; odlikovala ga je močna volja, hrabrost in umnost v vojnih in državnih poslih.

A tudi za notranjo upravo države je Dušan skrbel: osigural je splošno varnost, dal graditi ceste in tudi znameniti most čez Vardar v Skoplju. Tu je sploh navadno stoloval ter dal od sabora potrditi (l. 1349. in 1354.) zbirko srbskih zakonov, tako zvan Dušanov Zakonik, ki ima okoli 200 členov, koji govore o veri, duhovništvu in vlastelinstvu; o dediščini, pravosodju in kaznih; o carju in carski imovini; o trgovini, carini, rudarstvu itd. Zakonik postavlja Dušana med prve vladarje svoje dobe.

Važnejše naredbe »Zakonika«:

1. V mojem carstvu ne sme biti nikakega nasilja; nasilniku se ima odvzeti njegovo imetje.

2. Vsak sodnik mora soditi po zakonu in ne po strahu pred carjem ali pred policijsko oblastjo.

3. Ne carju ne kralju ne carici ni dovoljeno, da bi komu s silo vzal, kupil ali zamenjal posestvo.

4. Ako se najde vladar, gospodar ali duhovnik, ki bi jemal podkupnino (mito), odvzame se mu vse, kar ima.

5. Oskrbnik (pristav) ne sme ničesar drugega vzeti razen onega, kar predpisuje naredba. Ako stori drugače, pride pred sodišče, da se opraviči. Če se sodišče prepriča, da je naredbo predrugačil, se mu odsekajo roke in jezik.

6. Mitropolit, škofi in igumani (predstojniki samostanov) se ne smejo postavljati s podkupovanjem.

7. Ona vas, ki bi vlačila vampirje (t. j. po vraži o mrtevcih) iz groba in jih zažigala, mora plačati globo (vraždu), a pop (duhovnik) se mora razpopiti.

8. Siromaki se morajo po vseh cerkvah tako prehranjevati, kakor so odredili njih ustanovitelji. Ako bi jih kak mitropolit, škof ali iguman ne prehranjeval, se mu odvzame to dostojanstvo.

9. Pijancu se iztakne eno oko in odseka ena roka, ako koga drugega rani (okrvavi); ako nikogar ne rani, se kaznuje s sto batinami (udarci) ter se vrže v temnico.

10. Dvoboj je prepovedan; le vojakom v vojnem taboru je dovoljen. Z Dušanovim Zakonikom se je uvedla tudi poroča, ki je obsegala 6—24 porotnikov; ti so se jemali iz stanu onih, katerim so imeli soditi, a noben porotnik ni smel biti obsojenčev sovražnik ni sorodnik. Ako se je dokazalo, da je poroča koga po krivem obsodila, so morali dotični porotniki plačati 1000 perperov (500 zlatnikov).

Srbski zakonik ne pozna kazni postavljanja na sramotni oder kakor tudi ne mučenja (torture) ter je sploh bilo srbsko pravo v marsičem popolnejše in naprednejše nego zakoniki po zapadnih evropskih državah.¹

Srbija je sploh takrat vzcvetela v tolikem blagostanju in moči, da je narod nadel svojemu odličnemu carju naslov *Silni*. Baš se je Dušan Silni pripravljaj, da se upre turški sili, ki je vzdigovala na vzhodu svojo drzno glavo, ko ga je nenadoma dohitela smrt. Pokopali so ga poleg Prizrena v samostanu sv. Arandjela, ki ga je bil sam ustanovil in bogato obdaril.

IV. Sosedje Srbije.

1. Macedonija.

Sloveni, ki so se bili naselili po Macedoniji, so se morali spočetka pokoriti bizantinski oblasti. Pozneje so se naselili med njimi nekateri bolgarski velikaši, a l. 969. so pod vodstvom kneza *Šišmana* ustanovili svojo posebno državo.

Ko je macedonskim Slovanom zavladał *Samuel* (976. do 1014.), se je njih država razširila na sever do Dunava, na jug preko Tesalije, a proti Jadranskemu morju čez Albanijo. Ko so ga v bližini Sofije napadli Bizantinci, jih je tako odločilno premagal, da se je celo njih cesar *Vasilij II.* jedva rešil. Samuelova država je bila za kratko dobo najmogočnejša slovanska država na Balkanu: mogočni *Samuel* se je oklical za *carja* ter je

¹ V Avstriji so n. pr. odpravili mučenje šele za Marije Terezije (l. 1763.), v nemški državi *Gothi* pa je bilo ukinjeno celo šele l. 1828.

stoloval nekaj časa v Ohridu, nekaj let pa na otoku Prespanskega jezera.

Toda vojna sreča je Samuela naposled zapustila: v silni bitki pod Belasico planino (južno Strumice) so ga (l. 1014.) Bizantinci popolnoma porazili. Car Vasilij je dal 15.000 macedonskih ujetnikov oslepiti ter jih je poslal v Prilep, kamor se je Samuel jedva rešil. Temu je srce pokalo ob pogledu na grozni prizor in ves potrj je kmalu nato umrl.¹

Samuelovi nasledniki so povsem podlegli Bizantincem, ki so kot vrhovni gospodarji zavladali Macedoniji, dokler ni Srbija za slavne vlade Nemanjičev odrešila večino zaslužjenih bratov, sprejevši jih v svoje okrilje.

2. Bolgarija.

Bolgari so kot silno bojevit narod neprestano napadali bizantinsko cesarstvo, da so jim ti morali nekaj časa celo plačevati letni davek. Svoje drzne vladarje so imenovali *kane*; po svoji okrutnosti je posebno zaslovel *Krum* (803.—814.). Ta je razširil na zapad meje bolgarske države do frankovske oblasti Karla Velikega, a v bojih z vzhodnorimsko (bizantinsko) državo je pridrl celo pred Carigrad. Izvabivši Bizantince v soteske Balkana, je docela uničil njih vojsko, ujel cesarja *Nikiforja*, mu dal odsekati glavo ter si iz lobanje napraviti čašo.

Izmed poznejših bolgarskih vladarjev je posebno znamenit *Boris*, ki se je l. 864. dal krstiti na ime Mihael. Svoje podložnike je nasiloma pokristjanil; kdor se je upiral, ga je pa doletela smrt. Ker so baš takrat pribežali Metodovi učenci iz Moravske, so uvedli Bolgarom slovensko službo božjo.

Na vrhunec moči je dovedel Bolgarijo *Simeon* (893. do 927.), ki je zavojeval velik del Balkanskega polotoka ter je s svojo vojsko večkrat pridrl tudi pred Carigrad. Silnega Bizanca sicer ni mogel dobiti v pest, a l. 917. se je vendar proglasil za carja Bolgarov in Grkov, nadejajoč se, da postane nekoč vladar obširnemu bizantinskemu cesarstvu.

V cerkvenem oziru je osamosvojil Bolgarijo s tem, da je bolgarskega nadškofa povzdignil v patrijarha. Svojo prestolnico *Preslavo* je okrasil z znamenitimi stavbami ter se zavzemal

¹ Prim. Pagliaruzzi-Krilanovo pesem »Smrt carja Samuela«.

za domače slovstvo, podpirajoč može, ki so prevajali knjige na slovanski jezik. Doba njegovega vladanja je zato zaslovela kot **z l a t a d o b a**.

Za Simeonovih slabotnih naslednikov je mogočna Bolgarska zopet propadla ter postala od Bizantincev povsem odvisna pokrajina.

3. Bizantinci.

Verski boji. Da obširna vzhodno-rimska ali bizantinska država, ki je spočetka obsegala ves Balkanski polotok do Istre, ni prišla do prave veljave, temu so bili največ vzrok neprestani domači notranji prepiri in boji. Sovražne stranke so se borile z veliko ljutostjo, in sicer največ zaradi cerkvenih in verskih vprašanj.¹

Okoli l. 800. se je najprej vnel ljut prepir zaradi češčenja svetih podob (ikon). Bizantinski cesar Leon je namreč prepovedal častiti podobe in kipe svetnikov, ki so jih odstranjevali iz cerkvá ali vsaj prebarvali.

Temu se je velik del ljudstva uprl in podpirali so jih v njih odporu rimski papeži. Razpor zaradi podob je trajal nad sto let ter se je nazadnje končal z zmago častilcev podob, ko je cerkveni zbor določil, da se slike in kipi sicer smejo častiti, ne pa tudi moliti.

Verski prepír se je še posebno poostril zaradi carigrajskega patrijarhata. Dočím so si bizantinski cesarji svojili pravico, da smejo sami nameščati in odstavljeni patrijarhe, so temu nazaranju odločno nasprotovali papeži, hoteč si ohraniti vrhovno nadoblast. Ko se je naposled vnel še prepír o bizantinskem ozemlju v južni Italiji, ki so si ga prisvojili francoski Normani, je prikipel razpor med papežem in carigrajskim patrijarhom do vrhunca: oba cerkvena poglavarja sta (l. 1054.) prekinila vse zveze med seboj, in tako se je stalno odločila vzhodna ali pravoslavna cerkev od rimsko-katoliške.

Vasilij II. Moč bizantinskega cesarstva se je izredno povzdignila za vlade energičnega Vasilija II. (976. — 1025.). Porazivši Arabce, jim je vzel otok Ciper, Armenijo in del Sirije; osvojil si je Bolgarijo in uveljavil vrhovno oblast nad Srbi in Hrvati, tako da je segala njegova moč od Evfrata do Istre.

Vasilij II. se je povzpél do tolike moči, ker se je lahko opíral na dobro, pametno urejeno državo. Z vso brezobzirnostjo

¹ Prim. Fr. Finžgar »Pod svodobnim solncem«.

je zatrl razkošje in potratnost,¹ a glavno breme davkov je naložil bogatašem. Preproste državljane (kmete) je s strogimi odredbami ščitil pred samovoljnostjo podkupljivih uradnikov, kakor tudi pred izkoriščanjem po veleposestnikih.

Bizantinska kultura. Kakor se je Bizanc osamosvojil v verskem oziru, tako si je tudi ustvaril svojo posebno prosveto ter uredil državne razmere drugače, kakor so se razvile v zapadnih deželah. Bizantinska kultura je vzrastla nekako naravnost iz klasičnih tal: kar so nekdam Heleni in Rimljani pridobili človeštvu na izumih in v omiki, to so Bizantinci verno ohranjevali ter v prenovljeni in uporabljivi obliki izpopolnjevali. S svojo visoko omiko pa niso prekvasili edinole svojih državljanov, ampak razširjali so kulturo tudi med sosede, osobito med Bolgare, Srbe in Ruse. Pri vseh pravoslavni Slovanih zato še dandanes vidimo silni vpliv bizantinske kulture, ne le v cerkvi, marveč tudi v umetnosti in književnosti.

Že v družabnem oziru se nam kaže velika razlika: v zapadnih deželah se je razporedba stanov izvršila po fevdalnem sistemu, to je, vladarji so opirali svojo moč na velikaše, a ti na manjše graščake, ki so sesali svoje dohodke iz žuljev kmeta-tlačana; bizantinsko državo pa so upravljali posebni državni uslužbenci, uradniki, ki niso rod za rodom sedeli na svojih graščinah ter jih je osrednja oblast lahko krotila.

Bizantinska obrtnost je bila visoko razvita; posebno svileni izdelki so dobili svoj sloves, kakor tudi umetniško izdelani predmeti iz dragih kovin in slonove kosti. Da je spričo tega cvetela tudi trgovina, je povsem naravno.

Pravo kulturno središče je bilo vseučilišče v Carigradu; to je že širilo žarke prosvete, ko v zapadnih narodih (Germanih, Romanih) še ni bilo sledu višjega šolstva. Razen temeljitih znanosti so gojili posebno še književnost; a pisali niso samo nabožnih knjig, marveč tudi zgodovinska in prirodnoznanstvena dela.

Izmed umetnosti so posebno gojili stavbarstvo; udomačil se je poseben način grajenja, ki ga bizantinski slog

¹ Prim. razkošnost in razsipnost v dobi rimskega cesarstva in tudi v današnjih dneh!

imenujemo. Stavbe v tem slogu imajo navadno v tlorisu enakoramni križ, nad njim zaobočeno kupolo, a v krogu okoli se vrste drugi prostori. Bizantinski slog so posebno radi uporabljali v nagrobnih cerkvah, v tako zvanih mavzolejih.¹

V tem slogu je zgradil cesar Justinijan cerkev sv. Zofije v Carigradu, ki je za naših dni turška mošeja.

4. Križarske vojne.

Romarji. Na razvoj zgodovinskih dogodkov so v marsičem vplivale križarske vojske, ki so izvečine prehajale čez Balkanski polotok ter tako prihajale v stik s tukajšnjimi Slovani.

Okrog l. 1000. se je pojavila med narodi posebna verska gorečnost in navdušenost; tačas so namreč ljudje mislili, da bo konec sveta. Sodnega dne sicer ni bilo, kakor so prerokovali, a iskrena pobožnost se navzlic temu ni ohladila. Verniki so odslej prav pridno hodili na božja pota; najraje so hodili v Rim, molit na grobova sv. Petra in Pavla; od takrat se je tudi udomačila beseda »romati«. Drugi romarji so zopet zahajali v Cahé (Aachen) in Kelmorajn (Köln) na Nemškem, a najljubša božja pot jim je bila v Svetodeželo, kjer je nekdanj učil in umrl Zveličar. Dokler so v Sveti deželi vladali krščanski grški (bizantinski) cesarji in arabski vladarji, se kristjani niso plašili dolge poti, dasi je bila težavna in nevarna. Ko so pa v XI. stoletju sirovi Seldžuki (Turki) osvojili Sveto deželo, so delali krščanskim romarjem velike zapreke; zakaj Turki so bili mohamedanci in največji nasprotniki kristjanom.

Mohamed. Mohamedansko vero je ustanovil Arabec Mohamed. Doma je bil iz Meko ob Rdečem morju ter se je v svoji mladosti izučil trgovstva. Na svojih potovanjih se je seznanil z židovsko in krščansko vero. Popustivši trgovski stan, se je umaknil v samoto ter je premišljeval, katera vera bi njegovim rojakom najbolj ugajala. Vrnivši se iz samote v Meko, je trdil, da se mu je prikazal nadangel Gabriel, ki mu je naznanil, da ga je Bog izvolil za preroka. Ali baš njegovi rojaki v Meki so mu bili največji nasprotniki ter so ga pregnali iz domačega

¹ Mavzoleji se imenujejo po nagrobnem spomeniku, ki ga je dala pošlati kraljica-vdova v Mali Aziji (okoli l. 350 pr. Kr.) svojemu možu Mavzolu.

mesta. Mohamed je zbežal v Medino; od tega časa (hedžra, l. 622.) štejejo mohamedanci svoja leta. V Medini je pridobil Mohamed veliko privržencev; z mečem v roki si je nato priboril svoje rojstno mesto, in kmalu je vsa Arabija priznavala islam, t. j. vdanost v voljo božjo.

Mohamedove nauke so po njegovi smrti zbrali v knjigo koran. Ta uči, da je samo en bog, Allah, a Mohamed je njegov prerok. Polmesec je znamenje moslemov (vernikov), a boj za islam je vsakemu muslimanu (perz.) najsvetejša dolžnost. Kdor pade v boju, pride naravnost v sedma nebesa. Mohamed je tudi prepovedal uživanje mesa nečistih živali in piti vino ter je ukazal vernikom, da se morajo postiti (hajram), moliti in se pridno umivati.

Mohamedovi nasledniki, kalifi, so v kratkem času osvojili velik del Male Azije z Jeruzalemom vred, severno Afriko in Špansko, kjer so premagali zahodne Gote (l. 711.) in ustanovili mavrsko državo.

Arabci so se sčasoma povzpeli na visoko stopnjo omike. Z umnim namakanjem zemlje so povečali njeno rodovitnost, in goječ razne kulturne rastline, so jih zanesli tudi v Evropo (pomaranče, breskve, rž, bombaževca). V obrti so posebno gojili tkanje živobojnih preprog, izdelovanje orožja (sablje damaščanke) in umetnega drobiža iz slonove kosti. V matematiki imamo še sedaj arabske številke in desetinski računski sestav, a arabskega izvora so tudi izrazi algebra, zenit, musclin, damast! V stavbarstvu so razvili svoj posebni mavrski (arabski) slog, ki ga označujejo vitki stebriči, podkvam podobni obloki in lični nastenski okraski (arabeske). Najlepše arabske stavbe so bile razen v Bagdadu posebno na Španskem (v Kordovi in Granadi).

Vzroki križarskih vojen. Iz Palestine je prihajalo čimdalje več tožb, kako oskrunjajo Seldžuki svete kraje in kakšne grozovitosti počenjajo s krščanskimi romarji. Papež Urban II. je zategadelj l. 1095. sklical cerkveni zbor v francosko mesto Clermont (izg. Klermó); tu se je zbralo na tisoče plemenitega in preprostega naroda, in papeževa beseda je vse tako razvnela, da so sklenili pomagati zatiranim kristjanom, zdušno kliče: »Bog hoče, Bog hoče!« Udeležniki so si pripenjali rdeč križ na desno ramo v znamenje, da se bodo borili za križ; zato so nazvali te bojevnike križarje, a njih boje križarske vojne.

Večino križarjev je gnala na Jutrovo iskrena pobožnost in hrepenenje, da bi oteli Turkom svete kraje. A nekatere udeležence so vabili še drugi razlogi: marsikdo se je hotel pokoriti za zločine, nekaterim je še od ljudskega preseljevanja ostalo v krvi

veselje do potovanja po svetu, robovi so si hoteli pribojevati svobodo, obrtniki in trgovci so si iskali zaslužka, vitezi so dali svoji bojaželjnosti duška in marsikateri osiroteli plemenitnik se je nadejal, da si pridobi na Jutrovem bogastva.

Prva križarska vojna. Najgorečnejši križarji niso mogli pričakati, da se vojska uredi; drli so takoj pod vodstvom Petra Amienskega proti Jeruzalemu. Toda ta slabo oborožena krdela, brez pravega vojaškega reda, so se že večinoma razkropila po Ogrskem in Balkanskem polotoku.

Velika redna vojska se je odpravila šele po žetvi leta 1096. na pot; zbirališče jim je bil Carigrad. Nabralo se je nad 600.000 ljudi, največ Francozov, a jedva polovica jih je bila dobro oboroženih. A v Mali Aziji so križarji silno trpeli od vročine, žeje in lakote, mnogo pa so jih tudi pobili zviti Seldžuki. Ko so prišli v juniju l. 1099. pred obzidje Jeruzalema, je štela vojska le še kakih 20.000 vojniki. Ko so zagledali križarji pred sabo smoter mukotrpnega potovanja, so popadali na tla in poljubljali zemljo, ki jo je bil posvetil sam Zveličar. Mesto pa so osvojili stoprv po šesttedenskem obleganju. Turki so se hrabro borili in so bili zavarovani z močnim obzidjem.

Ko so križarji ugrabili Turkom še nekaj pokrajin in mest v Palestini, so si izvolili Bogomira Bouillonškega (izg. Bujónskega) »braniteljem« svetega groba; pobožni lotarinški vitez namreč ni hotel sprejeti zlate krone v deželi, kjer je nekdanji Zveličar nosil trnjevo. Pač pa si je nadel po Bogomirovi smrti njegov brat Balduin ime »jeruzalemskega kralja«.

Tretja križarska vojna. Vretje bojevnikov v Sveto deželo in bojevanje z mohamedanskimi Seldžuki in Saraceni je trajalo skoro nepretrgoma vse XII. stoletje in še preko, dasi štejejo samo sedem glavnih križarskih vojen. Toda križarji niso v nobeni vojni dosegli posebnih uspehov. Posebno sijajna je bila tretja križarska vojna, dasi niti ta ni imela trajnih uspehov.

Jeruzalem ni ostal dolgo v rokah kristjanov; prilastil si ga je kmalu egiptovski sultan Saladin. Zaradi tega sta se na papeževo prigovarjanje napotila nemški cesar Friderik Barbarosa in angleški kralj Rihard Levosrčni, da pomagata kristjanom v Palestini. Čete obeh vladarjev so ločeno potovale proti Jutrovemu; dočim so angleški in francoski vojniki ubrali morsko pot, so se pomikale Friderikove čete prek

Balkanskega polotoka, kjer so se zapletle v boje z Bizantinci. Cesar Friderik je utonil v reki Salef (v Mali Aziji), njegova vojska pa je nadaljevala svojo pot ter skupno z Angleži in Francozi oblegla obmorsko trdnjavo Akon. Tu se je angleški kralj sporekel z avstrijskim vojvodom, ki se je užaljen vrnil v domovino. Ko se je kmalu potem vračal tudi Rihard Levosrčni, mu je blizu Ogleja vihar razbil ladjo; zato še je hotel preoblečen na tihem splaziti čez Avstrijsko domov na Angleško. Toda spoznali so ga vendarle, in avstrijski vojvoda ga je imel dalj časa zaprtega. Pravljica pripoveduje, da je kralja našel v ječi še njegov zvesti pevec Blondel; Angleži pa so nato za veliko vsoto odkupili svojega kralja, za katerega se je potegnil tudi papež.

Jeruzalem je tudi po mogočni tretji križarski vojni ostal v oblasti sultana Saladina; sčasoma so si osvojili Seldžuki še ostale gradove in trdnjave, tako da ni več dolgo trajala krščanska oblast v Sveti deželi.

Slično kakor križarske vojske v Palestini so se borili križarji tudi zoper razne krivoverce v Evropi. Francoski vitezi so najraje udarjali na mohamedanske Mavre v Španiji, nemški križarji pa so z ognjem in mečem (prim. Sienkiewiczzeve povesti) zatirali poganstvo na Pruskem in Litavskem ter med Polabskimi Slovani.

5. Kulturne razmere po križarskih vojnah.

Samostani. Iz verske gorečnosti ob času križarskih vojen so se porodili razni pobožni redovi. Že v 3. stoletju po Kr. so se posamezniki umikali hrupu sveta ter so živeli v puščavah le za molitev in čast božjo, Imenovali so jih zato puščavnike (anahorete). Sv. Anton je zbral mnogo takih puščavnikov, da so potem zadružno živeli. Iz Egipta, kjer se je pričelo to samostansko življenje, se je meništvo razširilo tudi po zapadni Evropi.

Sv. Benedikt je že l. 529. ustanovil na Monte Casinu (blizu Napolja) samostan in nov red, ki se po njem benediktinski imenuje. »Moli in delaj« je bilo jedro pravil, ki jih je dal svojim redovnikom. V določenih urah so se zbirali v cerkvi ter skupno molili, prosti čas pa je bil določen telesnemu in duševnemu delu. Iz benediktinskega reda so se razvili še drugi redovi, kakor kartuzijanski in cistercijanski.

Ti redovi so bili nekako bolj gosposkega značaja, a ljudstvo si je zaželelo siromašnih menihov, ki bi čutili in nosili s trpinom

nadloge življenja. To željo je izpolnil s v. Frančišek, sin bogatega trgovca iz mesta Assisi (na Laškem). Ustanovil je (l. 1208.) nov red, ki se po njem frančiškanski imenuje. Frančiškani so se morali zavezati, da bodo živeli od milodarov drugih ljudi ter se oblačili v ostro samostansko obleko. Že čez deset let je bilo 5000 menihov tega redu, a 15 let po ustanovitvi so se naselili že tudi v Ljubljani. Ob istem času je ustanovil Španec s v. Dominik prav tako oster red, namreč red dominikanski. Po zgledu teh dveh so nastali pozneje tudi ženski redovi.

Tudi nekateri vitezi so sklenili posebne bratovščine; živeli so po meniško, a njih najjemenitnejša obljuba je bila boj proti nevernikom. Prvi tak viteški red so bili francoski templarji, ki so imeli svoj sedež v Jeruzalemu v poslopju, kjer je stal nekdanj Salamonov tempelj. Njih oblačilo je bil bel plašč z rdečim križem, a njih naloga je bila, ščititi romarje, bojevati se zoper mohamedance in oskrbovati bolnike. Po zgledu Francozov so osnovali Italijani red Ivanovcev, ki so nosili črn plašč z belim križem. Po izgubi Svete dežele so se preselili na Rodos in odtod na Malto; zato se tudi zovejo rodeški (malteški) vitezi. Kasneje so si osnovali tudi Nemci red nemških vitezov (z belim plaščem in črnim križem), ki so nastopali največ zoper pogane ob Baltiškem morju.

Škofje in papeži. Doba križarskih vojen je silno pomnožila moč in veljavo škofov. Mnogi izmed njih so imeli tudi posvetno oblast nad podložniki; velik del slovenskega naroda je bil pokoren takim knezom-vladikam. Oni so smeli na svojem ozemlju soditi, pobirati davke, kopati rudo in kovati novce, a njih bivališča so bila pravi vladarski dvori.

Na Primorskem, južnem Kranjskem in po nekaterih koroških in štajerskih krajih so si pridobili oglejski patrijarhi vladarsko oblast. Škofom iz Brižinja (Freisingen na Bavarskem) sta bila pokorni Selška in Poljanska dolina. Bled in Bohinj sta bila last brixenskih škofov; Beljak z okolico in okrožje Vrbskega jezera je vladal bamberški (na Bavarskem) vladika; okrog Lipnice, Ptuja in Rajhenburga pa je bil narod podložen solnograškim nadškofom.

Ker so škofje prejeli posvetno oblast in posestva od cesarja (ali drugih vladarjev), so bili zaradi tega njegovi podložniki (v a z a l i). Vladarji so si torej lastili pravico, imenovati višje cerkvene pastirje. Vtihotapila se je celo razvada, da so višje cerkvene službe tako rekoč prodajali, kar pa je bila

cerkvena pregreha (s i m o n i j a). Naposled si je lastil cesar pravico, da izroči novemu škofu tudi palico in prstan v znamenje duhovne oblasti (i n v e s t i t u r a). Tem zlorabam se je uprl z vso silo papež Gregorij VII., moč jeklene volje in najčistejšega življenja. Naposled se je sklenil v Wormsu (na Nemškem) k o n k o r d a t (l. 1122.), ki je določal, da izroči izvoljenemu škofu papež palico in prstan (t. j. cerkveno oblast), cesar pa z žezlom posvetna posestva.

Vpliv krščanstva na kulturo. V srednjem veku je krščanstvo mnogovrstno vplivalo na kulturo raznih narodov; osobito samostani so bili v oni dobi prava utočišča materialne in duševne prosvete. S spisovanjem k n j i g so se bavili izključno le menihi; risali so na koženico (pergament) črko za črko ter osobito lično okraševali črke začetnice (iniciale). Zato pa je marsikateri menih presedel mesece in cela leta, preden je dovršil knjigo; saj pa je bila knjiga, lepo v trpežne usnjene platnice vezana in opremljena s srebrnimi zaponami, tudi tako dragocena, da si jo je mogel kupiti le kak bogataš.

Zopet drugi menihi so bili učitelji. Učenci so pisali na povoščene tablice z železnim koničastim držalnikom, razširjenim na nasprotnem koncu v ploščato lopatico, s katero so mogli pogladiti voščeno plast, kadar jim je bilo zbrisati popisano ploskvo. Poleg pisanja so se učili samostanski učenci tudi čitanja, računanja in latinskega jezika ter so se vadili v govorništvu, v godbi in petju. Vse te vednosti in veščine so združevali pod imenom »trivium« in »quadrivium«.

Samostani so bili izvečine bogati; zakaž menihi so znali dobro gospodariti. Ob času l a k o t e pa so bili tudi največji dobrotniki stradajoči okolici; takrat so odprli bogate svoje shrambe ter delili živila med sestradane podložnike.

Izmed umetnosti se je posebno razvilo s t a v b a r s t v o. Spočetka so zidali cerkve največ v r o m a n s k e m slogu, ki kaže v tlorisu obliko dolgega križa, a okna in vrata imajo zgoraj okrogle obloke (n. pr. frančiškanska cerkev v Mariboru). Med križarskimi vojnami pa se je na severnem Francoskem razvil nov slog, ki so ga Italijani zaničljivo imenovali g o t i š k i, t. j. barbarski. Glavni znak tega sloga so rtasti (šiljasti) obloki, mnogoštevilni snopičasti stebri, ovenčani s stolpiči, in navadno lepo poslikana okna. Značilne stavbe v gotiškem slogu so: katedrala

v Reimsu (zelo poškodovana v svetovni vojni), cerkev Notre Dame v Parizu (z dvojnimi stolpoma), sv. Štefan na Dunaju, stolnica v Zagrebu i. dr.

Viteštvo. Že pred križarskimi vojnama je v deželah zapadne Evrope uvedena fevdalna državna uprava vzgojila poseben stan vitezov. Viteštvo je ostalo sicer ohranjeno posebnim plemiškim rodbinam, a vsak posamezen vitez (chevalier, kavalir = konjik) se je moral za svoj stan že v mladosti izučiti.

Zategadelj so pošiljali vitezi svoje sinove, brž ko so bili stari sedem let, na grad kakega prijateljskega viteza, ali še rajši na dvor odličnih knezov. Tu je bival dečko (paž) sedem let; domači duhovnik ga je učil krščanskega nauka, včasih tudi malo čitati in pisati, ter mu vtepel nekaj latinščine v glavo; grajska gospa pa ga je učila, kako se mora vesti, streči pri obedu itd. Najbolj so se morali viteški sinovi izvežbati v sedmerih viteških umetnostih, namreč v jahanju, streljanju z lokom, borjenju, plavanju, lovu, šahanju in pesnenju.

S štirinajstim letom je paž postal ščitonosec; odslej je spremljal svojega gospodarja na lov, k viteškimi igram in v boj.

V ena in dvajsetem letu so mladeniče svečano povitezili. Na ta slovesni dan se je pripravljal s postom in z molitvijo. Ko je prejel sv. zakramente, je prisegel pred oltarjem, da bo branil pravico, ščitil vdove in sirote, častil cerkev in nje služabnike ter se bojeval z neverniki. Nato je pokleknil pred imenitnega viteza ali celo kralja, ki ga je trikrat lahko udaril z mečem, rekoč: »V imenu Boga, sv. Mihaela in sv. Jurija te proglašam za viteza.« Po »viteškem udarcu« so mu izročili znake viteškega dostojanstva: meč, šlem, oklep, vojno suknjo, pas, železne rokavice, konja in zlate ostroge.

Vitezi so se bojevali na konjih ter so imeli zakrit celo obraz, tako da jih v železju ni bilo spoznati. Zato so si izvolili plemenitaši posebna znamenja, ki so jih dali slikati na svoje ščite; tako so nastali grbi.

Razen vojne je bila vitezom najljubša zabava lov in viteške igre. Posebno priljubljen je bil lov s sokoli, ki so se ga udeleževale tudi gospe in gospodične.

Viteške igre (turnirji) so se vršile v ograjenem, s peskom posutem prostoru. Na eni strani je bil prostor za gledalce, ki so z vseh strani privreli gledat viteški »mejdani«. Na poziv glasnika (herolda) sta se

postavila, viteza drug proti drugemu in na določeno znamenje sta izpodbodla konja in si zdirjala naproti. Vsak izmed njiju je izkušal zadeti nasprotnika v prsi in ga podreti na tla; komur se je to posrečilo, je bil zmagalec. Pripetila se je, seve, tudi marsikatera nesreča; često si je vitez v težki železni opravi pri padcu zlomil roko ali nogo ali pa mu je nasprotnikovo orožje zadalo smrtno rano. A ne samo po dva in dva sta se borila, ampak včasih tudi večje vrste vitezov, da je bila igra prav podobna resnemu boju. Zmagovalec je prihajal pred oder, kjer je bila zbrana najvišja gospoda, snel šlem ali dvignil vezir, da so ga vsi videli, se poklonil ter prejel navadno iz rok najodličnejše gospe nagrado, n. pr. dragoceno orožje, prstan, zlato verižico ali kaj drugega.

Vitezi so bivali v **g r a d o v i h**, ki so jih sezidali najrajši na strmih gričih. Navadno je bil grad obdan z dvojnimi zidom; med obojnim obzidjem je bil **o b o r**. Vnanji zid je bil včasih še obdan z globokim jarkom, čez katerega so spuščali **p r i d v i ž n i m o s t**. Najtrdnejši del gradu je bil **s t o l p**, v čigar najvišjem predelu je bival čuvaj in v katerem so se grajski lahko branili še tedaj, če je sovražnik osvojil že ves drugi grad. V spodnjem delu stolpa je bila grajska ječa, v katero so spuščali jetnikom jedila skozi odprtino v stropu.

Življenje po gradovih je bilo zlasti pozimi silno pusto; saj niso imeli niti poštene kurjave nit razsvetljave. V dvoranah so pač imeli **o g n j i š č a** (**k a m i n e**), ki so sicer dajala dosti dima, pa malo gorkote. A tudi temačno je bilo po dvoranah. Okna so bila že itak majhna, a zdelavali so jih vrhu tega še z lesenimi zatvornicami, z mehurji, z roženimi ploščami ali oljnati papirjem. Stekla namreč izprva niso imeli, ali pa jim je bilo predrago. Kaj čuda, da so se grajski prebivalci razveselili vsakega tujca, ki jim je prinesel novic iz daljnega sveta. Posebno dobrodošli gostje so jim bili »**p o t u j o č i p e v c i**«, ki so jih vedrili s pesmimi, slavečimi junaške viteške čine.

V. Severni in vzhodni Slovani.

1. Velikomoravska in Češka.

Velikomoravska. Po Samovi smrti se je ohranila Moravska kot posebna država, ki se je raztezala tudi čez severno Ogrsko (sedanjo Slovaško) do Dunava. Posebno se je odlikoval moravski knez **R a s t i s l a v**, ki mu gre tudi zasluga, da so se Moravci pokristjanili (prim. Ciril in Metod). Izdal pa je slavnega kneza

njegov sinovec Svetopolk (Svatopluk); izročil je namreč svojega strica Rastislava sovražnemu korotanskemu vojvodu Karlmanu, in ta ga je poslal v zapor k svojemu očetu, nemškemu kralju Ludoviku. Rastislavu so iztaknili oči in umrl je (870.) zapuščen v samostanu. Njegov naslednik Svetopolk je povzdignil Velikomoravsko do tolike moči, kakršne še ni imelo nikdar. Oženivši se s hčerjo češkega vojvode Bořivoja, si je pridobil v bratih Čehih mogočne zaveznike, tako da je zlahkoma odbil vse nemške napade. K Velikomoravski je takrat spadala razen Slovaške tudi vsa zapadna Ogrska do Dunava in Drave, a Češka ji je bila zvesta zaveznica (prim. sedanjo Češkoslovaško).

Na smrtni postelji je pozval Svetopolk svoje tri sinove k sebi in jim velel, naj prelomijo zvezek protja. Ker sinovi niso mogli protja prelomiti, razveže stavec šibe in prelomi vsako posebej, češ, tako tudi vam ne bo nihče kos, dokler ostanete složni.¹ Toda Svetopolkovi sinovi niso slušali očetovega nauka; prepirali in vojskovali so se med sabo ter oslabilo državo tako, da so se sosedni Madžari izlahka polastili Velikomoravske in razdejali slavni Velehrad.

Češka. O pričetku češkega kraljestva nam pripoveduje pravljica:

Prvi češki knez je bil Krok, ki je vladal v Višegradu. Zapustil je tri hčere, a najmlajšo in najmodrejšo, Libušo, je določil za kneginjo. Za moža si je izbrala preprostega kmeta Přemysla; Libušini poslanci so ga dobili baš pri oranju na njivi, ko je sedel na plugu in malical; posadili so ga na konja in odvedli v Višegrad, kjer so ga venčali za kneza. Libuša je ob Vltavi ustanovila novo mesto ter ga nazvala Praga. Přemyslovi potomci, Přemysloviči, so vladali Češki več stoletij (do l. 1306.).

Od poznejših vladarjev je posebno znamenit knez Bořivoj (zaveznik Svetopolkov), ki se je dal s svojo soprogo Ljudmilo na Velehradu od sv. Metoda krstiti. Med narodom pa je krščanstvo prav utrdil šele Bořivojev vnuk Vaclav Sveti, ki ga Čehi še dandanes visoko časté.

Mnogim češkim velikašem Vaclavova vlada ni ugajala; zato so se mu uprli in ga umorili (l. 935.). Za njim je zavlada njegov brat Boleslav I., ki je dal izgnati vse Nemce iz dežele ter se je dolgo časa tudi uspešno bojeval z nemškim cesarjem

¹ Prim. A. Aškerčevo pesem »Svetopolkova oporoka« (Cit. II.)

Otonom I. Naposled pa je podlegel premoči ter je morala Češka plačevati dan in tudi pomagati v bojih proti Madžarom (pri Augsburgu l. 955.).

Boleslav III., vladajoč okrog l. 1000., je spričo svoje samopašnosti in okrutosti zbujal splošno nezadovoljstvo. Ko je sosedni poljski knez Boleslav Hrabri zavojeval Moravsko in končno tudi Češko, so mu zato nezadovoljni Pražani prostovoljno odprli mestna vrata. Šele s pomočjo Nemcev si je domači knez zopet priboril prestol.

Do velike moči se je dvignila Češka za vlade hrabrega **Břetislava** (1034.—1055.), imenovanega češki **Ahil**. Ta ni le zopet Češki pridružil Moravsko in Šlezijo, ampak zavojeval je tudi Poljsko, kjer so se bili vneli domači prepiri. Toda Nemčija, ljubosumna na mogočno slovansko državo, je pritisnila na Češko, ki se je morala odpovedati poljskim deželam.

Knez **Vratislav II.** je v bojih za investituro zvesto stal ob strani nemškemu cesarju ter je bil zato odlikovan z naslovom češkega kralja.

2. Baltiško-polabski Slovani.

Ob reki Labi do bregov Baltiškega morja se je naselilo več slovanskih plemen, med katerimi so bili najimenitnejši **Srbi**, **Bodriči** in **Ljutici**. Usoda teh plemen je bila žalostna; dasi mnogoštevilni in hrabri, se vendar niso mogli ubraniti pritiskajoči nemški sili. **Karel Veliki** je podjarmil Ljutice in Srbe, ki so morali plačevati Frankom dan. Ko so se pozneje uprli nemškemu gospodstvu, jih je porazil lužiški grof **Gerona**¹ ter jih prisilil, da so se dali krstiti ter da so plačevali desetino.

Toda stari slovanski bogovi so vstali še enkrat iz prahu pozabljenosti, ko so si Ljutici in Bodriči (l. 1066.) izbrali za vladarja **Kruta**, mogočnega kneza rujanskega. Krut se je srečno vojskoval z Nemci in Danci. Za njegovega vladanja je bil na otoku Rujani sijajno opremljen tempelj boga **Svetovida**. Njegov naslednik je premestil vladarski prestol v **Bukovec** (Lübeck). Nad nezavisne poganske Slované so naposled pridrele cele križarske vojske, ki jih je navdušil pridigar **Bernard** iz **Clairvaux**-ja (izg. Klervó). Zaradi neprestanih bojev se

¹ Prim. J. Jurčičevo žaloigro »Tugomer«.

je število Slovanov vedno bolj krčilo, a v zapuščene kraje so prihajale množice nemških naselnikov. Tako so proti koncu XII. stoletja Nemci s poganstvom vred zatrli tudi samostojnost Polabskih Slovanov, ki so sčasoma sprejeli tudi jezik svojih okrutnih zatiralcev. Edino le Polabski Srbi v Lužici in ob spodnji Sprevi so še do današnjega dne ohranili slovanski jezik.

3. Poljska.

Poljsko državo med Vislo in Odro — tako pripoveduje pripovedka — je utemeljil hrabri Leh. Dal je posekati gozd, v katerem je bilo obilo orlovih gnezd, ter sezidal mesto Gnezdno. Njegov naslednik Krak pa je ustanovil mesto Krakov; pred mestom je sezidal grad na gori, kjer je poprej ubil grozovitega zmaja. Kraka je nasledila njegova hči Vanda. Ta je modro in blago vladala svojemu narodu; a ker so se zaradi njene možitve vnele krvave domače vojne, se je rajši ona sama žrtvovala za domovino in je skočila v reko Vislo.

V 9. stoletju je zasedla poljski prestol rodbina Piastovcev, potomcev kmeta Piasta. Piastovci so vladali več sto let; prvi znamenitejši vladar iz te hiše je bil Mječislav (Mješko, 962.—992.); za njegove vlade se je ukoreninilo krščanstvo na Poljskem in se je ustanovila nadškofijska stolica v Poznaju.

Do velike moči in važnosti je povzdignil poljski narod Mječislavov sin in naslednik Boleslav Hrabri, ki je imel namen, združiti vse severne Slovane (Poljake, Čehe in Polabske Slovane) v enotno močno državo. Zato se je tudi neprestano bojeval s sosednimi narodi in plemeni: Čehom je odvezel Moravsko, Nemcem Lužice, Madžarom severno Ogrsko, Rusom Rdečo Rusijo (vzhodno Galicijo) in Kijev. Razširivši svojo državo od Baltiškega morja do Dunava in Karpatov ter od Dnjeptra do Labe, se je dal še neposredno pred svojo smrtjo (l. 1025.) kronati za kralja.

Žalostno slavo si je pridobil Boleslav II. Predržni (1058.—1080.), ki je z lastno roko v cerkvi umoril krakovskega škofa Stanislava. Nasilni Boleslav se je za to dejanje pokoril v samostanu ob Osojskem jezeru, kjer je umrl kot navaden menih.¹

¹ Prim. A. Aškerčevo pesem »Mutec Osojski«.

4. Rusija.

Vzhodni Slovani, posedši obširne planjave današnje Rusije, so le iztežka odbijali navale svojih sosedov Kazarov, Pečenegov, Varjagov i. dr. Zategadelj so poslali do varjaškega plemena Rusov poročilo: »Zemlja naša je velika in obilna vsakovrstnih plodov, ali reda ni v njej; pridite torej in bodite naši knezil« Nato so se trije ruski bratje napravili na pot, a s seboj so vzeli tudi mnogo sorodnikov. Starejši brat Rurik se je nastanil v Novgorodu (l. 862.), združil vsa plemena in utemeljil rusko državo.

Po smrti Rurikovi je vladal — po »Letopisu« kijevskega meniha-zgodovinarja Nestorja — namesto njegovega mladoletnega sina Igorja sorodnik Oleg. Ta je bil hraber knez in je osvojil mesto Kijev ob Dnjepru (»matjuška ruskih mest«). S svojim silnim brodovjem je tudi prijadral pred Carigrad, hoteč ga dobiti v pest. Bizantinci so se jedva ubranili z znamenitim »grškim ognjem«, a plačati so morali tudi bogato odkupnino.

O smrti Olegovi si pripoveduje ruski narod takole:

Knez Oleg je imel prekrasnega konja; a neki čarodejec mu je prerokoval, da bo baš ta konj povzročil njegovo smrt. Ko je konj poginil, si je knez dal prinesiti njegove kosti ter je vzkliknil, stopivši na črepinjo: »Vedeževalec se je zlagal« Ali kača, skrita v konjski črepinji, piči kneza, da je moral umreti.

Knez Igor se je posebno proslavil v krvavih bojih s Pečenegi, ki so pridrli od vzhoda. Po njegovi smrti je vladala njegova žena Olga, ki se je dala tudi krstiti. A največjih zaslug za razširjevanje krščanstva v Rusih si je pridobil njen vnuk Vladimir I. (972.—1015.) Oženivši se z bizantinsko cesarično Ano, je privedel obilo grških duhovnikov v deželo. Hoteč pospešiti krščevanje, so morali kar celi rodovi, moški, ženske in otroci, stopiti v reko, dočim so svečeniki opravljali obredne molitve. Na ta način se je Rusija v kratkem času pokristjanila, in ker jim je prišla sv. vera iz Bizanca, so se tudi Rusi oprijeli grško-pravoslavne vere.

Najimenitnejši vladar stare ruske države je bil Jaroslav Veliki (1015.—1054.), ki je odvzel Poljakom Rdečo Rusijo (vzhodno Galicijo), porazil pred kijevskim obzidjem divje Pečenege ter se uspešno bojeval s Finci in Litavci. Svojo prestolnico Kijev je hotel okrasiti tako, da ne bi zaostajala za Carigradom.

Dal je sizidati okoli 400 cerkvá ter je poklical z Grškega številne umetnike, da so okrašili stavbe. Po samostanih so menihi marljivo spisovali slovanske cerkvene knjige; po Dnjepru pa so brodarile bogato obložene trgovske ladje.

Veličina ruske države je po Jaroslavovi smrti jedrno propadala; zakaj obširno zemljo so razdeljevali knezi svojim sinovom, tako da se je Rusija razcepila v večje število kneževin, ki niso hotele priznavati velikega kneza za svojega vrhovnega poglavarja.

B. Propadanje jugoslovanskih držav. — Turška sila.

I. Slovenci in Hrvati pod tujo oblastjo. — Čehi.

1. Razkosavanje slovenskih pokrajin.

Odkar so Franki vzeli Slovencem samostojnost in domače kneze, so pošiljali v naše dežele tuje grofe-upravitelje ter so sploh začeli razkosavati in razdeljevati slovensko ozemlje, kakor razkosa trden kmet svojo kmetijo, da zadovolji mnogobrojne svoje upnike. Slovenske pokrajine so postale nekaj predmet kupčevanja med velikaši, a narod sam ni imel nikakega soodločevanja v gospodarskih in političnih ukrepih. Da so tujci tem lažje obvladovali podjarmljene Slovence, so pošiljali med nje vdanc uradnike in nižje plemiče, ki so si na pripravnih mestih zgradili gradove ter s trdo pestjo pritiskali podložnega slovenskega kmeta. Razen tega so naseljevali med Slovence tudi nemške kmetiške rodbine, ki so osobito v goratih alpskih deželah (na Koroškem in Štajerskem) kmalu izpodrinile domači jezik in germanizovale (ponemčile) prvotno slovanske pokrajine.

Kakor nekdaž Karel Veliki proti Obrom, tako je hotel nemški cesar Oton II. zavarovati vzhodne meje proti Madžarom; zato je ustanovil Vzhodno krajino (Ostmark), veliko Karantanijo pa je odcepil od Bavarske ter jo izročil posebnemu vojvodu (l. 976.). Vzhodno krajino so vladali skoro 200 let Babenberžani, ki so se v poznejši dobi polaščali tudi slovenskega ozemlja; velika Karantanija, obsegajoča razen Koroške tudi Štajersko, Kranjsko in velik del Primorske,

se je kmalu razcepila v manjše marke (krajine), ki so jim vladali mejni grofje.

Na vzhodu se je od prave Koroške odcepila Karavantska marka, obsegajoča gorati del Štajerske; to ime se je udomačilo potem, ko so krajini zavladali grofje iz mesta Steyr.

Ob Dravi se je ustanovila Ptujška marka, ob Savinji in ob Pohorju do Sotle pa Savinjska marka, v kateri so se pozneje povzpeli Celjski grofje do velike moči.

Od Karavank do Snežnika je segala Krajna, s prvotnim sedežem v Kranju; pozneje se ji je priklopila še Slovenska marka, obsegajoča Dolenjsko in ozemlje med Krko in Kolpo.

Ob Soči je vznikla Goriška grofija, ki je mejila na jugu na Istrsko krajino.

Veliko slovenskega ozemlja so imeli v svoji oblasti duhovski velikaši Oglejski patrijarhi so gospodovali razen po Furlaniji in po goriškem Krasu tudi med Koprom in Reko, na Tolminskem in po Notranjskem (Postojna, Cerknica in Lož). Razen tega so imeli obširna posestva po Slovenskem razni nemški škofje, kakor brižinski, briksenski, solnograški in bamberski.¹

Tako razkosavanje slovenskega ozemlja je sčasoma tudi odtujilo prebivalstvo v posameznih pokrajinah: Štajerc je začel mrziti Kranjca, Primorec se ni brigal za Prleke in prekmurske brate. Zato je naravnost čudežno, da so Slovenci po tisočletnem robstvu in odtujevanju vendar še ohranili globoko vkoreninjeno čuvstvo skupnosti, ki se je tako odlično pokazalo ob rojstvu naše države Srbov, Hrvatov in Slovencev.

2. Otokar Přemyslovič.

Babenberžani so sčasoma dobivali tudi slovenske pokrajine v oblast. Vojvoda Leopold V. — tisti, ki se je ob 3. križarski vojni sprl z angleškim kraljem — je podedoval po Traungaucih Štajersko (obsegajočo tudi že Ptujsko in Savinjsko krajino); zadnji Babenberžan Friderik II. Bojeviti pa je imel že toliko posestev na Dolenjskem, da so ga imenovali »gospoda Kranjske«.

¹ Prim. poglavje »Škofje in papeži« (str. 72).

Ko je zadnji Babenberžan Friderik padel v boju proti Madžarom (l. 1246.), ni zapustil nobenega moškega potomstva. Avstrijski velikaši so zato izvolili za vladarja češkega kraljeviča Otokarja, ki se je oženil s sestro zadnjega Babenberžana, da bi s tem podkrepil pravice do novih pokrajin. Štajerske so se za nekaj časa polastili Madžari, ki pa jih je Otokar premagal in pognal iz dežele. Pred svojo smrtjo (1269.) je zadnji Sponheimovec Ulrik III., ki je vladal na Koroškem, izročil tudi to deželo Otokarju. Tako je Otokar II. Přemyslovič, ki je medtem zasedel tudi češki prestol, združil Slovence in Čehve skupno državo (kakor nekdanj Samo), ki je segala od Krkonošev blizu do Jadranskega morja.

Kmetje, meščani in duhovniki so češkega kralja visoko čislali; zakaj trdo je stopal na grabežljive roke graščakom, ki so okrutno izsesavali podložnike, ter brezobzirno rušil utrjena gnezda roparskim vitezom. Skrbeč za procvit rudarstva, trgovstva itd., je klical v deželo naseljence Nemce, a baš Nemci so tudi njemu izkopali grob. Nemško plemstvo v alpskih deželah se namreč ni moglo sprijazniti s tem, da jim gospoduje slovanski vladar.

Ko se je medtem izpraznil nemški cesarski prestol ter je nastopilo medvladje (interregnum), v katerem je odločevala le pravica močnejšega (pravica pesti), takrat so nemški volilni knezi rajši izbrali neznatnega švicarskega grofa Rudolfa Habsburškega (l. 1273.) za vladarja, kakor pa da bi se podredili krepkemu slovanskemu vladarju.

Rudolf je pridrl z vojsko pred Dunaj, zahtevajoč od Otokarja, da mu izroči avstrijske dežele s slovenskimi pokrajinami vred. Otokar se je moral vdati, ker so se mu medtem uprli tudi nekateri češki velikaši doma za hrbtom. A o prvi priliki se je postavil nemškemu kralju očitno po robu. Rudolfu so prihiteli na pomoč Madžari, ki so bili že vedno Slovanom gorki, in vnela se je silna bitka pri Suhih Krutih na Moravskem polju (l. 1278.), kjer je bil Otokar poražen in je, hrabro se boreč, mrtev obležal na bojišču (usmrtili so ga nekateri nemškoštajerski vitezi, njegovi najljutejši sovražniki).

Na Češkem je tudi po tej nesrečni bitki ostal vladarski rod Přemyslovičev, osvojene alpske dežele pa je Rudolf Habsburški

ohranil, da jih porazdeli kot fevde bojnim prijateljem in svojim sinovom.

3. Oblast Habsburžanov na Slovenskem.

Rudolf Habsburški je izročil Avstrijo in Štajersko svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu, a je naposled vladal samo Albreht, ki pa ga niti plemstvo niti ljudstvo ni dosti spoštovalo. Vojnemu zavezniku Majnhardu Tirolskemu je prepustil Koroško s Kranjsko in Slovensko marko vred. Ko pa je izumrla Majnhardova rodovina (1335.), so zavladali tudi temu slovenskemu ozemlju Habsburžani. Toda habsburški vojvode niso dosti vplivali na zgodovinski razvoj slovenskih pokrajin; prepirajoč se med seboj in deleč podedovana posestva med sorodnike, so prepuščali upravo dežel domačemu plemstvu in cerkvenim velikašem.

Do nekaj večje pomembnosti se je povzpел Habsburžan Rudolf IV. Ustanovnik, ki je v bojih z oglejskim patrijarhom pridobil več posestev na Kranjskem (Postojna, Vipava), tako da je bila večina slovenskega ozemlja pod njegovo oblastjo. Priimek Ustanovitelj si je pridobil, ker je ustanovil (l. 1365.) vseučilišče na Dunaju ter pospeševal razvoj mest, med drugimi tudi Novega mesta. (Prim. nekdanje ime Rudolfovo!) Za njegove vlade je tudi nastala nemška naselbina na Kočevskem, kamor je naselil grof Ortenburški uporne turinške kmete.

Vojvoda Ernest Železni je razcepljeno slovensko ozemlje (Štajersko, Koroško, Kranjsko, Primorsko) zopet združil s skupnim imenom Notranja Avstrija; ta vojvoda je bil zadnji Habsburžan, ki se je dal po starodavnem običaju umestiti na Gosposvetskem polju (l. 1414.).

Spričo svojih bojov z grofi Celjskimi in z ogrskim kraljem Matjažem je ostal Slovencem v spominu Habsburžan Friderik III., ki je bil prav malo upoštevan vladar, dasi je bil zajedno tudi nemški cesar. Četudi preprost in celo skop, je včasih vendarle rad sijajno nastopil; zato se je tudi dal z velikimi slavnostmi venčati za rimsko-nemškega cesarja. Ni pa se dal umestiti na koroškem vojvodskem stolu, češ, da ta stari obred žali cesarsko dostojanstvo. Potraten je bil tudi takrat, kadar so mu ponujali v nakup dragocene kamene in bisere.

Veroval je, da je možno na umeten način delati zlato; sprejemal je zategadelj rad pod svojo streho ljudi, ki so se pečali z alkemijo. Verjel je tudi astrologom, ki so trdili, da morejo iz zvezd izračunati bodočnost. Friderik je prav rad molil in obdarjal cerkve. Ustanovil je ljubljansko vladikovino (l. 1461.) ter ji podaril gornjegrajski samostan. To ustanovo je pozneje potrdil papež Pij II., ki je bil nekdanj župnik v Starem trgu (pri Slovenjgradcu).

4. Ustoličenje koroških vojvod.

Koroški vojvode so se ob svojem umeščanju zvesto držali starih slovanskih običajev, posebno ako je nov rod zasedel vojvodski stol, kakor češki Otokar Přemysl, tirolski grof Majnhard in Habsburžan Oton Veseli.¹

Na Gosposvetskem polju, severno od Celovca, se je nahajal blizu Krnskega gradu ostanek rimskega stebra, tako zvaní knežji stolec (sedaj v Celovškem muzeju). Na dan umeščanja novega vojvode je sedel na ta kamen svoboden kmet, držeč z eno roko lisastega vola, z drugo pa marogasto kobilo. Približal se mu je novi vojvoda, opirajoč se na palico, v kmetiških škornjih in v kmetiški obleki. Kmet je vprašal sosede slovensko: »Kdo je oni, ki se tam približuje?«

Narod mu odgovori: »Deželni knez je.«

Kmet vpraša dalje: »Ali je pravičen sodnik, ki išče sreče domovine? Ali je svobodnik? Je li prijatelj in varuh prave vere?«

»Je in bo vselej!« mu odvrne ljudstvo.

Še enkrat se oglasi kmet: »S kakšno pravico me more pregnati s tega sedeža?«

Narod mu odvrne: »Šestdeset beličev dobiš ter lisastega vola, kobilo in obleko, ki jo ima sedaj knez na sebi; tudi oprosti tvojo hišo vseh davščin.«

Kmet je nato nalahno udaril vojvodo na lice, opominjajoč ga, naj bo pravičen sodnik. Novi vladar pa je stopil na knežji kamen, zamahnil z mečem na vse štiri vetrove in obljubil, da bo branil deželo zoper vse sovražnike ter da bo pravičen sodnik in varuh vdovam in sirotam. Nato je še izpil iz klobuka požirek vode, hoteč pokazati s tem, da bo zadovoljen z vsem, kar mu bo prinašala domača zemlja.

¹ Prim. J. Majciger, Umeščanje korotanskih vojvod. (čit. II.)

Prepevajoč slovenske narodne pesmi, je spremilo ljudstvo vladarja v gosposvetsko cerkev, kjer so se vršili cerkveni obredi. Šele po cerkvenem opraviu je vojvoda slekel kmetiško obleko, se opravil vladarsko sijajno ter prisedel k slovesnemu obedu, pri katerem so stregli najvišji deželni dostojanstveniki.

Popoldne pa je odšel na Gosposvetsko polje, kjer stoji še dandanes iz kamenitih plošč sestavljen v o j v o d s k i p r e - s t o l z dvema sedežema (eden obrnjen na vzhod, drugi na zapad). Na prestolu sedeč je delil vojvoda f e v d e (najeme), potrjeval gospodom in kmetom stare pravice, poslušal pritožbe in prošnje naroda ter razsojeval prepire.

Ko že davno niso več vladali domači knezi Korotanu, so vsaj ti staroslovanski običaji pričali o nekdanjih svoboščinah in pravicah Slovencev¹, ki jim je postalo Gosposvetsko polje pomembno kot srbskim bratom Kosovo.

5. Celjski grofje,

Celjski grofje so bili v srednjem veku najznamenitejša plemiška rodovina na Slovenskem. Prvotna domačija jim je bil Ž o v n e š k i g r a d pri Braslovčah (v Savinjski dolini), kjer vidimo še danes grajske razvaline. Pridobivši si znatno premoženje, so si l. 1333. prisvojili tudi mesto in grad Celje, kamor so se sedaj preselili. Kmalu nato jih je nemški cesar povzdignil v grofovski stan in odslej so se nazivali grofje Celjski.

Sčasoma so grofje Celjski silno zabogатели; 70 velikih gradov in mnogo manjših posestev na slovenski in hrvaški zemlji je bila njih last. Ustanovili so več novih samostanov in pomnožili imetje že obstoječih, kakor žičkega in pletrskega.

Grof H e r m a n se je še posebno proslavil v boju s Turki pri Nikopolju (l. 1396.). Cesar ga je imenoval slavonskim banom in grofom v hrvaškem Zagorju; njegova hči Barbara pa je postala soproga cesarja Žige (Sigmunda).

Svojega sina F r i d e r i k a pa Herman ni posebno maral, ker se je drugič poročil s Hrvačico V e r o n i k o D e s e n i š k o.² Ošabni Herman je dal sina zapreti v celjski grad (Friderikov stolp na Starem gradu je še danes precej ohranjen), Veroniko

¹ Prim. A. Aškerčevo pesem »Knežji kamen« v ciklu »Stara pravda« (čit. II.)

² Prim. J. Jurčičevo žaloigro »Veronika Deseniška«. (čit. II.)

pa je izročil celjskim sodnikom, češ, da je čarovnica in da je s pomočjo hudobca premotila Friderika. Sodišče je sicer oprostilo nedolžno Veroniko, a razjarjeni tast jo je dal na ostroviškem gradu (pri Št. Juriju ob Taboru v Savinjski dolini) v kopeli zadušiti.

Habsburžan cesar Friderik je hotel Celjske grofe ukloniti pod svojo oblast. Toda grof Friderik in njegov sin Ulrik sta se uspešno borila proti cesarju. Najela sta slavnega husita češkega vojskovodjo Jana Vitovca, ter sta premagala cesarsko vojsko in porušila nekaj gradov. Osvojila sta tudi Kranj, a zaman sta oblegala Ljubljano (l. 1441.). Ljubljančani so se tako hrabro borili, da jim je cesar odpustil ves hišni davek; le po en krajcar je zahteval od njih v znamenje podložništva.

Posebno visoko se je povzpел zadnji celjski grof Ulrik II.¹ Kraljeviča Vladislava Posmrtnika je imel popolnoma v svoji oblasti, ker mu je bil stric in varuh. Ko je Vladislav imenoval Ulrika kraljevim namestnikom na Ogrskem, ni bilo to Ogrom nikakor po volji. L. 1456. so ga zategadelj v Beogradu zavratno umorili ogrski zarotniki, na čelu jim Ladislav Hunyadi. Ko so položili mrtvega Ulrika v minoritski cerkvi v Celju v grobnico, je klicar razbil celjski grb in vzkliknil: »Danes grof Celjski in nikdar več!«

Po smrti zadnjega Celjana bi imel vsled dedne pogodbe dobiti cesar Friderik vsa celjska posestva. Hrabri Vitovec pa je hotel priboriti bogato dediščino kralju Ladislavu, ozir. tudi vdovi Katarini, hčerki srbskega Jurija Brankovića, ter je celo oblegal cesarja na celjskem gradu. Rešili so ga šele kranjski vojaki, ki so prišli pod baronom Lambertgom² na pomoč. Ko je kmalu nato Ladislav umrl, so zopet Habsburžani zavladali vsemu slovenskemu ozemlju.

Grofje Celjski so bili nemškega mišljenja, kakor vsi tedanji plemenitniki po Slovenskem; toda sorodstvo in občevanje jih je vezalo tudi z jugoslovanskimi velikaši (Brankovići, Frankopani). Ako bi se bilo uresničilo njih stremljenje, bi bili že takrat združili Slovence in velik del Hrvatov v mogočno

¹ Prim. A. Aškerčevo »Celjsko romanco« o teharskih plemičih.

² Prim. Fr. Detelovo povest »Pegam in Lambertgar« ozir. odlomek »Za dediščino Celjanov« in narodno pesem z istim naslovom. (Čit. II.)

slovansko državo; ali pa bi bila tudi dinastija Celjanov ponarodela in kako bi ključovali Turkom, Bog ve . . .

V tedanji dobi se je posebno proslavil tudi plemenitnik Andrej Baumkirchner, ki je bil rojen v Vipavi ter lastnik mnogih gradov po Slovenskem. Bil je silno velik mož in tako močan, da je kar z roko podkve drobil. Ko so nekoč hoteli sovražniki vdreti v Dunajsko Novo mesto, da ujamejo cesarja Friderika III., je sam toliko časa branil vhod, da so zaprli mestna vrata. (Prim. Horacij Kokles.) Ko se je pozneje sprl s skopuškim cesarjem, so ga zvijačno zvalili v Gradec in ga obglavili.

Prav tako nesrečen plemenitnik je bil Baumkirchnerjev prijatelj Erazem Predjamski. Nekoč je na Dunaju ubil nekega viteza, ki je blatil spomin njegovega prijatelja, junaškega Andreja. Zato ga je oblegal cesarski poveljnik Niko Ravbar v njegovem gradu, sezidanem v votlini sredi skalnate stene, v Predjami pri Postojni. Erazem je menil, da ga ne morejo premagati, niti izstradati. Dobival je namreč po podzemeljski jami toliko hrane, da je metal oblegalcem kar po celega bravca iz gradu ali pa jim postregel z južnim sadjem, ki ga je dobival iz Vipave. Toda Ravbar je podkupil Erazmovega sluga; ta jim je povedal, kam naj namerijo top, kadar zvečer ugledajo domenjeno luč. To se je zgodilo: krogla je prodrla tanki zid, in kamenje je ubilo Erazma (l. 1485.).

6. Hrvatska združena z Ogrsko.

Arpadovići. Odkar je Koloman (l. 1102.) združil Hrvatsko in Ogrsko pod skupnim žezlom, je pogostoma divjal prepir za prestol med člani kraljeve rodbine Arpadov. S tem se je okoristil mogočni bizantinski cesar Manuel, ki je pridružil južno Hrvatsko svoji državi ter prisilil Arpadoviće, da so priznavali njegovo vrhovno oblast. Po Manuelovi smrti so Arpadovići sicer postali spet samostojni, toda zapletali so se zaradi posesti Dalmacije v boje z Benečani, s katerimi je tudi že nekdanja samostojna kraljevina Hrvatska izvojevala marsikatero bitko. Ti prepiri s benečanskimi tekmeci so trajali skoro 400 let ter je Dalmacija medtem večkrat menjavala svoje gospodarje.

Kralj Andrej II. (1205.—1235.) je postal ogrskim plemičem zelo neljub, ker je zaradi svoje razsipnosti moral nalagati vedno novih davkov. Zato se mu je plemstvo uprlo in ga prisililo, da je l. 1222. izdal »zlato bule«, ki je določala: 1. da se mora vsako leto sklicati državni zbor, na katerega sme prihajati sleherni plemič; 2. da plemstvo ne plačuje nobenih davkov; 3. da se plemenitniki ne smejo zapirati brez privoljenja sodišča, in 4. da ima plemstvo pravico upreti se z orožjem, ako bi kralj kršil določbe zlate bule.

V prvih časih združitve Hrvatske z Ogrsko so jo upravljali posebni vojvode (hercegi). Kralj Bela IV. pa je razdelil Hrvatsko v dve banovini: v slavonsko in v hrvatsko-dalmatinsko.

Tatari. Za vlade kralja Bele je udaril Batu-kan iz južnega Ruskega s silno armado Tatarov (kakih 150.000) preko Karpatov na Ogrsko. Kralj Bela se mu postavi z ogrsko-hrvatsko vojsko nasproti (l. 1241.) ob reki Slani (Sajo) pri mestu Mohi (ne daleč od Miškolca); vnela se je krvava bitka, v kateri je bila kraljeva vojska popolnoma pobita in razpršena na vse strani. Divje tatarske tolpe so se razlile po ogrskih in hrvatskih planjavah, ki so jih grozovito upustošile in opleni'e. Pridrveli so tudi v Zagreb, odkoder so se kralj in drugi veikaši umaknili v utrjeni Klis, Split, Trogir in na sosedne otoke. Teh utrjenih krajev se Tatari niso mogli polastiti,¹ in ker jim je medtem došla vest, da je vrhovni kan v Aziji umrl, so se njih čete požigajoč in moreč vrnile prek Bosne, Srbije in Bo'garske na južnoruske stepe.

Tatari (Mongoli) so si okoli l. 1200. osnovali v srednji Aziji ogromno državo. Začetkom 13. stoletja so udrli pod vodstvom svojega Džingis-kan (velikega gospodarja) na Rusko, katere so si celo (razen Novgoroda) podvrgli. Požgavši staroslavni Kijev, so nato divjali po Poljskem, Moravskem, Ogrskem in jugoslovanskem ozemlju. Vrnivši se na bregove dolnje Volge, se je osnovala »Zlata horda« s prestolnico v Saraju. Odtod so divjali Tatari na jug ter uničili cvetočo Armenijo in Mezopotamijo; slavni Bagdad so razdejali, opustošili rodovitna polja, razdrli umetne prekope ter docela pokončali vse znamenite uredbe in ostanke perzijsko-arabske kulture, tako da se te pokrajine še do danes niso opomogle.

Spričo svojih grozovitosti je posebno znan trinog Timurlenk (okoli l. 1400.), ki je stoloval v Samarkandu. Ko se je nekoč uprl Bagdad, je dal iz 90.000 glav upornikov napraviti velikansko piramido. Tudi Turki se mu niso ubranili; v grozni bitki pri Angori je sultana Bajazita docela porazil. Po Timurlenkovi smrti pa se je silna moč tatarska kmalu popolnoma razdrobila.

Knezi Šubić-Zrinjski. Za vlade zadnjega Arpadov'ca so nastale na Hrvatskem in Ogrskem velike zmešnjave, v katere so posegali domači plemiči-velikaši. Do posebne moči je prišel osobito knez Pavel Šubić Bribirski, ki se je kot hrvatski ban kar na svojo pest napotil v Napolj ter pripeljal

¹ Bitka na Grobničkem polju nima zgodovinske podlage ter je pripovedka nastala na podlagi nezanesljivih frankopanskih listin.

od tam s seboj mladega kraljeviča K a r l a R o b e r t a iz rodu A n ž u v i n c e v. Ko je zadnji Arpadović umrl, je res bil tuji kraljevič kot K a r e l I. venčan za ogrsko-hrvatskega kralja ter so tako zasedli prestol Anžuvinci. Knezi Šubići pa so bili za svoje zasluge imenovani dednim banom hrvatskim, a pozneje so po darovanem jim gradu Zrinju (v Slavoniji) dobili ime Z r i n j s k i.

Anžuvinci. Kralj K a r e l I. (1301.—1341.) ni prišel do posebne moči, zakaj na Ogrskem se je moral boriti z različnimi protikralji, na Hrvatskem pa je skoraj čisto samostojno gospodarilo domače plemstvo, na čelu jim Šubići.

Šele njegov sin L u d o v i k V e l i k i (1342.—1382.) je privedel državo do večje moči. Doma je ponižal premožno plemstvo, pridobil si je del Bolgarske (Vidin) ter Vlaško in Moldavo, a v bojih z Benečani si je pridobil Dalmacijo. Na posled so ga tudi Poljaki izvolili za svojega kralja.

Iz državljanske vojne, ki se je vnela po Ludovikovi smrti, je izšel kot vladar Ž i g a (S i g m u n d) L u k s e m b u r š k i, ki je bil pozneje izvoljen tudi za nemškega cesarja in češkega kralja. Ker se Žiga ni dosti briga za Ogrsko in Hrvatsko, so plemenitniki pozvali na prestol Anžuvince L a d i s l a v a. Ta se sicer ni mogel dolgo upirati Žigovi vojski, ki si je zopet podvrnil Ogrce in Hrvate. A Ladislav je bil medtem (l. 1409.) za 100.000 zlatnikov prodal Benečanom mesto Z a d a r in vse pravice do D a l m a c i j e, česar tudi Žiga ni mogel več preprečiti.

Ker so takrat Osmanji že začeli napadati tudi ogrsko ozemlje, je Žiga zbral precejšnjo vojsko, v kateri je bil tudi Celjski grof Herman z vojaki, nabranimi na Slovenskem. Toda pri N i k o p o l j u (ob Dunavu) je bila krščanska vojska pobita (l. 1396.) in Žiga se je jedva rešil, bežeč z ladjo preko Carigrada in Jadranskega morja domov.

V tej dobi je bil ban hrvatskega ozemlja N i k o l a F r a n k o p a n, čigar rod si je pridobil v hrvatski prošlosti tako proslavljeno ime. V Slavoniji pa je bil ban Celjski grof H e r m a n; njegova hči B a r b a r a, žena Žigova, si je prilastila velik vpliv; v Hrvatih po Zagorju še danes govore o »črni kraljici« (Barbara se je namreč navadno v črno oblačila).

7. Kralj Matjaž.

Hrvatsko-ogrski kralj M a t i j a K o r v i n (1458.—1490.) je bil izredno znamenit vladar, ki se je — kakor njegov oče

Ivan Hunyadi — proslavil v mnogih bojih s Turki. Udril je celo globoko v Bosno ter odvzel Turkom trdnjavo Jajce. Na zapadu pa se je pogosto boril s cesarjem Friderikom III., kateremu je vzel velik del Avstrijskega z Dunajem vred. Ustanovil je plačano stalno vojsko (črno vojsko) ter podpiral osobito nižje plemstvo in kmete. Ker to ogrskim magnatom (velikašem) ni bilo po volji, jih je nekoč povabil v vinograd, kjer so morali prijeti za motike in pridno kopati. Toda gospodi, ki ni bila vajena težkega dela, so se brž naredili žulji na rokah in so omagali. Kralj Matjaž je nato ostro posvaril magnate, češ, tako si morajo kmetje v potu svojega obraza služiti svoj kruh. — Odtod stara hrvatska prislovica: »Pokle kralj Matijaž spi, nikakve pravice ni.«

Kralj Matjaž je podelil (l. 1477.) Hrvatom posebno znamenito pravo, da si izbirajo posebnega deželnega glavarja (kapetana) svoji vojski. Na vso moč je tudi podpiral znanosti in umetnosti. V Požunu je ustanovil vseučilišče ter zasnoval glasovito Korvinsko knjižnico v Budimu; za njegove vlade je bila natiskana (l. 1483.) prva hrvatska knjiga. Njegova doba vladanja se upravičeno zove »zlata doba«.

Kralja Matjaža so ohranili Slovenci v živem spominu kakor malokaterega soseda.¹ A to ne le spričo njegovih vrlin, ampak tudi zato, ker so njegove čete hudo razgrajale po naših deželah. Takrat so Ogrji požgali Ljutomer in opustošili ves Spodnji Štajer do Maribora; zasedli so Ptuj, Radgono in Dolenjsko od Kostanjevice do Ljubljane; razdrli in oropali so mnogo gradov in samostanov. Narodna pripovedka pravi, da spi kralj Matjaž s svojo črno vojsko v gorski votlini pod P e c o na Koroškem (Kranjci govoré o K r i m u), sedeč ob kameniti mizi. Kadar se mu ovije brada devetkrat okoli mize in ko se narodi junak, ki potegne njegov meč iz nožnice, takrat bo pridrl z vojsko iz gore na plan ter naredil mir na zemlji.

8. Luksemburžani na Češkem.

Hrvatsko-ogrski kralj Žiga je bil iz rodu L u k s e m b u r ž a n o v, ki so bili francoskega pokolenja. Posebno so se proslavili kot vladarji Češke; najznamenitejši je pač Luksemburžan

¹ Prim. J. Jurčič, Pravljica o kralju Matjažu. (Čit. I.) — Iv. Cankar, Marko in kralj Matjaž. (Čit. II.) — O. Župančič, Kralj Matjaž. (Čit. I.), in razne narodne pesmi.

Karel (1346.—1378.), ki je bil obenem tudi nemški cesar (kot tak nazvan Karel IV.). Toda Karel se ni dosti briga za Nemčijo, marveč je vso skrb posvetil Češki; zato so mu Nemci očitali, da je Češki oče, Nemčiji pa le očim.

Dasi francoskega rodu je na vso moč podpiral in krepil slovansko misel. Poklical je v Prago duhovnike s Hrvatskega, da so v benediktinskem samostanu opravljali službo božjo v slovanskem jeziku. Da bi postala Češka tudi v cerkvenih stvareh neodvisna od Nemčije, je dosegel, da se je osnovala v Pragi nadškofija. Ker je bil zelo izobražen (govoril je n. pr. pet jezikov), je hotel tudi Čehom odpreti vrata višje omike; zato je ustanovil (l. 1348.) v Pragi vseučilišče, prvo v srednji Evropi.

Prestolnico v Pragi je okrasil z novimi stavbami, ki se jim divimo še danes. Dal je sezidati krasno kraljevo palačo na Hradčanih, poleg nje cerkev sv. Vida (v gotškem slogu), preko Vltave pa kameniti most (Karlov most). Ne daleč od Prage je dal zgraditi trden grad Karlov Týn. Da bi povzdignil trgovino in obrtnost, je pozval v deželo tkalce in steklarje iz Flandrije in veliko tujih umetnikov. Zasaditi je dal vinskotrt (Melnik) in hmelj (Žatec). Za njegove vlade so našli znamenite toplice, ki se po njem imenujejo Karlovy vary.

Pridobivši svoji državi slovanske Lužice, Šlezijo in Brani-borsko, je postala češka kraljevina za vlade Karla Luksemburškega najmogočnejša v srednji Evropi. Po Karlovi smrti je zasedel češki prestol njegov slabotni sin Vaclav, ki si je pridobil žalostno slavo s tem, da je dal Jana iz Nepomuka vreči raz most v Vltavo. Njemu je nasledoval mlajši brat Žiga, ki je zavladal tudi na Ogrskem in Hrvatskem; v tej dobi so se vneli veliki verski prepiri in iz njih izvirajoči husitski boji.

9. Husiti. — Devica Orleanska.

Jan Hus. Velike prepire in boje za vlade kraljev Vaclava in Žige (Sigmunda) je povzročil Jan Hus. Rodil se je v Husincu na Češkem (l. 1369.). Izvolivši si duhovniški stan, se je tako odlikoval po čednostnem življenju, po zgovornosti in učenosti, da je postal učitelj bogoslovja na praškem vseučilišču. V svojih propovedih je po vzoru angleškega profesorja bogo-

slovja Wiclifa kar očitno grajal razkošno življenje visokih cerkvenih dostojanstvenikov, pozneje pa je naravnost napadel same nauke katoliške cerkve.

Hus je pridigoval v češkem jeziku ter je zahteval, da se tudi božja služba opravlja češko. Tako je potegnil na svojo stran Čehe, posebno nižje plemiče, kmete in rokodelce. Tembolj so se mu upirali nemški profesorji na vseučilišču. Ker je pa tudi kralj Vaclav podpiral Husa, se je veliko nemških profesorjev in dijakov izsejilo v druga mesta.

Naposled je papež Husa izobčil in pozval pred cerkveni zbor v Kostnici (Konstanz ob Bodenskem jezeru), da bi se opravičil. Hus je poziv sprejel, ker mu je kralj Žiga s posebnim pismom zagotovil osebno varnost v deželah, po katerih bo potoval. Ker se Hus ni hotel vdati in preklicati svojih naukov, ga je cerkveni zbor izobčil iz cerkve ter ga izročil mestni gosposki kostniški, ki ga je kot krivoverca sežgala na grmadi (l. 1415.).

Husitski boji. Ko se je med Čehi razširila novica o Husovi usmrtitvi, so se uprli ne le cerkveni, ampak tudi posvetni oblasti. S prostim narodom pa so potegnili tudi mnogi plemenitaši in mesta. Ko je medtem umrl kralj Vaclav, niso hoteli njegovega brata Žige (Sigmunda) priznati za kralja, navzlic temu, da je že vladal na Ogrskem in bil že zasedel nemški prestol. Čehi so se ga branili, ker ni hotel privoliti husitske vere in ker so ga dolžili, da je bil zvalil Husa v Kostnice samo zato, da bi ga tam pokončali. Žiga je tedaj začel proti husitom dolgotrajno vojno. V teh bojih so se najpogumneje vedli taboriti. Imenovali so se tako po mestu Taboru, ustanovljenem vrhu neke gore. Med sabo so se nazivali brate in sestre in so živeli po zgledu prvih kristjanov zadružno; zato tudi ni bilo med njimi preprirov radi lastnine, niti tatvin. Živeli so silno strogo; niso pili opojnih pijač in na svojih shodih niso dovoljevali godbe in plesa.

Na čelo upornikov je stopil Jan Žižka, najimenitnejši vojskovodja tedanjih dni. Že zgodaj je zapustil plug, se izučil v latinskih šolah ter služil mnogo let za vojaka na Poljskem. Izgubil je bil sicer v bojih eno roko, a pridobil si je tudi izredno vojaško izurjenost. Svojo vojsko je oborožil z majhnimi

topovi, veliko njegovih pešakov je sukalo bate z žreblji, a vozne ograje so mu bile nekaka premakljiva trdnjava. A ne samo vojaška spretnost in izboljšanje orožja sta pripomogla Žiški do njegovih zmag, nego tudi strogi vojaški red.

Po Žiškovi smrti je prevzel vodstvo taboritov **Prokop Veliki**, nekdanji menih. Tudi ta jih je vodil od zmage do zmage, in ko je porazil vse sovražne čete v domači deželi, je peljal zmagovito svojo vojsko v sosedne pokrajine.

Ker pa so zaradi dolgotrajnih bojev češke dežele čimdalje bolj propadale, so husiti naposled sklenili z bazelskim cerkvenim zborom pogodbo, tako zvane **bazelske kompaktate** (l. 1433.). Po tej pogodbi je bila husitom dovoljena raba keliha; ker so torej prejeli sv. obhajilo v obeh podobah, so jih zvali **utrakviste**.

Devica Orleanska. Kakor Jan Hus je kmalu nato (16 let pozneje) zgorela na grmadi Devica Orleanska. V 14. in 15. stoletju so si bili Francozi in Angleži neprestano v laseh; angleški kralji so si namreč hoteli prilastiti tudi francoski prestol. Posebno srečno so se bojevali Angleži za vlade francoskega kralja Karla VII.; že so si bili osvojili vso severno Francosko s Parizom vred. Nato pa so oblegli s silno vojsko mesto **Orleans**, ključ južne Francoske. V največji sili pa se pojavi v francoski vojski junaška devica **Jeanne d'Arc** (izg. Žan Dark) ter porazi napredujoče Angleže.

Bojevita Ivanka je bila kmetiška hči iz vasi **Domremy** ob levem bregu Moze. Že v svojih mladih letih je bila zelo pobožna in krepostna. Kakor vsi prebivalci tiste pokrajine je bila tudi ona iz srca vdana svojemu kralju. Ko so Angleži osvajali in pustošili njeno domovino, so se ji ob nekem studentu pojavljale razne prikazni. Nekoč se ji je neki prikazal arhangel **Michael** in jo je pozval, naj hiti svojemu kralju na pomoč. Leta 1428. je res stopila pred kralja, ki ga še sicer ni videla nikdar poprej, a ga je takoj spoznala, dasi se je bil nalašč oblekel v preprosto obleko. Kralj je dal deklico še natanko izprašati, in ko se je prepričal, da je res dobra in pobožna kristjanka, ji je izročil oklep, čelado in orožje ter ji dal konj in bojnikov, kakor kakšnemu vojaškemu poveljniku. Devica si je dala nato prirediti belo zastavo, s sliko Matere božje sredi lilij in ange-

lov, ter je krenila proti obleganemu Orleansu. Francozi so jo smatrali za nebeško poslanko in navdala jih je spričo tega silna navdušenost. Angleže pa je objel strah, ker so menili, da je čudovita nasprotnica čarovnica, poslana od hudobca. Ivanka je v nekaterih dneh osvobodila Orleans in prepodila sovražnike; zato je tudi dobila priimek »Devica Orleanska«. Odtod je udarila junaška deklica proti Reimsu (izg. Rensu), in kjerkoli se je pokazala s svojo belo zastavo, so se jadrno umikali preplašeni sovražniki. V Reimsu je bil nato Karel VII. slovesno venčan za kralja, in Ivanka je prisostvovala tej svečanosti v popolni vojaški opravi.

V poznejših bojih pa so Angleži pogumno Ivanko ujeli ter jo obdolžili, da je čarovnica in krivoverka. Dasi se je nedolžna devica neustrašeno branila in bistroumno zagovarjala, so jo vendarle obsodili na smrt ter jo (l. 1431.) sežgali na grmadi.

Toda smrt hrabre device ni ustavila zmagovitega napredovanja francoske vojske; Angleži so se morali naposled umakniti povsod s francoske zemlje, in ostalo jim je le še mesto Calais (izg. Kalé). Francoski narod pa se še danes spominja preproste kmetske deklice, Device Orleanske.

II. Doba turške sile.)

1. Prihod Turkov. Zadnji vladarji Srbije.

Prihod Turkov. Za preseljevanja narodov in tudi pozneje so prodrli razni mongolski narodi v Evropo: Huni, Obri, Madžari in Tatari; izmed teh narodov so se stalno naselili na evropski zemlji samo Madžari. Proti koncu srednjega veka so se tem mongolskim priseljencem pridružili naposled še Turki. Ti so prišli v XIII. stoletju preko Armenije v Malo Azijo ter so izprva služili Seldžukom. Njih vodja Osman pa je postal sam sultan in po njem so se zvali Turki tudi Osman i. Osmanov sin Orhan si je priporil Brusó, ki je bila odslej turška prestolnica, ter je odvezel Bizantincem tudi še več drugih pokrajin, tako da je segala njegova oblast do Marmarskega morja in tik do vrat Carigrada.

Ko so Turki l. 1354 pripluli čez Dardanelsko ožino ter zasedli Galipoli, »ključ Evrope«, so se stalno utaborili na evropskih tleh, pridobivajoč si vedno več ozemlja na Balkan-

skem polotoku. Najprej so razširili svojo oblast čez Tracijo, in Orhanov sin Murat je že preložil svojo prestolnico v Odrin (Adrianopol) ob Marici, odkoder je neprestano napadal Srbe in Bolgare.

Turki so že v tisti dobi imeli stalno vojsko, ki se je opirala v prvi vrsti na izvrstne pešce janičarje¹. Ti so bili izvečine ugrabljeni krščanski dečki, ki so jih vzgojili v islamu in v strogi vojaški disciplini. Razen tega je imela turška vojska tudi okretne, lahke konjenike, s pahi je imenovane.

Zadnji samostojni vladarji Srbije. Že prihodnje leto potem, ko so se Turki stalno utaborili v Evropi, je preminul Dušan Silni, ki bi bil morda edini še mogel zaustaviti silen naval Osmanov. Dušanov sin Uroš (1355.—1371.) pa je bil pravo nasprotje svojemu očetu: neodločen in nezmožen slabič. Srbski velikaši so brž videli, da ni več trdne Dušanove roke; nastopali so samovoljno in samostojno ter se niso došti zmenili za slabotnega cesarja Uroša. Njegov brat Simeon se je polastil južne Albanije, Tesalije in Epira ter se je celo proglasil za »carja Srbov in Grkov«. Na severu je udaril ogrski kralj Ludovik čez Dunav ter osvojil Mašo z Beogradom. V Macedoniji pa so oklicali za carja velikaša Vukašina (okrog l. 1366.), ki je imel močno oporo v svojem bratu Uglješi.

Bitka ob Marici. Brata Vukašin in Uglješa sta kot najbližja soseda Turkov uvidela, kakšna nevarnost preti balkanskim Slovanom od teh mongolskih protivnikov. Da potisneta Turke zopet iz Tracije, zbereta precejšnjo vojsko ter kreneta proti vzhodu. Ob Marici ~~pri mestecu Černomenu (sedaj Čirmen)~~ sta zadela na sovražnike, a sta doživela strahovit poraz (l. 1371.). Turkom se je posrečil nepričakovan nočni napad: Srbi so obležali izvečine na bojišču, nekaj jih je potonilo v Marici ali pa so prišli v suženjstvo. Tudi brata Vukašin in Uglješa sta bila ubita.

Z nesrečno bitko ob Marici so se Turkom naširoko odprla vrata v severnozaprpadne slovanske dežele. Dva meseca po tej usodepolni bitki je umrl tudi car Uroš, zadnji vladar iz rodu Nemanićev. Ker se je Srbija razcepila na majhne države, so morali posamezni knezi drug za drugim priznavati vrhovno oblast Turkov.

¹ Jeni čeri nova četa.

2. Bitka na Kosovem.

Knez Lazar. Po nesrečni bitki ob Marici je vsa Srbija južno od Šar planine priznavala turško nadoblast ter plačevala sultanu davek; severni del države je bil sicer še svoboden, a razcepil se je v več samostojnih kneževin. V delu prvotne Raške in ob Rudniku so vladali Altomanovići; v Zeti so gospodovali Baosići; vladar Kosovskega okrožja je bil Vuk Branković, stolujoč v Prištini.

Gospodar v Pomoravju do Dunava je bil knez Lazar Pripičević (1371.—1389.), ki je polagoma razširil svojo oblast tudi nad nekaterimi sosednimi velikaši, a z bosanskim banom Tvrtkom, ki se je bil oklical za kralja srbskega, je sklenil tesno prijateljstvo. Da bi se laže pripravil na odločilni udarec proti Turkom, je oprezni knez Lazar prestolnico bolj proti severu, v Kruševac. Ako so si posamezni turški oddelki upali predaleč na sever, jih je knez s svojimi brambovci krepko zavrnil; tako je tudi pri Pločniku (l. 1387.) porazil roparske čete Turkov ter jim odvzel Niš in Pirot, dočim jih je potolkel v trebinjskem okrožju bosanski vojvoda Vlatko Vuković.

Vidov dan¹. Da bi se osvetil za poraz pri Pločniku ter da bi zadovoljil svojim zavojevalnim težnjam, je sultan Murat s svojim sinom in drugimi vojvodi krenil z veliko vojsko na Lazarja. A Lazar, ki se je tudi pripravljal na odločilno borbo, je udaril proti Turkom z Vukom Brankovićem in Vlatkom Vukovićem, koji mu je prišel z bosansko vojsko na pomoč. Spopad se je vršil na Kosovem, 28. junija (po srbskem štetju 15. junija), na dan sv. Vida.

Turška vojska, ki je bila mnogoštevilnejša in bolje urejena, je zavzela južni del Kosovega polja; srbske čete, ki so štejele kakih 60.000 vojniki, pa so zasedle severno Kosovo med reko Lab in vzhodnimi gorskimi obronki. Spočetka so Srbi napredovali, in srbsko desno krilo, ki mu je zapovedoval Vuk Branković, je tako krepko potisnilo turško levo krilo, da so že menili, da so Srbi zmagali. A v usodnem trenutku udari turški prestolonaslednik Bajazit s spočitimi četami na srbsko središče, ki mu je poveljeval knez Lazar, ter ga pre-

¹ Prim. Fr. Ilesič, Vidov dan. (Cit. II.)

maga; zaradi tega se je razbilo tudi srbsko levo krilo, katerega je vodil Vlatko Vuković.

Med divjajočo bitko je bil ubit tudi sultan Murat, zadet od roke nekega srbskega velikaša, po imenu Miloša, ki se v narodnih pesmih zove Miloš Obilić. Miloša so obdolžili — po narodnih pesmih — da bo izdal vojsko; a on je prisegel, da hoče z dejanjem pokazati svojo zvestobo. Zato se je s svojima pobratimoma, Milanom Toplicom in Ivanom Kosa-nčić-em vtihotapil v turško vojsko in pobil sultana Murata. A junaka Obilića so Turki ujeli in usmrtili. Tudi knez Lazar je bil v bitki ujet ter so ga sovragi okrutno umorili. Mrtvo truplo Lazarjevo so pokopali v Gračanici, a pozneje v Vrdniku (v sremski Ravanici); srbska cerkev pa je velikega pokojnika proglasila za svetnika.

Posledice kosovske bitke. Bitka na Kosovem, ki se je od vseh dogodkov v srbski zgodovini najgloblje zarezala v spomin narodu¹, je imela velike in težke posledice. Turška vojska je sicer tudi v bitki silno trpela in Bajazit je moral hiteti domov, da si ohrani vladarski prestol. Ali za kneginjo Milico, ki je za svoja mladoletna sinova Štefana in Vuka vzela državno upravo v roke, je bilo jasno, da se mora pogoditi s Turki. Zelo neugodno je bilo tudi to, da se je Vuk Branković precej od-tujil Lazarjevim naslednikom, opirajoč se rajši na Madžare. Sovražnost med Vukom Brankovićem in Lazarevići je pozneje privedla celo do oboroženega spopada, vsled česar je menda tudi nastala ona narodna pripovedka o Vukovem izdajstvu na Kosovem. Pogodba za mir med Milico in Bajazitom je bila za srbsko državo zelo težka: Srbi so morali plačevati Turkom davek in ob večjih vojnah so jim morali pošiljati na pomoč oddelek svoje vojske.

3. Kraljevič Marko. — Despoti.

Kralj Marko. Po Vukašinovi smrti v bitki ob Marici se je njegov najstarejši sin Marko (1371.—1394.) proglasil za kralja v macedonski Srbiji; toda priznavati je moral Murata za vrhovnega gospodarja ter mu plačevati dan in mu pošiljati

¹ Prim. narodne pesmi »Slava kneza Lazara u Kruševcu«, »Carica Milica i Vladeta vojvoda« (Cit. II.) — »Kosovka djevojka« (Cit. II.) in druge pesmi iz cikla kosovskega.

čet za vojevanje. V bojih ~~u Balošiči~~ je izgubil Marko Peć in Prizren z okolico, tako da mu je ostala precej zmanjšana država, ki jo je upravljal s svoje prestolnice, Prilepa. Ko so se Turki po izdajstvu polastili bolgarske prestolnice Trnovega (l. 1393.), so začeli napadati severneje ležečo Vlaško. Ko se je Marko moral s svojimi četami udeležiti turškega napada na vlaškega vojvodo Mirčeta, je v tem boju izgubil glavo (l. 1394.). Turki so se zdaj popolnoma polastili Markovega ozemlja, in njegova brata sta zbežala v Dubrovnik.

Kralj Marko, ali bolj znan pod imenom kraljevič Marko, je v narodnih pripovedkah in pesmih največji junak srbski.¹ Narod je svojemu ljubimcu nadel neobičajno moč, večjo od naravnih bitij. V Marku je narod utelesil vse svoje posebnosti, svoja čuvstva in svoje težnje. On je njegova tolažba za propadanja srbske carevine, branilec zaslužjenih in nada njegovega osvobojenja. Zato si tudi narod pripoveduje, da je živel nad tri sto let in še danes spava nekje v pečini (prim. kralj Matjaž), a se bo prebudil ob času narodnega osvobojenja. Srbski narod proslavlja v Marku posebno: njegove osebne vrline; njegovo milostnost in obrambo rcsnice in pravice; njegovo podporo kristjanom v težkih dneh po bitki ob Marici; njegovo junaštvo in odločnost v dvobojih. Njegovi vojaki-najemniki so ga visoko častili ter so v pesmih razširili njegovo slavo daleč po svetu.

Despoti. Lazarjev sin Štefan Visoki (1389.—1427.) je moral za vlade Miličine in za vlade svoje pomagati Turkom v raznih bitkah. Tudi pri Nikopolju (l. 1396.) se je Štefan proti Žigi in grofu Celjskemu udeležil boja ter je zato dobil ozemlje Vuka Brankovića, ki so ga Turki pregnali s prestola. Udeleživši se strašne bitke pri Angori (l. 1402.), kjer so Tatarji Bajazita docela potolkli in ujeli, je Štefan Lazarević, vračaje se preko Carigrada domov, sklenil z Bizantinci posebno zvezo. Bizantinski cesar mu je podelil naslov »despot«, kar je bil takrat priimek prvega dostojanstvenika v državi. Štefan kakor tudi njegovi nasledniki so se odslej nazivali s tem naslovom.

Ker so po angorski bitki nastali na Turškem domači boji, se je Štefan naslonil na ogrsko-hrvatskega kralja Žigo; ta mu je v zahvalo za zavezništvo prepustil Mačvo in Beograd, kamor je zdaj Štefan prestavil svojo prestolnico. Osvojivši si tudi Zeto in utrdivši v notranjosti svojo državo, je postal Štefan Lazarević jako pomemben vladar-despot.

¹ Prim. »Marko Kraljević i vila«, (Cit. II.), »Marko Kraljević i Musa kesedžija«, »Marko Kraljević i soko«, (Cit. III.) in druge srbske narodne pesmi. — Prim. tudi Fr. Hubad, Kraljević Marko (Cit. II.) in R. Peruškov sestavek »Kraljević Marko.« (Cit. III.)

Ker Štefan ni imel svojih potomcev, je postavil svojega sorodnika Jurija (Džuradža) Brankovića (1427.—1456.) za naslednika v despotovini. Boreč se s Turki je izgubil nekdanjo prestolnico Kruševac ter jim je moral plačevati davek, a Ogrom je moral prepustiti Mačvo z Beogradom; zato si je sezidal novo prestolnico v Smederevu, na ozemlju združitve Pomoravja z Dunavom. Da bi si pridobil naklonjenost Turkov, je dal hčer Maro sultanu za ženo, a da si zagotovi ogrsko prijateljstvo, je vzela hči Katarina za moža Ulrika Celjskega, ki je bil najvplivnejši velikaš na ogrskem dvoru. Toda ko so pozneje prodrle madžarske čete čez srbsko ozemlje, prizadevajoč Turkom precejšnjo škodo, si je sultan osvojil vso Srbijo ter zavzel tudi Smederevo. Jurij Branković je zbežal na posestva Celjanov, a pozneje se je umaknil v Dubrovnik. Ker Dubrovčani niso hoteli Turkom izročiti pobeglega despota, se je sultan osvetil s tem, da je dal oba njegova sinova oslepiti.

Ko so po smrti Jurija Brankovića zavladali prepiri zaradi nasledstva v Srbiji, je sultan spremenil despotovino v navadno turško provinco (pašaluk) (1459.), odkoder so se vršili odslej pogosti napadi na sosedno Bosno.

Padec Carigrada. Nekaj let poprej, preden je prenehala srbska država (in ko je izumrl rod Celjanov), so navalili Turki na Carigrad. To mesto in bližnja okolica je bil še edini ostanek nekdanj mogočnega bizantinskega cesarstva. Silna vojska sultana Mohameda II. je oklenila mesto od vseh strani. Bizantinski cesar Konstantin IX. je sicer dobil nekaj pomožne vojske od vladarjev zapadne Evrope. Toda junaški brambovci se niso mogli dolgo ustavljati premoči Osmanov, ki so vrhu tega imeli na razpolago večje število topov, s katerimi so streljali v obzidje težke (večjidel še kamenite) krogle. Splošnemu naskoku so branitelji naposled podlegli (leta 1453.). Tri dni so Turki ropali po mestu, pobili na tisoče prebivalcev, med njimi tudi cesarja Konstantina, a na cerkev sv. Solije so nasadili mohamedanski polmeseec. Carigrad je postal turška prestolnica (Stambul), balkanske države pa »turška drajna«.

4. Bosna.

Kulin ban. Ozemlje današnje Bosne in Hercegovine je pripadalo nekdanj rimski pokrajini Dalmaciji; ko so se po njem naselila jugoslovanska plemena, so mu bili Bizantinci vrhovni gospodarji. Hrvati in Srbi so zasnovali večje število plemenskih žup, ki so se pozneje ujedinile v večje oblasti; kakor: prvotna Bosna, obsegajoča gorenje krajine porečja Bosne; Dolnji

kraji, t. j. ozemlje okoli Jajca in Banjaluke; Zahumlje, ki se je po tamošnjih hercegih začelo nazivati Hercegovina, in temu se je naposled pridružila Trebinjska oblast.

Po smrti bizantinskega cesarja Manuela († 1180.), ki je zadnji od bizantinskih vladarjev imel v oblasti ves Balkanski polotok, se je pojavil v Bosni Kulin ban kot samostalen vladar. Za njegove vlade se je razširila bosanska oblast do Save in Drine, a povečalo se je tudi blagostanje, ki mu je posebno dobro služil trgovski dogovor¹ z Dubrovčani, ki so smeli po Bosni svobodno tržiti ter se naseliti, kjer so hoteli.

Slavna doba Bosne. Po Kulinovi smrti se je po Bosni zelo razširilo bogomilstvo. Hrvatsko - ogrski kralji so na papežev poziv ponovno prihajali z nekakimi križarskimi vojskami nad bogomile, in pri tem je seveda dežela zelo trpela. Šele ban Štefan Kotromanić (okoli l. 1333.) je privedel Bosno zopet na pot sreče in slave. Dušan Silni se je baš hotel polastiti Bosne, ko se je na jugu zapletel v boje z Bizantinci. Zato se je zdaj Štefanu Kotromaniću posrečilo, da si je pridobil Zahumlje ter velik del južne Hrvatske. Ogrsko vrhovno oblast je občutil pač le imenoma; zakaj v najboljših odnošajih je živel z ogrskim kraljem Ludovikom Velikim, ki je bil oženjen z njegovo hčerjo Elizabeto.

Ker Štefan Kotromanić ni zapustil moškega naslednika, mu je sledil na prestolu nečak Štefan Tvrtko, prvi kralj in najznamenitejši vladar bosanski. Ko je srbska država po bitki ob Marici jela razpadati, si je Tvrtko osvojil severno Raško; smatrajoč se pravim naslednikom Nemanjićev, s katerimi je bil v sorodstvu, se je l. 1377. venčal za »kralja Srbije, Bosne in Primorja« in dubrovniška in benečanska republika sta bili prvi, ki sta ga priznali za srbskega vladarja. Zato je tudi naravno, da je poslal knezu Lazarju številne bosanske čete na Kosovo v pomoč. O priliki notranjih bojev, ki so se na Hrvatskem vneli po Ludovikovi smrti, si je osvojil tudi velik del te dežele ter se začel nazivati za kralja Hrvatske in Dalmacije.

Propadanje Bosne. Ker ni bilo prestolonasledstvo z zakonom urejeno, zato so se po smrti prvega bosanskega kralja

¹ »Trgovački ugovor« je najstarejši književni spomenik iz teh krajev.

vneli dolgotrajni boji za prestol. V teh borbah je zelo zrastle moč bosanskih plemičev, ki so ponekod čisto samostojno vladali.

Gospodar Dolnjih krajev (severozapadne Bosne) je bil vojvoda Hrvoje Vukčić, velik prijatelj slovanskega bogoslužja. Postal je tudi namestnik v Dalmaciji ter je dobil naslov hercega splitskega.

V Zahumlju in Trebinju je gospodoval Štefan Vukčić ter je imel v oblasti samostan Mileševo z grobom sv. Save; zato se je zval »herceg sv. Save« (odtod Hercegovina, t. j. hercegova zemlja).

Ko je zadnji bosanski kralj Štefan Tomašević sklenil zvezo z ogrskim kraljem Matjažem, hoteč se oprostiti sramotnega turškega davka, je udaril sultan z močno vojsko na Bosno, zaslužnil 100.000 ljudi in uvrstil 30.000 najboljših dečkov v janičarje. Tudi kralj sam je bil ujet ter ga je sultan dal (l. 1463.) umoriti.

5. Dubrovnik.

Postanek države. V VII. stoletju so prebivalci porušenega rimskega mestca Epidaura osnovali na severneje ležečem polotoku novo naselbino, ki so jo lastniki zvali Ragusium, a slovensko Dubrovnik (od besede dobrava).

Dubrovnik je moral spočetka priznavati vrhovno bizantinsko gospostvo (do l. 1204.), pozneje pa (do l. 1358.) oblast benečansko, ki jo je zastopal poseben knez (comes). Ko je ogrsko-hrvatski kralj Ludovik Veliki odvzel Benečanom Dalmacijo (1358.), se je moral tudi Dubrovnik podvreči in plačevati davek. Toda v ostalih uredbah je ostalo mesto povsem samostojno ter je nastopalo kot neodvisna republika.

Spočetka je segala mestna oblast samo do konca mestnega obzidja; zato so morali meščani za svoje vinograde in posestva plačevati sosedom poseben davek. Pozneje pa se je mestna oblast razširila daleč po morskem obrežju ter je segala od ustja Neretve pa do Boke kotorske.

Notranje razmere. Mesto je imelo republikansko upravo. Vrhovno oblast je sicer vršil knez (prior, comes; pozneje rector imenovan), a njegova oblast je trajala samo po dve leti (za ogrske nadvlade celo le po mesec dni). Knezu ob strani je bilo »malo vijeće«, sestavljeno od starešin najuglednejših

domačih plemičev; štelo je 11 članov ter je skrbelo za obrambo, oskrbo in zdravstvene naprave v mestu. »Veliko vijeće« je bilo sestavljeno iz vseh moških plemičev, starih najmanj 18 let, ter je izbiralo kneze, člane »malega vijeća«, odločevalo o vojni in miru itd.

Izprva je kazal Dubrovnik po svojem prebivalstvu in kulturi bolj romansko lice; s povečanjem obsega republike pa je prevladoval vedno bolj slovanski značaj, in za občevanje s srbskim in bosanskim vladarjem in tamošnjimi velikaši je bil nameščen poseben slovanski kancelar.

V tisti dobi je bil Dubrovnik prvo trgovsko mesto na vzhodni obali Jadranskega morja. Njegovi trgovci so razpečavali po vzhodu izdelke svoje in italijanske industrije, na západ pa so izvažali sirovine (in tudi robove) Balkanskega polotoka. Preko Trebinja in po Neretvi so uvažali: tkanine (iz volne, bombaža, platna in svile); razna barvila (osobito rdeča); morsko sol, vino, olje, ribe, bisere, drage kamene, steklene in usnjate izdelke, milo in sveče, papir, sokole za lov i. dr. — Njih trgovske zveze so segale v Sicilijo in severno Afriko, a tudi na Angleško in v Indijo.

6. Turški napadi na slovenske pokrajine.

Roparski napadi. Ko so se po bitki pri Nikopolju (l. 1396.) Turki razgrnili po Hrvatskem in Ogrskem, so ob tej priliki pridrevili tudi na slovensko ozemlje; divjali so po vzhodnem Štajerskem, zažgali Ptuj ter odtirali okoli 16.000 ljudi v sužnost. Dvajset let pozneje so posetili tudi že Kranjsko, kjer so odpodili razbojniške drhali s tako silo, da so imeli dalj časa mir pred njimi. Vnovič so spet prihruli l. 1469., in odslej so hodili ropat skoraj vsako leto, včasih celo po večkrat na leto. Na Koroško so prvokrat prilomastili l. 1473. z Gorenjskega po Kokrski dolini.¹

Tako se je godilo vse XV. stoletje, v katerem so prišli Turki v slovenske pokrajine 34-krat ter so odgnali v sužnost več kot 100.000 ljudi. Na Muljavi pri Stični so nekdam na semnju zajeli kar 4200 ljudi. Kako grozno so divjali, se vidi iz tega,

¹ Prim. J. Sketovo povest »Miklova Zala«.

da so samo v enem letu (1471.) razdejali po Sloveniji 64 cerkvá in požgali nad 200 vasi in trgov.¹

Obramba slovenskih dežel. Naši pradedje so napravljali na visokih gorah grmade, ki so jih zažigali, kadar je pridrevil sovražnik v deželo. Brž ko so zaplapolale grmade, so hiteli ljudje spravljat imetje in varovat življenje. Navadno so zbežali v tabore, t. j. utrjene prostore največ okoli cerkvá na hribih. Varna pribežališča so jim bile tudi kraške jame. V taborih so imeli navadno podzemeljske shrambe, kamor so nanosili že v mirnih časih živil in orožja. V teh varnih shrambah in pa v cerkvi so tičali in molili starčki, žene in otroci, zunaj na obzidju pa so se bojevali mladeniči in možje s krvoločnimi dušmani. Ako se jim je posrečilo, takoj izprva odbiti Turke, so bili navadno vsi oteti; a gorje jim, ako je peščica braniteljev omagala v boju. Potem ni bilo rešitve, pač pa neizogibna sužnost ali pa junaška smrt.

Pa tudi uspešneje so se skušali braniti Slovenci. Zasedli so prehode čez Ljubelj in Predel, a ob Soči so do Gorice napravili utrdbe. Najvarnejša pribežališča pa so bila utrjena mesta, kakor Ljubljana, Metlika, Kostanjevica, Lož, Višnja gora, Kočevje in Kamnik. Da zavaruje hrvatsko-slovenske pokrajine, je cesarska vlada ustanovila ob Uni in Kolpi Vojaško granico, ki jo je dala utrditi z novimi trdnjavami, v katerih je vzdrževala stalne posadke, prežeče venomer na Turka. Posebno izvrstni bojevniki so bili Uskokci, ki so pribežali s svojimi družinami iz Bosne.

Ker v oni dobi še ni bilo stalne vojske, so »deželni stanovi« dovoljevali potrebne novce za nabor vojakov. Ko so se l. 1470. sestali zastopniki vseh slovenskih dežel na »veliki deželni zbor« v Velikovcu, so po dolgem posvetovanju sklenili, da mora vsaka hiša poslati proti Turkom po enega borilca (črna vojska) in da mora sleherni stanovalec — ne izvzemši niti otrok in beračev — plačevati nekaj beličev »turškega davka«. A tudi odslej so bile krvave bitke navadno nesrečne za Slovence, ker se je branila vsaka dežela sama zase. Kadar pa so si podali Slovenci in Hrvati roke, so slavno pobili Turke,

¹ Prim. J. Jurčičevo povest »Jurij Kozjak, slovenski janičar«. (Čit. II.) — Iv. Vrhovec, Turške vojske na Slovenskem. (Čit. II.)

tako n. pr. l. 1483. pri potoku Onavici na Hrvaškem, ali kakor so kmalu nato (l. 1491.) pri Hrušici sami kmetje naklepali drzne turške roparje.¹

C. Kultura v srednjem veku.

I. Kultura v Slovencih in Hrvatih.

1. Kmetje.

Robstvo med Slovenci in Hrvati. Dokler so bili Slovenci še samostojni, ni bilo posebne razlike med zadružnimi člani. Plemiči so uživali le več spoštovanja, ne pa več pravic nego svobodni. A tudi svobodni so živeli z nesvobodnimi svojimi ljudmi v prijaznih družinskih razmerah. Čim pa so zavladali na Slovenskem Bavarci in Franki, so vzeli svobodo našim svobodinom. Nemci so že od nekdaj imeli med seboj sužnje in podložnike; sužnike ali robe so smeli prodajati, zamenjavati in darovati, kakor se jim je ljubilo; podložniki pa so bili sicer svobodni po rojstvu, toda brez svojega imetja; zato so delali za svobodine, ki se jim je videlo delo nečastno.

Zasužnjenim Slovencem se je godilo še huje nego nemškim nevoljnikom; zakaj le-tem je bil gospod istega naroda. Slovenskemu robu pa je ostal gospodar vedno le »Nemec«, t. j. človek, ki ga Slovenec ni razumel. Bolj ko so se množili nevoljniki, manj je ostalo svobodnih ljudi. A tudi takratna svoboda ni bila nič kaj prijetnega; saj je moral svobodin na povelje vladarjevo pustiti svoj dom, se oborožiti in iti na vojsko. Zategadelj je marsikateri svobodin rajši šel h grofu-sosedu, mu prodal svoja posestva in postal njegov nesvobodin; odslej vsaj ni imel drugega višjega gospoda nego svojo »gosposko«.

Kmetje po križarskih vojnah. Križarske vojne in strašne nezgode v 14. stoletju so imele dobre posledice za kmetijski stan. Papeževa obljuba, da postanejo nesvobodni podložniki svobodni, ako se udeleže križarske vojne, je izvabila mnogo zaslužnenih kmetov v tuje dežele. Premnogo sužnikov ni bilo več nazaj z Jutrovega, druge je pobrala kuga, mnogo pa jih je uteklo v mesta in trge. Gosposke oblasti so se morale sedaj prijazneje vesti napram ostalim sužnikom, da jim niso ušli še ti. Priznati so morali robom več svobode in pravic, niso jih

¹ Prim. narodno pripovedko o Petru Klepcu. (Čit. II.)

smeli več prodajati in darovati ter so jim morali dajati več pravice do zemljišča.

Mnogim družinam je prepustila gosposka kmetijo v z a k u p, t. j. kmetiški dom je ostal rodbini od roda do roda, dokler je plačeval davščine in m r t v a š č i n o (t. j. po smrti roditeljev najboljšega vola ali najboljše oblačilo). Druge družine pa so imele kmetijo samo za dva, tri rodove; toda taki kmetje so slabo obdelovali polje in zanemarjali dom, ker so le nekaj časa uživali sad svojega truda.

V tej dobi so tudi že zapisovali v z e m l j i š k o k n j i g o (u r b a r) dolžnosti, ki jih je imel kmet napram gosposki. Ubrnil se je torej laže krivici.

V sleherni vasi je bil ž u p a n, ki je sporočal šosedom povelja gosposke, a tudi branil pravice vaščanov nasproti gosposki in grajskim v a l p t o m (nadzornikom tlačanov). Župan je razsojal tožbe, kadar je šlo za manjše prestopke in prepire. Razsojati mu je pomagalo dvanajst veljavnih kmetov p o r o t n i k o v. V določenih časih je sklicaval kmete na z b o r, ki se je vršil ponekod pod vaško lipo. Na županskih zborih je določevala gosposka zakone na podlagi starih navad. Ti zakoni so se kmetom objavili vsako leto, in ker so določevali kazni za razne prestopke prav natančno, so nekoliko omejevali oblast gosposk. V vinorodnih krajih so se razen tega vršili posebni g o r s k i s h o d i, ki so jih morali posečati vinogradniki s svojim gorščakom.

Ker je kmet posestnik bolje gospodaril nego nekdanj sužnik, se je množilo imetje, a naraščalo je tudi stanovništvo. Kmetje so prodirali vedno više v gore, trebili gozde ter so napravljali iz njih l a z e, r o v t e in p l a n i n e. Bivšim robom se je sedaj godilo prav tako dobro kakor svobodinom, ki so se ohranili le v nekaterih krajih (T e h a r č a n i, Z a g o r c i).

Kmetiška beda koncem srednjega veka. Ko so proti koncu srednjega veka nastopili krvavi časi, so prišle nad kmeta hude nadloge. Posebno za cesarja F r i d e r i k a III. ni nikoli nedostajalo bojov, bodisi domačih ali pa z O g r i, B e n e č a n i in T u r k i. Vojaški m e z d n i k i so kar sami plenili, kadar niso prejeli plače. Hotoč jih izplačati, je pa moral cesar naložiti deželam visoke d a v k e, osebne naklade, ki jih je moral plačevati celo berač in otrok v zibelci.

A razen visokih davščin so še druge nadloge trle kmeta. Prepovedano mu je bilo, prodajati svoje blago drugod nego v mestu, ali pa ga je moral celo prepustiti gosposki za slepo ceno. Sol je bila draga, a kmet ni smel kupovati cenejše morske soli. Poleg tega je moral celo pomagati utrjevati mestno obzidje, dočim njemu nihče ni pomagal graditi taborov in ga nihče ni branil, kadar je razgrajal Turek po deželi. Graščaki so zahtevali vedno več tlake, desetine in mrtvaščine, zakupniki graščin pa so vrhu tega pobirali p r e n a k l a d e. Da se ne bi vznemirjala v gozdih zverjad, je bilo zabranjeno kmetu, delati n o v e l a z e in r o v t e. Podložnik je moral jemati novce, kakršne koli je dobival, a gosposka je zahtevala le »dobrih« novcev. Da bi omejili prosto selitev podložnikov, je moral plačati kmet kot o d h o d n i n o desetino ali celo tretjino vsote, ki jo je bil izkupil za svoj dom.

Največ pa so pretrpeli kmetje radi v o j a š č i n e. Vsak trideseti, dvajseti, deseti ali celo vsak peti mož je moral na vojsko, ostali pa so morali brezplačno prevažati vojaško blago ali dajati vojakom priprego, stanovanje in hrano in še mirno prenašati vse sirovosti razdivjanega vojaštva. Kaj čuda, da se je kmet z žalostnim srcem spominjal nekdanjih ugodnih »starih časov«!

Nezgode. Koncem srednjega veka — osobito v 14. stoletju — so zadele prebivalce naših pokrajin kaj hude nezgode.

Kobilice. S Poljskega in Ogrskega so se priteple l. 1338. strašne trume kobilic, ki so požrle na polju vse do zadnje bilke. Sicer jih je huda zima precej uničila ali pa so jih ljudje sami strli in požgali; vendar so še nekaj let prihajale iz zemlje, kamor so bile zalegle jajca, ter so spomladi uničile vse, kar je pognalo iz zemlje.

Potres. Od predpusta pa do konca leta 1348. je stresal Kranjsko in Koroško silen potres. Najhuje je bilo v Beljaku, kjer je potres porušil vse cerkve in hiše razen lesenih koč. Na Dobraču se še danes vidi kraj, kjer se je odtrgal kos gore, ki je zasul 17 vasi, 3 gradove in 9 cerkvá ter zajezil Zilo, da je baje poplavlila 10 vasi.

Kuga. Jedva se je bil narod nekoliko oddahnil od tega strahu, že je Bog poslal še hujšo šibo: kugo ali »črno smrt«.

To bolezen so zanesli z Jutrovega. Ljudem so se izpehavale črne in rdeče otekline pod pazduho. V mnogih hišah ali celo v nekaterih vaseh ni ostal nihče živ. Od takrat se je tudi ohranila navada, da pravimo kihajočim: »Bog pomagaj!«, zakaj kdor je kihnil, je bil navadno že v krempljih črne smrti.¹

Lakota. Tem nadlogam se je naposled pridružila še lakota. Tačas so bili kmetu skoro edini dohodki poljski pridelki; s temi je plačeval desetino in zanje je dobival z menjanjem razne domače potrebščine. Če je pa prišla slaba letina, ni imel ne žita ne novcev, da bi si kupil živil, in zavladata je lakota, ki je trajala po več let. Pomagati so si mogli le graščaki in samostani, ki so iz svojih žitnic razdeljevali žito med stradajoče kmete.

Verske posledice. Zbog neprestanih nezgod se je lotila ljudi silna skrušenost in hoteli so z najtežjimi spokornimi deli potolažiti jezo božjo. Velike množice so romale na daljno božjo pot v C a h e in K e l m o r a j n. Prišlo pa je v navado še drugo čudno romanje. Ljudje vseh stanov, stari in mladi, so se zbrali v procesiji; nosili so zastave, sveče in plamenice in na javnih trgih bičali drug drugega, prepevaje svete pesmi.

2. Srednjeveška mesta.

Postanek srednjeveških mest. Ob preseljevanju narodov so večinoma porušili utrjena rimska mesta v naših deželah. Na teh razvalinah so sčasoma zrastle nova mesta, tako n. pr. Celje, Ljubljana i. dr. Drugod je nastalo mesto okoli samostana ali gradu, ki ga je sezidal kak grof, škof ali tudi cesar sam in okrog katerega je bil naselil svoje podložnike. Često je postala kaka naselbina ob stočiču dveh rek ali dolin in ob imenitnejših prehodih čez reke in barja. Gospodarji takih naselbin so dajali njih stanovnikom razne pravice, kakor semnje, tržne dneve i. dr. Vse te svoboščine so tvorile tako zvano mestno pravdo, ki je bila meščanom najdragocenejša listina.

Kdaj je nastala bela Ljubljana, ne vemo natanko. Grad so postavili najbrž že za frankovskih kraljev, a najstarejši del mesta, Stari trg, je bil že obzidan okoli l. 1100. Onostran Ljubljanice, v Novem trgu, se je naselila gospoda, ki ni marala bivati skupno z rokodelci in trgovci. Pred-

¹ Prim. A. Aškerc, Ponočna potnica. (čit. II.)

meščanje so se naselili na Poljanah, v Krakovem, Trnovem in drugod.

V Kranju je že zarana stoloval grof. Blizu nekdanjega Viruna so ustanovili Slovenci št. Vid, prestolnico koroških vojvod. Brižinski škof je ustanovil škofjo Loko, bamberski Beljak, solnograški Ptuj in Brežice (oziroma ta mesta so dobila od škofov mestne pravice). Šentpavelski samostan je bil gospodar Velikovcu, tržaški škof Trstu, stiški opat Novemu mestu, pozneje pa deželni knez (prvi: Rudolf IV.). Celju so dali domači grofje mestno pravdo. Maribor pa je nastal iz naselbine poleg mitnice čez Dravo.

Mestna uprava. Mestni občini na čelu je bil mestni sodnik, v večjih mestih pa župan. Sodnik ali župan je bil načelnik dvojnemu občinskemu odboru. Meščane so sklicevali dvakrat na leto, sodili njih prepire in jih opominjali k redu. Sodnik je zasliševal tožnika, toženca in priče ter sprejemal prisege; v nekaterih mestih je imel celo krvavo sodbo. Ako je deželni knez potrdil smrtno obsodbo, so pripeljali hudodelca izven mesta, kjer so se dvigale vislice. Za nekatera zlodejstva pa je bila kazen sramotni steber (pranger) na mestnem trgu.

Meščanu vobče ni bilo treba delati tlake, ne plačevati mitnine in desetine. Tudi drugih naklad niso imeli toliko kakor kmetje; pač pa so uživali mnogo ugodnosti. Zato so tudi kmetje silili v mesto; kdor je namreč bival eno leto na mestnem svetu, je postal prost po izreku: »Prost je, kdor diha mestni zrak!«

Vnanje lice srednjeveških mest. Srednjeveška mesta so bila izvečine obdana z obzidjem in z vodo napolnjenim jarkom, čez katerega je držal dvizen most. Na mestnem obzidju so bili hodniki in line za branitelje, a na mnogih voglih tudi močni stolpi. Ker je obzidje stalo mnogo denarja, so bila revnejša mesta utrjena samo z močnim plotom, nasutim na dve strani s prstjo.

Ulice so bile ozke, netlakovane in silno nesnažne. Razni obrtniki in trgovci so stanovali blizu skupaj, tako da je imela vsaka zadruga svoje ulice. Ker ni bilo mestne razsvetljave, si je moral vsakdo svetiti sam, ako je šel ponoči izpod strehe.

Navadno v sredini mesta je bil veliki trg in tam je stal tudi vodnjak. Na trgu je bila mestna hiša, v kateri so bile nastanjene pisarne in sodna dvorana. Često je bil na kakem griču tik mesta tudi grad, zadnje pribežališče meščanom, ako jih je oblegal sovražnik.

Meščani. Srednjeveški meščani so si največ služili svoj kruh z obrtom in trgovino.

Obrtniki so imeli svoje stanovske zadruge, tako zvane cehe. Vsaka ceha je imela svoj dom, kjer so se zbirali mojstri na posvetovanje ter se oglašali potujoči pomočniki. Ceha so tudi nadzorovale rokodelce, da so izvrševali svoj obrt natančno po združnih določilih. Razen »poštenih« rokodelcev pa so bili tudi »nepošteni«. Tako so namreč imenovali tiste šušmarje, ki so izvrševali rokodelstvo, ne da bi se ga bili naučili, ali pa niso bili vpisani v nobeno ceho ter so hodili po hišah delat »v štero«.

Najbogatejši meščani so bili trgovci, ki so se sami smatrali za nekake plemenitaše ali patricije. Trgovci so si sčasoma pridobili od vladarjev velikih pravic. Nekaj ur daljave od mesta ni smel nihče tržiti in krčmariti. Kmet ni smel svojih pridelkov prodajati doma, ampak samo v mestu. Tuji trgovci, gosti, so smeli samo ob določenih dnevih prodajati v mestu, in še takrat samo meščanom. Gosti so smeli voziti in tovoriti le po določenih cestah, često v velikih ovinkih, in prišedši v mesto, so morali izložiti svoje blago, da so si meščani izbrali najboljše. Stoprv potem je smel trgovec potovati z ostalim zopet dalje. To pravico so imenovali skladno pravico. Gorje pa trgovcu, ako se mu je na poti prevrnil voz, ali če se je sora doteknila ceste ali čoln brega; brž je zapadlo blago mestu ali gospodu, ki je bil lastnik tiste zemlje. In to se je često dogajalo, zakaj rimske preizvrstne ceste so izginile, a namesto njih so nastala pota, ki niso bila niti podobna cestam.

Živahni promet pa je tudi vplival na jezikovne razmere slovenskih mest. Tuji trgovci in obrtniki so prinašali z Laškega in Nemškega nekatere pri nas doslej neznane obrti; zato je nastalo med narodom toliko tujih izrazov, zlasti za obrtstvo in obrtno orodje.

Promet s tujci in rastoča imovitost sta rodila v mestih veliko potratnost. Oblačili so se silno smešno, moški so

bili celo še gízdatejši nego ženske. V nošah je postalo vse tako vrtoglavo, da so morale gosposke s posebnimi ukazi določati, kaj sme kdo oblačiti in česa ne.

Židje. Skoro povsod so se v srednjem veku vzgnezdili po mestih Židje. Tržili so z vsemi stvarmi, izprva tudi z robovi. Vladarjem pa so bili Židje prepotrebni; od njih so dobivali denar na posodo in z njih pomočjo so kovali nove denarje. Zato so jih nekateri, n. pr. Babenberžani, Friderik III. i. dr. skrbno ščitili. V Ljubljani se jim je že l. 1213. godilo tako dobro, da so si zgradili veliko sinagogo, ko jim je bila stara zgorela. Priljubljeni pa Židje baš spričo denarnih poslov niso bili nikjer. Ker so jih tudi dolžili raznih zlodejstev, so jih večkrat krvavo preganjali. Okoli l. 1500. pa jih je cesar Maksimilijan I. iztiral iz slovenskih pokrajin.

Rudarstvo in denarstvo. Izprva je bil cesar edini lastnik rudokopov. Ko je pa podelil to pravico deželnim knezom, so postali brižinski škofje lastniki rudokopov na Kranjskem. Na Gorenjskem so delali fužine in plavže za železno rudo posebno Italijani. Tudi živo srebro so že takrat našli v Idriji (l. 1490.).

Vsi posvetni in duhovski knezi, ki so vladali kdaj na Slovenskem, so kovali svoje novce. Kaj raznovrsten denar je krožil pri nas, kakor soldi (zlati novci cesarja Konstantina), hellerji (iz Halla na Švabskem); češki groši (grosso = debel denar), tirolski krajcarji (s križem), forinti (iz Florence), nemški goldinarji, tolarji (iz Joachimstala na Češkem), laški cekini, naši penezi, beliči, drobni bori, rajnši i. dr.

Zdravstvo in šolstvo. Meščani so vedno bolj skrbeli za izboljšanje zdravstvenih razmer. Napravljali so kopaljšča, kjer so »padarji« stavili pijavke in rožiče. Zdravili so takrat še tudi z zagovori in uroki. Blazne ljudi so zapirali v ječe, gobave pa v posebne hiše.

Da zadoste želji po višji omiki, so meščani ustanavljali šole. Toda te šole so bile samo latinske; ako so govorili učenci domači jezik, jim je zapela palica. Mnogi naši dijaki so se šolali tudi na inozemskih vseučiliščih, na katerih so postali nekateri celo sami učitelji (magistri in doktorji). V Ljubljani so že imeli l. 1262. učitelja pri Sv. Petru in pri Sv. Nikolaju.

II. Družabne razmere in kultura v Srbiji.

1. Državne in družabne uredbe.

V notranjih uredbah Srbije ne opazujemo samo enostranski vpliv zapadne (romansko-gemanske) kulture, kakor je dobila izraz v slovenskih pokrajinah, ampak pri njih se je bolj uveljavljal vpliv vzhoda (bizantinski) ter se je ohranilo in razvilo tudi obilo pristnih slovanskih navad in uredb.

Vladarji so se spočetka imenovali veliki župani, pozneje (od l. 1217.) kralji, zadnja dva Nemanjića (Dušan in Uroš) sta se nazivala celo carja; poslednji srbski vladarji pa so nosili naslov despota. Po dednem pravu je sledil po očetu na prestolu navadno najstarejši sin, ki je včasih sprejel mlajšega brata za sovladarja. Pogosto pa so si tudi bratje razdelili očetovo dediščino, kar je povzročalo obilo notranjih prepиров ter slabilo moč države.

Ob važnih in slovesnih državnih činih se je sestajal državni zbor, ki so mu prisostvovali višji državni uradniki, višja duhovščina z igumeni (predstojniki samostanov) ter vse plemstvo. Vsa država je bila razdeljena na oblasti in župe, ki so jih upravljali župani ali knezi, ki so se v mestih kefalija, v obmejnih pokrajinah pa krajišnik imenovali. Župe so se v poljedelskem ozemlju delile na sela, v živinorejskih, goratih pokrajinah pa na katune.

Družabni stanovi so se delili v dve skupini: v povlaščene (privilegirane) in nepovlaščene. Povlaščeni so bili plemstvo (vlastela) in duhovščina, ki so se po velikosti posestva zopet delili v višjo in nižjo skupino. Posestvo je bilo ali podedovana (podarjena) baština, ki je z njo lastnik po svoji volji razpolagal, ali pronija, ki jo je imel posestnik samo v najemu. Baštinari in pronijari so imeli pravo sodstva nad svojimi podložniki, ki so morali opravljati malo in veliko raboto (tlako), a posestniki sami so morali dajati vladarju »dohodak« in določeno število vojniov.

Vsi ostali »nepovlaščenci« (brez posebnih pravic) so se nazivali sebrī, ki so se, bodisi svobodni ali nesvobodni, zopet delili v več skupin. Gradžani (meščani) so bili največ trgovci in obrtniki; kmeti (meropsi) so bili naseljeni na ve-

leposestvih plemičev in višjega duhovništva; seljaci so bili sicer svobodni ljudje, ki so pa morali od zemlje, svoje lastnine, plačevati davek in soč (mero žita) ter opravljati gospodarsko raboto; pastirji, po opraviu živinorejci, a po pravu isto kot kmetje; otroci, t. j. robovi (sužniki), ki so bili svojina gospodarjev, od katerih niso smeli pobegniti ter so jih mogli prodajati z baštino vred.

Vojska. Namesto plemenske vojske v županski dobi se je sestavljala vlastelinska vojska; tvorili so jo plemiči s svojimi podložniki, a tudi mesta so morala prispevati določeno število vojniki. Poleg vlastelinske vojske z baštine in pronije so imeli Srbi tudi vojaške najemnike iz raznih narodov (Tatara, Kumane, Špance, Nemce). Glavni zapovednik nad vojsko je bil vladar; a namesto sebe je mogel tudi postaviti velikega vojvodo.

Napadalno orožje jim je bilo: kopje, meč, sablja in lok s puščico; obrambno pa: oklep, ščit, šlem in pancir (srajca iz žice ali malih krožcev). Razen tega so imeli posebne priprave za razbijanje zidov, za metanje težkega kamenja in velikih sulic; proti koncu XIV. veka se je začelo uporabljati orožje na smodnik.

2. Vera in prosveta.

V verskem oziru ni bilo v Srbih popolne enotnosti; ko se je v sredini XI. veka (1054.) razdelilo krščanstvo, je sicer večina prebivalstva postala pravoslavna, a nekaj je ostalo tudi katoličanov. V 12. stoletju so se pojavili razen tega še bogomili ter so se ob času nadvlade Turkov nekateri Srbi oprijeli celó muslimanstva. Ko je sv. Sava postal nadškof (1219.), se je ustanovila srbska narodna cerkev, s stolico v samostanu Žiči (ob ustju Ibra) in kesneje v Peći.

Samostani niso bili le sedež škofov, ampak tudi središča srbske prosvete. Menihi so spisavali predvsem knjige nabožne vsebine, a prevajali so tudi razne povesti, pripovedke, največ po bizantinskih izvirnikih. Posebno važni so tudi razni življenjepisi, kakor o Nemanji, o sv. Savi itd. Stara srbska književnost je zelo obširna; danes šteje do 2000 rokopisov. Glede knjižnega delovanja je na prvem mestu omeniti samostane Hilandar, Studenica, Žiča in Manasija. Po samostanih

so tudi delovale prve šole. Prva srbska tiskarna se je ustanovila za vlade Đorđa Crnojevića (l. 1494.) na Cetinju.

Tudi za prehranjevanje in oblačenje siromakov so bili v prvi vrsti obvezani samostani. V Studenici n. pr. so imeli siromaki svojo posebno gostilno, bolnišnico in grobnico. Tudi v mnogih drugih samostanih in mestih so bile bolnišnice za siromake.

V najlepši luči pa se kaže srbska ljubezen do bližnjega v skrbi za gobave (t. j. z lepro okužene). Že prvi Nemanja jih je podpiral z bogatimi darovi. Prednik Dušana Silnega, Uroš III. Dečanski (1321.—1331.), je sezidal za gobavce v bližini samostana Dečani zavetišče ter je poveril njegovo upravo posebnemu kraljevskemu oskrbniku. Tudi despot Štefan Lazarević (1389. do 1427.), sin kneza Lazarja, je gobavce izdatno podpiral.

Velika humanost (človekoljubnost) srednjeveških Srbov se je kazala tudi v blagem postopanju z vojnimi ujetniki: pridržavali so v ujetništvu samo vodje vojaških oddelkov, a moštvo so spuščali na svobodo.

Umetnost. Srbska umetnost se kaže največ v raznih znamenitih zgradbah cerkvá in samostanov. V graditeljstvu se ločijo tri dobe: v najstarejši dobi prevladuje povsem bizantinski vpliv; v poznejših vekih se kažejo sledovi romanskega sloga, prenešenega iz južne Italije; v tretji dobi pa so srbski stavbarji razvili srbski stil, dodajajoč bizantinskim oblikam domače srbske okraske.

Izmed starejših stavb je najznamenitejša Banjska cerkev, ki jo je dal sezidati kralj Miljutin med Mitrovico in Novim Pazarom (l. 1316.); pozneje so jo spremenili v džamijo, a danes se nahaja v ruševinah, in samo južnovzhodna polovica je še deloma ohranjena. Po stavbni dovršenosti, bogastvu in lepoti okraskov se morejo s to cerkvijo meriti še Dečani (1331.), sezidani iz čisto belega in pisanega mramorja ter še do danes popolnoma ohranjeni.

Trgovina in rudarstvo. Trgovske posle so izvečine vršili tujci (Grki in Romani ob Adriji); izvažali so največ sirovine (živino, sir, volno, žito, med, les, oglje, i. dr.), a uvažali so obrtne izdelke (tkanine, orožje), sol, južno sadje itd. Pri plačevanju so se spočetka posluževali največ beneških in bizantins-

skih novcev, svoj lastni srebrni denar pa so jeli kovati za vlade kralja (carja) Uroša.

Nekdanji rudniki Rimljanov in Bizantincev se niso dosti izkoriščali, dokler se niso v Srbiji naselili nemški rudarji, Sasi (1242.). Najvažnejši rudniki so bili v Novem brdu, Kopaoniku, Rudniku, Srebrnici itd., a kopali so zlato, srebro in druge kovine. Izprva so bili rudniki vladarska svojina, a pozneje so jih dobivali v zakup Sasi, Dubrovčani in Benečani.

III. Humanizem in renesansa.

Že v XIV. stoletju so nekateri italijanski pesniki (Petra rca) hoteli nanovo poživiti rimsko in grško kulturo. Zanimanje za stari grški jezik in grško prosveto se je še bolj pojavilo ob koncu srednjega veka, ko so po padcu Carigrada (l. 1453.) mnogi grški učenjaki zbežali v Italijo, da bi se tam preživel kot učitelji grškega jezika in književnosti.

To kulturno valovje ob prevalu iz srednjega veka v novi vek je opljusnilo tudi jugoslovanske dežele, osobito slovenske in hrvatske pokrajine, stoječe izvečine pod zapadnim (romanskim) kulturnim vplivom.

Humanizem. Učenjake, ukvarjajoče se z nauki iz stare klasične dobe, so imenovali humaniste, a stremljenje, da bi se znanost, umetnost in književnost preporodila na temelju starih grških in latinskih znanstvenih del, zovemo humanizem. Posebno pa se imenuje humanizem tista težnja, da bi se stari klasični nauki in znanosti nanovo poživili in presadili v tedanjo dobo; dočim se preporod grške in rimske umetnosti navadno imenuje renesansa (iz frc. renaissance = preporod).

Humanistične nauke so največ negovali v Italiji, in sicer v Firenci (vlad. rodbina Mediči) in v Rimu (papeži); odtod pa se je humanizem v slovanske pokrajine razširil osobito preko dalmatinskih obrežnih mest.

Renesansa. Preporod umetnosti se je najbolj pojavljal v stavbarstvu, kiparstvu in slikarstvu. Graditelji so si na podstavi klasičnih vzorov in v bojih s srednjeveškimi slogi ustvarili nov način zidanja, tako zvaní renesančni slog. (Cerkev sv. Petra v Rimu.) Kot remek-delo dalmatinsko-italijanske rene-

sanse so še ohranjena znamenita zadarska vrata (porta terrafirma).

Najznamenitejši kipar tedanje dobe je bil Michelangelo. V slikarstvu je osobito zaslovel Rafael Sanzio (umrl 1520.); njegovo najslavnejše delo je »Sikstinska Madona«, ki se sedaj nahaja v Draždanih. Najznamenitejši slikar lombardijske šole je Leonardo da Vinci, ki je ustvaril prekrasno »Zadnjo večerjo«, naslikano na steno nekega samostana v Milanu. Izmed benečanskih slikarjev je najslavnejši Tizian.

Najlepše slike tedanje dobe na slovanskih tleh so »Gospa milosrčnosti« v frančiškanski cerkvi v Zadru in »Večerja Gospodova« v frančiškanskem samostanu na Hvaru. Izmed domačih slikarjev renesančne dobe je znan Primorec Glović.

IV. Iznajdbe srednjega veka.

Knjigotisk. Knjige so dolgo časa pomnoževali samo s prepisovanjem. S tem poslom so se posebno pečali menihi. Zaradi tega so bile knjige redke in silno drage. Že v 14. stoletju so izrezavali v les podobe svetnikov in jih odtiskavali z izreki in kratkimi molitvami vred.

Mogunski meščan Ivan Gutenberg pa je izumil premične črke in iz njih sestavljal besede. Ker so se pa lesene črke hitro obrabile, je ulival iz zmesi svinca in kositra kovinaste črke. Nato se je združil z imovitim meščanom Fustom, s katerim sta l. 1455. izdala prvo tiskano knjigo, sv. pismo. Gutenberg ni imel od neprecenljive izumitve nobenega dobička; umrl je l. 1488. v veliki revščini.

Ko so se razšli pomagači Gutenbergovi in Fustovi, se je izumitev razširila na vse vetrove. V Ljubljani je ustanovil prvo tiskarno neki Janez Mandelc l. 1575.

Papir. Novi tiskarski umetnosti je bilo posebno v korist, da so malo poprej izumili, kako se dela papir iz bombaževine in cunj. Egipčani so pisali na ličje rastline papirus. Ko se je pisarska umetnost razširila po svetu, se ni shajalo več z ličjem. Jeli so pisati na ovčje in kozje kože, na pergament. A ker je bil pergament predrag, so izumili v 14. stoletju papir iz bombaževine in pozneje iz platnenih cunj.

Smodnik. Kako se dela smodnik, so se najbrž od Kitajcev naučili Arabci, ki so zanesli iznajdbo med evropske narode. Pravljica pripoveduje, da se je slučajno posrečila ta zmes frančiškana *Bertoldu Schwartzu*, ki je živel okoli l. 1350. v Freiburgu na Badenskem ter se bavil z alkemijo. Nekoč je bil stolkel v možnarju solitra, žvepla in oglja ter to zmes pokrill s kamenito ploščo. V možnar pa je slučajno priletela iskra. Zmes se je vnela, iz posode je švignil ogenj, zagrmelo je in kamen je zletel visoko kvišku.

V 15. stoletju so smodnik že sploh rabili ter ulivali možnarje in topove, s katerimi so streljali kamenite krogle. Prvikrat so menda streljali s topovi v bitki pri Crecyju (izg. Kresiju), v kateri je bil ubit slepi češki kralj Ivan Luksemburški (l. 1346.). Kmalu potem so izumili puške, ki pa so bile še prav neokretne. Železni oklepi vitezov so bili odslej brez koristi, in z njimi so izgubili tudi vitezi svojo nekdanjo veljavo. Odslej so si vladarji sestavljali vojsko največ iz meščanov in kmetov, a konjike so nadomeščali pešci.

Kompas. V starem in srednjem veku si mornarji niso upali daleč na širno morje, marveč ostajali so le blizu obal. Edino solnce in ponoči zvezde so jim bile kašipot, ki jim je pa tudi odrekel, če je bilo oblačno. Šele okoli l. 1300. je baje izumil Italijan *Flavio Gioja* (izg. Džoja) kompas, s katerim so mogli povsod določati strani neba. Odslej pa so jadrani mornarji tudi na široko morje, odkrivali nove pokrajine in prinašali njih pridelke domov v Evropo.

V. Prekmorska odkritja.

Mnogokaj se je izpremenilo v življenju narodov radi znamenitih iznajdb. A povsem na nov tir je krenilo javno življenje, odkar se je izvedelo, da je na zemlji razen starega sveta še dokaj neznane zemlje. Ta prekmorska odkritja so za človeštvo tako znamenita, da počenjamo z njimi v povestnici novi vek.

Odkritje Amerike. Stoprv tedaj, ko so že poznali kompas, so se mornarji jeli spuščati na široko morje. *Krištof Kolumb*, ki se je l. 1446. rodil v Genovi kot sin bogatega suknarja, se je sčasoma prepričal, da je zemlja obla in da bi prišel

na Kitajsko in v Indijo, kdor bi se po morju vozil iz Evrope vedno proti zapadu. Izprva ni našel nikjer podpore, ker so ga smatrali za pustolovca; naposled mu je španska kraljica I z a b e l a vendar prepustila tri ladje.

Pogumno je odjadral Kolumb dne 3. avgusta l. 1492. iz pristanišča Palosa v Atlantsko morje. Štiri dni se je mudil na Kanarskih otokih, da je popravil poškodovano ladjo. Potem pa je plul zopet dalje ter je našel po 70 dnevni vožnji otok G u a n a h a n i v Bahamskem otočju. Kolumb je nadel otoku ime S a n S a l v a d o r, t. j. Odrešenik. Jadraje v južni smeri, je odkril še bogata otoka K u b o in H a i t i. Kolumb je bil trdno prepričan, da spadajo vsi ti otoki k Indiji ter je imenoval njih stanovalce I n d i j a n c e.

Kolumb je pozneje še trikrat jadral proti novemu svetu ter je našel še nekatere otoke v Antilih in izliv reke O r i n o k a. Toda zavistni nasprotniki so ga na španskem dvoru tako očrnili, da so ga uklenjenega privlekli nazaj na Španjo pred sodišče. Na Izabelin ukaz so ga sicer zopet izpustili, a slavni mož je vendarle umrl nepoznan in zapuščen (l. 1506.).¹ Niti imena ni prejel novi svet po velikem Kolumbu, nego po nekem italijanskem potovalcu A m e r i g u V e s p u c c i j u (izg. Vespučiju), ki je opisal odkrite kraje.

Druga prekmorska odkritja. Veliki uspeh Kolumbov je izpodbodel tudi druge mornarje. Ferdinand Korteza je odkril M e x i k o (izg. Mehiko), Portugalec V a s c o d e G a m a je l. 1498. prvi objadral južni konec Afrike ter priplul v V z h o d n o I n d i j o. Ruski begunci so pozneje (v 16. stoletju) vdrl v Sibirijo, nizozemski in angleški mornarji pa so (v pričetku 17. stoletja) odkrili A v s t r a l i j o.

Velik uspeh je tudi dosegel Ferdinand M a g a l h a e n s (izg. Magaljans), ki je našel pot skozi Ognjeniške otoke ob južnem rtu Amerike, prebrodil Tiho morje ter dospel do Filipinskih otokov. Tu so Magalhaensa ubili Filipinci, a trinajst njegovih tovarišev se je srečno vrnilo skozi Indijsko morje v Evropo. Ta vožnja (1519.—1522.) je dokazala tudi najnevernejšim ljudem, da je zemlja res obla.

¹ Prim. J. Staré, Amerika — najdena. (Cit. II.)

Prekmorska odkritja so marsikaj izpremenila v življenju evropskih narodov. Evropci so razširili po novih deželah luč krščanstva. »Novi svet« je dajal Evropecem zlata in srebra ter obilico prekoristnih rastlin, kakor koruzo, krompir, zdravilni kinovec, solnčnice in nebodigatreba — tobak. Odslej se je pričelo trgovsko tekmovanje na morju; izprva so bili na vrhuncu Španci in Portugalci, pozneje Nizozemci, a naposled so vse nadkrilili Angleži.

Časovni pregled.

Stari vek.

A. Leta pred Kr. r.

- 5000.—4000. Prvi podatki o Egipčanih.
800. Likurgovi zakoni v Sparti.
753. Ustanovitev Rima.
600. Solon, postavodajalec atenski.
510. Rim postane ljudovlada.
490. Bitka na Maratonskem polju.
480. Bitka v termopilski soteski in pri Salaminih.
429. † Periklej.
399. † Sokrat.
338. Filip II. premaga Grke pri Heroneji.
323. † Aleksander Veliki.
264. Začetek punskih vojn.
229. Rimljani premagajo ilirsko kraljico Tevto.
128. Rimljani podjarmijo Vipavsko dolino.
44. † Julij Cezar.
14. Rimljani razširijo oblast preko slovenskih pokrajin.

B. Leta po Kr. r.

64. Neroj jame preganjati kristjane.
79. Vezuv zasuje Herkulane in Pompeje.
330. Konstantin v prestolnici v Carigradu.
375. Huni krenejo z bregov Volge proti zapadu.
444. Hunom zavlada Atila.
476. Konec zapadnorimske države.

Srednji vek.

- 476.—1492. Srednji vek.
535. Slovani že bivajo ob dolenjem Dunavu.
592. Bavarci ustavijo na Toblaškem polju prodiranje Sloenov.
622. Mohamed beži iz Meke v Medino.
623.—658. Kralj Samo.
788. Franki podjarmijo Sloene po Istri in Liburniji.
800. Karel Veliki venčan za rimskega cesarja.
810.—823. Ljudevit Posavski.

843. Karlovi sinovi razdele Frankovsko državo.
 845.—864. Hrvatski knez Trpimir.
 863. Ciril in Metod prideta na Velikomoravsko.
 863.—891. Srbski veliki župan Mutimir.
 870. † Rastislav.
 879.—892. Hrvatski knez Branimir.
 893.—927. Simeon, car Bolgarov in Grkov.
 925. Tomislav oklican za kralja Hrvatov.
 931.—960. Srbski knez Časlav.
 955. Oton I. premaga Madžare na Leškem polju.
 969.—995. Štefan Držislav, prvi kronani kralj Hrvatske in Dalmacije.
 976.—1014. Samuel, car macedonski.
 976.—1025. Bizantinski cesar Vasilij II.
 976.—1246. Babenberžani na Avstrijskem.
 1000. Štefan Sveti venčan za ogrskega kralja.
 1076.—1089. Hrvatski kralj Zvonimir.
 1078. Mihajlo postane prvi srbski kralj.
 1102. Hrvatska združena z Ogrsko.
 1168.—1196. Štefan Nemanja.
 1217. Štefan Prvovenčani kronan za srbskega kralja.
 1222. Ogrsko-hrvatski kralj Andrej II. izda »zlato bulo«.
 1273. Izvolitev Rudolfa Habsburškega.
 1278. † Otokar II. Přemysl.
 1331.—1355. Car Dušan Silni.
 1335. Habsburžani ustoličeni na Gosposvetskem polju.
 1348. Karel IV. ustanovi vseučilišče v Pragi.
 1354. Turki zasedejo Galipoli.
 1355.—1371. Car Uroš.
 1371. Bitka ob Marici.
 1389. Bitka na Kosovem.
 1393. Turki osvoje bolgarsko prestolnico Trnovo.
 1394. † Kraljevič Marko.
 1396. Bitka pri Nikopolju. — Turki prvokrat na Slovenskem.
 1415. † Jan Hus na grmadi.
 1431. † Devica Orleanska.
 1450. Gutenberg izumi knjigotisk.
 1453. Turki se polaste Carigrada.
 1456. Ulrik II., zadnji grof Celjski.
 1458.—1490. Kralj Matjaž.
 1459. Konec srbske države.
 1485. † Erazem Predjamski.
 1492. Kolumb odkrije Ameriko.

